

Skrabčevi dnevi 7

Uredila: Franc Marušič in Rok Žaucer

Zbornik prispevkov s simpozija 2011

Humanistika

**ŠKRABČEVI DNEVI 7 – ZBORNİK PRISPEVKOV S
SIMPOZIJA 2011**

uredila: Franc Marušič in Rok Žaucer

Škrabčevi dnevi 7 – zbornik prispevkov s simpozija 2011

Uredila: Franc Marušič in Rok Žaucer

Založnik: Univerza v Novi Gorici, Vipavska 13, Rožna dolina, 5000 Nova Gorica

Oblikovanje in prelom: A-media d.o.o.

Tisk: A-media d.o.o.

Število natisnjenih izvodov: 150

Leto izida: 2012

ISBN: 978-961-6311-73-1

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

81/82(082)

ŠKRABČEVI dnevi (7 ; 2011 ; Nova Gorica)

Zbornik prispevkov s simpozija 2011 / Škrabčevi dnevi 7 ; uredila Franc Marušič in Rok Žaucer. - V Novi Gorici : Univerza, 2012

ISBN 978-961-6311-73-1

1. Marušič, Franc, 1974-
264001280

Copyright © 2012 Založba Univerze v Novi Gorici. Vse pravice pridržane. Razmnoževanje in fotokopiranje dela v celoti ali po delih brez predhodnega dovoljenja Založbe Univerze v Novi Gorici je prepovedano.

Založba Univerze v Novi Gorici
2012

KAZALO

- 1 Uvod
- 3 Sintagma za izraz zanikanega velelnika: interferenca med furlanščino in zahodnoslovenskimi narečnimi govori
David Bizjak
- 10 Istroromunščina in Istroromuni
Goran Filipi
- 17 Slovnični in pomenski opisi v leksikalni bazi za slovenščino
Polona Gantar
- 28 Pleonastično zanikanje v slovenščini
Gašper Ilc
- 44 Enojezično podnaslavljanje slovenskega narečnega filma *Petelinji zajtrk*
Mihaela Koletnik in Alenka Valh Lopert
- 54 Izreči (kruto) resnico ali (nedolžno) laž
Mira Krajnc Ivič
- 64 Pripisovalec pod krinko
Matic Pavlič in Sašo Živanović
- 76 Slovenski jezik: diahronična primerjava televizijskega govora politikov in novinarjev
Lucia Gaja Scuteri
- 88 Večpomenskost in slovnična metafora
Jerica Snoj
- 96 Podgesla v Novem slovarju slovenskega jezika
Marko Snoj
- 104 Dokazi za dve različni dvopredmetni zgradbi v slovenščini
Adrian Stegovec
- 116 Stanje in naloge sodobnega slovenskega besedotvorja
Irena Stramljič Breznik

- 131 Furlanske pesmi Piera Paola Pasolinija
Urša Erjavec
- 139 Kaj je balkanski prihodnjik in kako balkanski je zares?
Marko Hadžić
- 148 Caterina Percoto – prva furlanska pisateljica
Jana Murovec
- 157 Pomen kazalnih zaimkov v slovenščini in srbščini
Nemanja Sićević
- 167 Nominalna konstrukcija za + nedoločnik v slovenščini
Petra Mišmaš

UVOD

Zbornik prinaša članke, ki so nastali na podlagi predstavitev na simpoziju *Škrabčevi dnevi 7*. Simpozij sta v soorganizaciji priredila Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici in Raziskovalna postaja Nova Gorica Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, odvil se je 15.-16. aprila 2011 na Univerzi v Novi Gorici.

Kot razkriva že številka 7 v imenu simpozija, gre za simpozij z določeno zgodovino. Frančiškanski samostan Kostanjevica je v sodelovanju s Slavističnim društvom Slovenije v obdobju od 1994 do 2007 organiziral šest jezikoslovnih simpozijev, poimenovanih Škrabčevi dnevi, ki jih je vsebinsko zasnoval in strokovno vodil Jože Toporišič. Prispevki s simpozijev so zbrani v zbornikih Škrabčeva misel I–VI. Frančiškanski samostan je svoje delo zaključil in Škrabčeve dneve v nadaljnji razvoj predal Fakulteti za humanistiko Univerze v Novi Gorici in Raziskovalni postaji ZRC SAZU v Novi Gorici, in sicer z željo, da se dejavnost nadaljuje v krajih, kjer je pater Stanislav Škrabec živel večino svojega ustvarjalnega življenja in kjer se je začelo delo Škrabčevega odbora.

Fakulteta za humanistiko Univerze v Novi Gorici in Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici sta nalogo sprejeli. V prenovljeni zasnovi Škrabčevi dnevi zapolnjujejo vrzel, ki se je v Sloveniji kazala kljub več rednim znanstvenim srečanjem, katerih tema je tudi ali celo samo jezikoslovje. Med vsemi temi namreč ni bilo srečanja, ki bi krovno združeval vse pri nas delujoče jezikoslovce, tematika prenovljenih Škrabčevih dnevov pa je ravno jezikoslovje v najširšem pomenu besede, brez omejitev glede na podpodročje, temo, preučevani jezik, pristop itd.

Da smo s prenovljenimi Škrabčevimi dnevi k izpolnjevanju tega poslanstva pristopili uspešno, najlepše izkazujeta seznam predavanj na konferenci in člankov v zborniku – avtorji vključujejo jezikoslovce z vseh štirih slovenskih univerz in različnih inštitutov (ZRC, IJS, Zavod Trojina) in se posvečajo različnim jezikoslovnim področjem (strukturno jezikoslovje, analiza diskurza, leksikografija ...) na podlagi različnih jezikov (slovenščina, furlanščina, istroromunščina, makedonščina ...) in v različnih teoretskih okvirih (tvorbena-pretvorbena slovnica, strukturalizem ...). Hkrati je srečanje pritegnilo tudi raziskovalce iz tujine, ki se ukvarjajo s slovenščino in jim je zaradi koncentracije strokovnjakov za slovenščino naš simpozij nudil najboljši možen dostop do pomembnih povratnih informacij.

Na simpoziju je s 23 referati (od tega 3 večavtorskimi) sodelovalo 5 plenarnih predavateljev in 21 rednih predavateljev. V okviru simpozija je bila z malce širše zastavljena tematiko (jezik in književnost) organizirana tudi študentska delavnica, v kateri se je zvrstilo še 5 študentskih referatov. Za objavo v zborniku nam je bilo

posredovanih 12 člankov, ki so nastali na podlagi predavanj iz redne sekcije, in 1 članek, ki je nastal na podlagi vabljenega predavanja (G. Ilc) – ti članki so bili podvrženi anonimnemu recenzijskemu pregledu in morebitnim od tod sledečim popravkom. En članek je bil po recenzijskem pregledu iz objave umaknjen. Zbornik vsebuje tudi 4 članke, ki so nastali na podlagi predavanj iz študentske sekcije (N. Sićević, M. Hadžić, U. Erjavec, J. Murovec) in so bili prav tako recenzirani. Hkrati zbornik vsebuje tudi 2 besedili, pri katerih ne gre za članek v standardni obliki temveč za prepis vabljenega predavanja (G. Filipi, M. Snoj). Ker gre za avtorje jezikoslovce, prispevkov nismo posebej lektorirali in smo avtorje pozvali, da sami poskrbijo za jezikovno primernost besedil.

Predavateljem na simpoziju in avtorjem člankov se še enkrat zahvaljujemo za udeležbo, recenzentom pa za sodelovanje pri zagotavljanju kvalitete zbornika. Zahvala gre tudi Ustanovi patra Stanislava Škrabca, ki je dogodek finančno podprla.

Franc Marušič in Rok Žaucer,
za Organizacijski odbor simpozija Škrabčevi dnevi 7

Organizacijski in programski odbor simpozija Škrabčevi dnevi 7: Kozma Ahačič, Helena Dobrovoljc, Franc Marušič, Katja Mihurko Poniž, Danila Zuljan Kumar, Rok Žaucer

SINTAGMA ZA IZRAZ ZANIKANEGA VELELNKA: INTERFERENCA MED FURLANŠČINO IN ZAHODNOSLOVENSKIMI NAREČNIMI GOVORI

DAVID BIZJAK

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije

Povzetek

V sodobnem furlanskem jeziku predstavlja glagolska sintagma oz. perifraza '*no + sta/stin/stait + (predlog a) + nedoločnik*' glavno in najpogosteje uporabljano normirano slovnično sredstvo za izraz zanikanega velelnika, torej prepovedi, karanja ali odsvetovanja. Skoraj povsem identična sintagma je tudi značilnost beneščine, tistega severnoitalijanskega narečja, ki vzporedno s furlanščino meji na slovansko jezikovno sfero. Glede na prisotnost sintagme '*na + stuoj/stuojmo/stuojte + nedoločnik*' v zahodnoslovenskih, primorsko-rovtarskih narečnih govorih, in ker se niti v normirani slovenščini niti v drugih slovenskih narečnih skupinah to izrazno sredstvo ne pojavlja, lahko sklepamo, da gre v zahodnoslovenskih narečnih govorih za skladenjski kalk po furlanščini in/ali beneščini.

Ključne besede: zanikani velelnik, glagolska sintagma, zahodnoslovenski narečni govori, furlanščina/beneščina, skladenjski kalk.

1 Pojav skoraj identične sintagme na slovanskih in romanskih tleh

Prispevek je osnovan na podpoglavju V.1. avtorjevega magistrskega dela z naslovom *Glagol kot prvina stavka v furlanščini in francoščini* (Bizjak, 2002), posvečenemu raziskavi glagolske perifraze za izraz zanikanega velelnika v furlanščini, francoščini in severnoitalijanskih narečjih, pri slednjih pa se avtor omejuje le na beneške govore. V pričujočem članku je stanju v beneških govorih sicer odmerjene malo pozornosti, navedenih je samo nekaj primerov za ponazoritev vzporednosti stanja s tistim v furlanščini. Čeprav predmet raziskave celotnega magistrskega dela zajema izključno le področje romanistike, torej primerjavo stanja v različnih romanskih jezikih, je v zadnjem delu omenjenega podpoglavja (V.1.7) izpostavljen obstoj skoraj identične zgradbe sintagme, ki se rabi kot sredstvo za izraz zanikanega velelnika v zahodnoslovenskih (primorsko-rovtarskih) govorih. Na tem mestu avtor poudari, da predstavlja sintagma izrazito interferenco med romansko in slovansko jezikovno sfero. Glede na to, da tovrstna glagolska sintagma drugim slovenskim narečnim skupinam ni

znana, še manj pa normirani slovenščini, lahko upravičeno sklepamo, da jezikovni pojav ni slovanskega izvora, temveč se je po vsej verjetnosti na slovenska primorska tla razširil iz bližnjih romanskih govorov, to se pravi iz dveh sosednjih skupin romanskih govorov, definiranih kot beneščina in furlanščina. Obe ti iz vulgarne latinščine izpeljani skupini govorov je uradno italijansko jezikoslovje kljub mnogim in zelo očitnim odstopanjem od italijanskega *koiné*, tako na področju glasoslovja kakor tudi morfosintakse in besedišča, do pred nedavnim obravnavalo kot dve severnoitalijanski narečji in ne kot dva ločena jezika. Furlanščina je naposled sicer status uradnega jezika dosegla, medtem ko beneščina še dalje ohranja status narečja. Romanski jezikovni skupini, ki imata precej skupnih jezikovnih črt, sta tako trčili ob slovensko jezikovno realnost in vanjo vnesli določene spremembe. Vsaka izmed njiju je pač vplivala na ozemlje, s katerim je bila v dolgotrajnem stiku: beneščina na jugozahodno slovensko podeželje (Istra, Kras), furlanščina pa na severnoprimeško območje (Goriška, Posočje, Vipavska dolina).

1.1 Primerjava med furlansko in slovensko sintagmo

Za izraz zanikanega velelnika, ki ga Josef Marchet (it. Giuseppe Marchetti), eden največjih furlanskih učenjakov 20. stoletja, po poklicu duhovnik in učitelj, v svojem sistematičnem delu *Lineamenti di grammatica friulana* imenuje *inibitivo* (Marchetti 1952: 153), zahteva furlanska norma uporabo glagolske sintagme oz. perifraze, ki sestoji iz: *nikalnega členka NO, glagola STÁ v velelniku, predloga A in polnopomenskega glagola v NEDOLOČNIKU*.

Vzporedna slovenska nenormirana sintagma, prisotna v večini primorskih in tudi delu rovtarskih govorov, *NE* (ali *NA*) + *velelnik glagola STATI + polnopomenski glagol v NEDOLOČNIKU*, je torej glede na zgoraj povedano verjetno *skladenjski kalk po furlanščini in/ali beneščini*. Tej hipotezi v prid, vendar le kar zadeva furlanski vpliv, je zapis slovenskega romanista Mitje Skubica, ki v svojem delu *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji* omenja pogostnost izraza prepovedi v pisnem gradivu zamejskih Slovencev v Italiji s pomočjo glagolske perifraze izpeljane po modelu *stare + nedoločnik* (Skubic 1997: 95).

1.2 Tri oblike iste glagolske perifraze v furlanščini

Glede na osebo in število se furlanska sintagma pojavlja v obliki treh formul:

- v 2. osebi ednine *no sta (a) + nedoločnik*
- v 1. osebi množine *no stìn (a) + nedoločnik*
- v 2. osebi množine *no stait/steit (a) + nedoločnik*.

1.3 Normirano oziroma nenormirano jezikovno sredstvo

V furlanščini je, v nasprotju s slovenščino, sintagma *normirana in gramatikalizirana*, kar pomeni, da se redno pojavlja ne le v govornjeni besedi, marveč tudi v pisnih virih. Pravzaprav predstavlja v sodobnem jeziku *glavno slovnično sredstvo za izraz prepovedi, karanja, odsvetovanja* (gl. 4).

1.3.1 Primeri iz furlanskih pisnih virov

Spodnji trije nizi primerov v furlanščini, izbrani iz zelo različnih virov, furlanskih slovnice, slovarjev, izvirnih knjižnih del in prevodov druge polovice 20. stoletja, slikovito ponazarjajo rabo vseh treh oblik:

A)

- (1) *No sta fumâ, che ti fâs mâl!* (Zof: 74) (furlansko)
Ne kadi, škoduje ti!
- (2) *No sta a blestemâ!* (=No sta blestemâ!) (Faggin: 198) (furlansko)
Nikar ne preklinjaj!
- (3) *No sta vê pore, mame!* (Mich.: 18) (furlansko)
Ne boj se, mama!
- (4) *No stâ a dismenteâti;* (Il dolfin: 119) (furlansko)
Nikar ne pozabi!
- (5) *No sta vaî* (Vanseli: 7,13) (furlansko)
Nikar ne joçi!
- (6) *No sta a pensâ!* Ti ài prometût. (Str.: 109) (furlansko)
Nikar ne pomišljaj! Obljubil sem ti.

B)

- (7) *no stin (a) pierdi timp!:* non perdiamo tempo! (Nazzi: 1657) (furlansko:
Ne izgubljamjo časa! italijansko)
- (8) *... no si stin plui a scusaa = Non scusiamoci più* (Pirona: 1105) (furlansko:
... ne opravičujmo se več italijansko)
- (9) *... no stin a meti il cjâr denant dai bûs.* (Str.: 13) (furlansko)
... ne lotevajmo se stvari na nepravem koncu.
- (10) *No stin a cori masse!* (Fagg.: 198) (furlansko)
Ne tecimo preveč!
- (11) *Sù mo, mari: no stin fa tragjèdiis prin da l'ore!* (Mich.: 19) (furlansko)
Pogumno, mati, ne bodimo poklapani že preden se kaj zgodi!
- (12) *No stin (a) fevelâ!* (Erat: 3.9.3.5.) (furlansko)
Ne govorimo!

C)

- (13) *no stait (a) bacilâ di nuje!:* non datevi pensiero di niente!. (Nazzi: 1657) (furlansko:
Ne delajte si nobenih skrbi! italijansko)
- (14) *No stait a dâmi dal tù, e diseit subit ce ch'o volês dî.* (Pr.di s.: 75) (furlansko)
Nikar me ne tikajte in takoj povejte, kar želite povedati
- (15) *No stait a giudicâ e no sareis giudicâz. No stait a condanâ e no sareiz condanâz.*
(Vanseli: 6,37) (furlansko)
Ne sodite in ne bo vam sojeno. Ne obsojajte in ne boste obsojeni.
- (16) *Barbe Tite, no steit a vêsi par mâl se cheste volte, invezit d'impuestâ la lêtare, le fâs*
stampâ sul sfuei. (Lêtaris: 9) (furlansko)
Striček Tit, nikar si ne jemljite k srcu, če tokrat pismo objavim, namesto da bi ga
poslal po pošti.
- (17) *No stait a lassâmi culi bessô!* (Buje: 51) (furlansko)
Nikar me ne puščajte tod samega!
- (18) *No stait a lassâmi cussi avelît: scriveimi dal moment* (Ex.: 97) (furlansko)
Prosim vas, preženite mojo žalost: hitro mi pišite ... (Ex., prev. Minatti, Ivan).

1.3.2 Elipsa predloga

Po natančnem pregledu primerov opazimo, da prihaja v 2. osebi ednine pogosto do elipse predloga *a*, medtem ko večina primerov v množini kaže na njegovo prisotnost,

in sicer v obeh osebah. Poja- snilo za izpuščanje predloga v 2. osebi ednine (gl. 1.3.1: A) primeri (1), (2), (3), (5)) najdemo v fonetiki, pojav je namreč očitna posledica kakofonije, to se pravi neblagoglasja spričo zlitja dveh istih vokalov. Kar se tiče 1. osebe množine, v nekaterih primerih iz literarnih del zasledimo elipso, n.pr. v 1.3.1: B) (11), pri nekaterih slovničarjih in slovaropiscih pa nihanje (gl. 1.3.1: B) primera (7) in (12)). Nazzi (gl. 1.3.1: C) (13)), slovaropisec samouk, vendar odličen poznavalec furlanske govornje besede, očitno pomišlja tudi v 2. osebi množine.

2 Oblike iste glagolske perifraze v nenormirani slovenščini

Formulam pod 1.2 ustrezajo v zahodnoslovenskih narečnih govorih naslednje tri oblike:

- za 2. osebo ednine: *ne/na stuojuj/stuj + nedoločnik*
- za 1. osebo množine: *ne/na stuojmo/stujmo + nedoločnik*
- za 2. osebo množine: *ne/na stuojte/stujte + nedoločnik*.

2.1 Primeri iz slovenskega zamejstva

Za osvetlitev rabe teh narečnih oblik ustrezajo primeri iz pisnih virov Slovencev v Italiji. Ti so namreč, poleg nekaterih prevodov in zapisov ljudskega slovstva (gl. 2.1.1), edini pisni viri v slovenščini, v katerih najdemo zapisano tisto, kar v zahodnoslovenski narečni sferi slišimo le v obliki živega govora. Takšni viri so na primer tednik Slovencev Videnske pokrajine *Novi Matajur* (NM), spletna stran združenja *Pisma po nediško*, ki ima svoj sedež v kraju Špeter v nadiški dolini, kulturno-verski list *Dom* iz Čedad:

- (19) *Na stuojuj tikat bančove hruške ...* (pesem Se uarnit otrok, Pisma)
(20) *An čeglih živiš v Čedade, na stuojuj pozabit, kje so toje kornine!* (NM)
(21) *... na stuojmo se bat sanjat, na stuojmo se bat imiet velikih idej an projektov ...* (NM)
(22) *Na stuojte pobit jetniku* (Dom)
(23) *Na stuojta parmanjkat!* (NM)
(24) *An na stuojta študierat, de s tako uro na pride obedan v kočo na Dom na Matajuro ...* (NM)
(25) *Ne stujte se bat.* (3 lesičice gotrice)
(26) *Ne bojte se.*

2.1.1 Ljudsko slovstvo

Primer (25) je vzet iz ljudske pripovedke, ki jo je zapisal in objavil Milko Matičetov, raziskovalec ljudskega slovstva v slovenskem zamejstvu.

3 Stanje v beneščini

Tudi primeri iste sintagme v sodobni beneščini so v prid hipotezi v 1.1:

- (27) *No stà còrare!* (Belloni: 140) (beneško)
Ne teci!
- (28) *No stemo parlar pò dei ... neri.* (Torbianelli) (beneško)
Nikar pa ne govorimo o ... temnopoltih.
- (29) *No stè vegnere!* (Belloni: 140) (beneško)
Ne prihajajte!

3.1 Prisotnost sintagme v istrsko-beneških govorih

V delu *Le perle del nostro dialetto*, orisu istrsko-beneškega govora značilnega za nekdanje prebivalce mesta Piran/Pirano, ki se je žal le deloma obdržal do današnjih dni, in katerega avtorica je učiteljica in jezikoslovka samoukinja *Ondina Lusa*, se v odlomkih iz iger najde kakšen primer rabe identične glagolske sintagme:

- (30) *Ma no sta dîme, che no te piase Boris ...* (Le perle) (beneško)
Pa nikar mi ne reci, da ti Boris ni všeč ...

4 Drugo jezikovno sredstvo za izraz zanikanega velelnika

Kot že rečeno v 1.3, predstavlja v normirani furlanščini glagolska sintagma *no + sta/stìn/stait + nedoločnik* glavno slovnično sredstvo za izraz prepovedi ali karanja, ne moremo pa trditi, da tudi edino. Marchetti namreč omenja za izraz iste vrednosti sintagmo *nikalni členek + nedoločnik*, ki je razvidna iz naslednjega primera:

- (31) *No crodi* (Marchetti: 153) (furlansko)
Ne verjemi

Takšno rabo pripisuje pač analogiji z italijanščino:

- (32) *Non credere.* (italijansko)

Tudi padovanski jezikoslovec Giovan Battista Pellegrini v svojem znamenitem delu *Saggi sul ladino dolomitico e friulano* (1972) omenja za izraz nikalnega imperativa to italijanščini podobno sintagmo (Pellegrini: 434). Skubic pa navaja primer izraza prepovedi iz *Rezijanskega katekizma*:

- (33) *No desiderâ la femine de chei altris!* (furlansko)
Ne želi si ženske poročene z drugim!

Vendar pisni viri dokazujejo, govorjena beseda pa to jasno potrjuje, da je tovrstno sredstvo za izraz zanikanega velelnika v sodobni furlanščini bolj redkost kakor pravilo.

5 Zaključek

Ob upoštevanju današnje jezikovne realnosti tako na obmejnem področju med Italijo in Slovenijo kakor tudi v drugih delih Republike Slovenije, predvsem pa na osnovi razčlenitve primerov, ki ponazarjajo rabo skoraj identične glagolske sintagme za izraz zanikanega velelnika na stičišču slovanske in romanske jezikovne sfere, lahko pridemo do zaključka, da je najverjetneje obravnavana sintagma v zahodnoslovenskih narečnih govorih skladenjski kalk po furlanščini ali/in beneščini. Seveda pa so za dokaz

postavljene hipoteze potrebne nadaljnje raziskave, ki bodo vzele v pretres dodatne pisne in ustne vire iz širšega obmejnega območja, zlasti Krasa in Slovenske Istre.

Viri

- Associazione Lintver, 2010: *Pisma po nediško. Se uarnit otrok. Špeter Slovenov*. On-line: www.lintver.it, www.vallidelnatisone.org
- Bellina, Antoni (prev.), 1999: *La Bibie. Il Vanseli seont Luche*. Bologna: Grafiche Dehoniane.
- Belloni, Silvano, 1991: *Grammatica veneta*. Padova: Editrice La Galiverna.
- Cjanton, Lelo; Negro, Alviero; 1971: *Buje*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Dom. Kulturno-verski list. 1991, Čedad.
- Erat, Janez, 2006: *Furlanska slovnica. Gramatiche furlane*. On-line: http://sabotin.p-ng.si/jezik/furlanscina/Erat_2006_furlanska_slovnica.pdf
- Faggin, Giorgio, 1997: *Grammatica friulana*. Udine: Ribis Editore.
- Lusa, Ondina; sodel. Bonifacio, Marino; 2004. *Le perle del nostro dialetto*. Izola: PIGRAF.
- Marchet, Josef, 1950: *Lètaris ai Furlans*. Clape Culturâl Acuilee Fogolâr Furlan di Winterthur.
- Matičetov, Milko (zapis po pripovedi), 1987: *3 lesičice gotrice*. Ljubljana.
- Michelutti, Guido, 1978: *La mari di Vigjùt*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Nazzi, Gianni, 2005: *Vocabolario Italiano-Friulano, Friulano-Italiano*. Udine: Clape Culturâl Acuilee.
- Negro, Alviero, 1978: *Strumîrs e Zambarlàns*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Novi Matajur, Tednik Slovencev Videmske pokrajine, 2009, 2011. Čedad.
- Pirona, Giulio Andrea; Carletti, Ercole; Corgnali, Giovan Battista; 1935: *Il Nuovo Pirona, Vocabolario Friulano*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Saint-Exupéry (de), Antoine, prev. Seravalli, Bruno; 1992: *Il pičul princip*. Gemona: Casa per l'Europa.
- Sgorlon, Carlo, 1975: *Prime di sere*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Sgorlon, Carlo, 1993: *Il dolfîn*. Tricesimo: Roberto Vattori Editore.
- Torbianelli, Vittorio, 2011: *No stemo parlar pò dei ... neri*. On-line: <http://vittoriotorbianelli.wordpress.com/2011/05/10/gli-ultimi-e-i-penultimi-e-la-sinistra/>
- Zof, Fausto, 2000. *Gramatiche pratiche de lenghe furlane*. Pasian di Prato (Udine): Editrice 'Leonardo'.

Literatura

- Bizjak, David, 2002: *Glagol kot prvina stavka v furlanščini in francoščini* (magistrsko delo). Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Cadorini, Giorgio, 2005: *Furlan di Prague. Par studiâ la lenghe furlane*. On-line: <http://www.1.c.uni.cz/~cadorini/furlan>
- Frau, Giovanni, 1974: *Vecchi e nuovi studi di grammatica friulana*. Udine: 'Studi linguistici friulani.'
- Lamuela, Xavier, 1987: *La grafie furlane normalizade*. Udine: Aministratsion Provinciâl di Ûdin.

- Madriz, Anna; Roseano, Paolo; 2003: *Scrivere in friulano*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Marchetti, Giuseppe, 1952: *Lineamenti di grammatica friulana*. Udine: Società Filologica Friulana.
- Nazzi, Gianni, 1977: *Marilenghe. Gramatiche furlane*. Gurize-Pordenon-Ûdin: Institut di Studis Furlans.
- Osservatori regionâl de lenghe e culture furlanis (OLF); 2002: *La grafie uficiâl de lenghe furlane*. Udine: Regjon Autonome Friûl-Vignesie Julie.
- Pellegrini, Giovan Battista, 1972: *Saggi sul ladino dolomitico e friulano*. Bari: Adriatica.
- Skubic, Mitja, 1997: *Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji*. Ljubljana: Znanstveni institut Filozofske fakultete.
- Skubic, Mitja, 2006: *Slovenske jezikovne prvine v obsoški furlanščini*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Vicario, Federico, 1997: *I verbi analitici in friulano*. Milano: Franco Angeli.
- Vicario, Federico, 2005: *Lezioni di linguistica friulana*. Udine: Editrice Universitaria Udinese Srl.

ISTROROMUNŠČINA IN ISTROROMUNI¹

GORAN FILIPI

Univerza na Primorskem, Znanstveno raziskovalno središče Koper

Istroromuni so najverjetneje potomci balkanskih Vlahov, ki so kot Vlahi ali Morlaki omenjeni v številnih srednjeveških dokumentih iz Hrvaške in Bosne in Hercegovine (treba je upoštevati, da v omenjenih dokumentih naziva Vlah in Morlak veljata tudi za nekatere druge etnične skupine – npr. pravoslavne prebivalce Dalmatinske zagore – zato ne gre vseh Vlahov ali Morlakov, ki se pojavljajo v srednjeveških dokumentih, nujno povezati z romunskim etnikom, kar praviloma počnejo vsi romunski raziskovalci). Vlaški živinorejci so prvič omenjeni v Istri v XII. stoletju, vendar današnji istroromunski govorci najbrž izvirajo od Vlahov, ki so se proti koncu XV. in na začetku XVI. stoletja iz notranjosti Dalmacije, z območja okoli Dinare in južnega Velebita, najprej preselili na otok Krk in pozneje v Istro, na območja, ki so bila opustošena po ponavljajočih se kugah in malarijah. Večina teh priseljencev so bili Hrvati, lahko trdimo, da so bodoči Istroromuni na Krk in v Istro prišli že dvojezični, kar je zelo pomembno za razumevanje zgodovine in strukture njihovega govora. Preseljevanje je trajalo več časa in najbrž je bilo tudi več skupin, ki so potovale po različnih poteh. Ena skupina je pred poselitvijo otoka Krka in Istre nekaj časa prebila v Liki.

Obstajajo tudi teorije, da so Istroromuni v Istri avtohtoni (to tezo so zagovarjali predvsem trije romunski jezikoslovci: Covaz, Maiorescu in Onciul), kar pa je že dolgo opuščeno. Da so se Istroromuni doselili iz dalmatinskega zaledja (Cetinska krajina), pričajo mnoge prevzete besede iz tamkajšnjih čakavskih govorov, ki jih v istrskih avtohtonih čakavskih idiomih ni: npr. *mīsa* – v vseh istrskih hrvaških govorih je *maša*. Take besede ponavadi popolnoma sovpadajo s slovenskimi in jih imajo mnogi romunski avtorji (npr. Radu Flora) za slovenizme (npr. *v̑rbe* 'vrba', *veruḡe* 'veriga', *škute* 'skuta' itd. itd.), kar ni sprejemljivo. Zaradi podobnosti čakavske in slovenske leksike je zelo težko določiti istroromunsko besedje, prevzeto iz slovenskih govorov: npr. za *pest̑arne* 'pestunja' v Šušnjevići smo skoraj gotovi, da gre za izposojenko iz

¹ Pričujoči prispevek je prepis vabljenega predavanja, ki ga je imel prof. dr. Goran Filipi na Škrabčevih dnevih 7.

tržaške slovenščine, ker iz mnogih virov poznamo dejstvo, da so tržaški gospodje svoje nezakonske otroke za denar dajali v rejo družinam iz Šušnjevice.

Še v XIX. stoletju je bilo moč na otoku Krku, v okolici Dubašnice in Poljic, slišati romunski govor, ki mu v jezikoslovju pravimo krškoromunščina. Leta 1819 je duhovnik Ivan Feretić zapisal očenaš in zdravamarijo v tem idiomu, kar je leta 1929 objavil Sextil Pușcariu, veliki romunski dialektolog, ki se je ukvarjal tudi z istroromunščino. Krškoromunščina je zamrla v prvi polovici XIX. stoletja. O njej še vedno pričajo nekateri toponimi: npr. *Vrhure* = *Vrh* + *-ure* (*-ure* je množinska pripona za samostalnike srednjega spola romanskega tipa); *Sekara* (*sekara* = rž), pa tudi manjše število občnih imen: npr. *puljić* 'ptica', hibridna pomanjševalnica na *-ić* od *puł* (potrjeno v ir.) < lat. **pūllius* 'mladič', REW 6826 > stand. rom. *pui* 'piščanec', 'mladič' (*pui de porc*), za ptico rečejo *pasare*; *čura*, *čuralo* 'sito'.

V preteklosti je bila istroromunščina vsekakor bolj razširjena kot danes. Tudi o tem nam pričajo še kar številna krajevna imena, pa tudi priimki: npr. imena vasi *Katun*, *Kature*, *Fečori* (*katun* je tipična romunska vas, *Fečori* pa je množinska oblika od *fečor* 'otrok', 'deček'); npr. priimka *Poropat*, *Faraguna* (priimek *Poropat* je v hrvaške govore prevzet pred XV. stoletjem (torej še v Cetinski krajini), ko Slovani še niso poznali fonema [f] in so ga zamenjevali s [p] ali [v], pomeni 'brez postelje', torej 'kdor je brez postelje': ir. *fār(a)* 'brez' + *pat* 'postelja', *Faraguna* pa pozneje – pomeni 'brez pastirskega plašča', torej 'kdor je brez pastirskega plašča', *fār(a)* 'brez' + *guna* 'poseben pastirski plašč'. Istroromunskih izposojenk v hrvaških govorih ni veliko: npr. *stərpla* 'ovca, ki še ni povrgla'; rom. *sterp*, *stearpă* 'jalov, -a', *oaie stearpă* 'neplodna ovca'.

Istroromunščina je eden od štirih romunskih dialektov, ki se je, takko kot ostala tri (dakoromunščina, aromunščina in meglenoromunščina), razvil iz praromunščine (romanščine, ki se je oblikovala iz vulgarne latinščine rimske pokrajine Dakije). Danes je najbolj ogrožen romunski dialekt, ki ima najmanj govorcev (okoli 200 v Istri in okoli 300 v New Yorku), ohranila se je v nekaterih vaseh na pobočjih Učke v Čičariji: v Žejanah, Šušnjevici, Novi Vasi, Jesenoviku, Letaju, Brdu, Škabićih, Trkovcih, Zankovcih, Mihelih in Kostrčanu. Istroromunske govore delimo na severne in južne. Vsi govorci prve skupine živijo v vasi Žejane (ir. *Žejan*) na severnem pobočju Učke, severovzhodno od Reke, v občini Matulji, govorci druge skupine pa v ostalih omenjenih vaseh (ir. *Sušnevice*, *Noselo/Nosela*, *Sukodru*, *Letaj*, *Bārda/Bārdo*, *Škâbići*, *Tarkovci*, *Zankovci*, *Miheli*, *Kostrčan*) na severnem in zahodnem robu Čepiškega polja v občini Kršan.

V Žejanah je leta 2001 (zadnje štetje) živel 141 prebivalcev (štetje leta 1991 navaja 189 prebivalcev) v 102 hišah (mnoge hiše so zapuščene, v zelo slabem stanju), mlajših od 20 let je bilo 20. Po presojah akad. Augusta Kovačca je v Žejanah na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja živel okoli 500 istroromunskih govorcev. Ocenjujemo, da jih je danes v Žejanah manj kot 100. V najslabšem primeru vsi prebivalci vsaj razumejo istroromunščino, velika večina pa ta idiom uporablja brez težav. Upoštevati je treba, da mnogi, ki imajo prijavljeno bivališče v Žejanah, tam ne živijo stalno (v glavnem bivajo in delajo v Matuljih, Opatiji, Reki, Lovranu) in v Žejanah preživljajo samo vikende. V vasi imajo zelo dobro organizirano kulturno-umetniško društvo (Žejanski zvončari), obnovljeno cerkev in eno manjšo gostilno. Žejanci vikende posvečajo negovanju lastnih vrednot in, če ne bi bilo stalnega

izseljevanja prebivalstva, ki ga ni moč zaustaviti, zaradi česar je vse manj otrok v vasi, bi žejanska romunščina ne bila obsojena na tako hiter konec.

V južnih vaseh je govorcev še manj kot v Žejanah, po naši presoji manj kot 90. Akad. Kovačec je na začetku šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko je zbiral gradivo za svoja kapitalna dela s področja istroromunščine, imel, po lastni presoji, na razpolago med 800 in 1000 govorcev. Že leta 1991 (štetje) je bilo v vaseh, kjer so še vedno govorili istroromunsko, samo 338 prebivalcev, kar, za razliko od Žejan, ne pomeni tudi števila govorcev. Na podlagi naših raziskav je danes največ govorcev istroromunščine v Novi Vasi, približno 40, sledita Šušnjeвица z okoli 30 govorcev in Jesenovik z osmimi. V ostalih vaseh jih je zelo malo: v Letaju trije, v Brdu ena, v Kostrčanih od 17 prebivalcev 5 govorcev, v Zankovcih 6, v Mihelih ena. Razen športnega moštva, ki tekmuje enkrat na leto v vlečenju vrvi v mednarodni ligi, ki vključuje tudi nekaj slovenskih moštev, niso organizirani. Nimajo gostilne.

Govorcev je danes v matičnih vaseh manj kot 200. Temu številu je treba dodati Istroromune, ki so se preselili v večja kvarnerska in istrska mestna središča, in govorce, ki danes živijo v evropskih državah in Združenih državah Amerike (po podatkih Antonia Dianicha jih je bilo leta 2010 v New Yorku okoli 300). Raziskave kažejo, da prva generacija odseljencev dobro ohranja domač idiom, ga pa ne prenese na naraščaj.

Izraza *istroromunščina* in *Istroromuni* sta znanstvena. Uporabljata se v romanistiki že več kot sto let. Prebivalci sebe ne imenujejo tako. V *Historia di Trieste* iz leta 1698 je italijanski zgodovinar Ireneo della Croce približno petdeset vrstic posvetil, kakor jim sam pravi, Čičem (v izvorniku Chichi). Ireneo della Croce navaja 23 istroromunskih besed in besednih zvez s prevodom v italijanščino in latinščino in pravi, da ti prebivalci sebe imenujejo *Rumeri*. Če to drži, so Istroromuni proti koncu XVII. stoletja sami sebe imenovali *Rum̄ar*, kar po pravilih istroromunščine popolnoma ustreza dakoromunskemu *Rumân* (arhaizem) in aromunskemu *ar(u)mân* < lat. *Romanus* – današnje knjiž. rom. *Român* je učena beseda. Zanimivo je, da so Istroromuni opustili svoje etnično ime, čudno pa je, da se le-to ni ohranilo niti v enem čakavskem istrskem govoru. Danes se Istroromuni nimajo za pripadnike romunskega etničnega korpusa, opredeljujejo se kot njihovi hrvaški sosedje (ali kot Hrvatje ali regionalno, kot Istrani – v Žejanah se skoraj vsi opredeljujejo kot Hrvati, v južnih vaseh pa je skoraj 40 % regionalno opredeljenih). Ožjo pripadnost izražajo z izvedenkami iz imen vasi, v katerih živijo: npr. *Žejânci*, *Sušêvc̄i*, *Kostêrčânci*, *Novošâni*, *Brijâni* itd. (gre pravzaprav za izposojenke iz čakavskih govorov). Sosedje jih imenujejo *Vlasi* ali *Čiči*. Svoj govor imenujejo s pridevniškimi oblikami, izpeljanimi iz imen vasi, v katerih živijo: npr. *žejânski*, *susTevski*, *novošânski*, *brijânski* oziroma (*kuvintâ* 'govoriti') *po žejânsku*; (*gan̄ej* 'govoriti') *po sušêvsku*, *novošânsku*, *brijânsku* itd. V južnih vaseh svoj jezik imenujejo tudi *vlâški* oziroma *vlâške limbe* 'vlaški jezik', *gan̄ej po vlâški*. V literaturi lahko beremo, da za 'govoriti istroromunsko' Istroromuni uporabljajo tudi besedne zveze tipa *po našu*, *po naški*, *po naše*. Naše raziskave so pokazale, da danes ta besedna zveza označuje čakavski govor, domnevamo pa, da je tako bilo tudi prej, ker smo jo v istem pomenu slišali tudi od Istroromunov, ki so se predvsem po II. svetovni vojni izselili v Ameriko.

V primerjavi z drugimi romunskimi narečji je istroromunščina najbolj podobna dakoromunščini, čeprav se od nje precej razlikuje predvsem zaradi različnih adstratov

(zaradi adstratov se bistveno razlikuje tudi od drugih dveh romunskih narečij): v istroromunščini ni turcizmov (razen prevzetih iz čakavskih govorov: npr. *žepu* 'žep') in neogrecizmov niti pojavov, ki so značilni za balkanske jezike (predmet se ne podvaja z osebnim zaimkom, vloge nedoločnika ne prevzema besedna zveza *da + I. os. sedanjika*, temveč se nedoločnik, ki je vedno brez *a*, uporablja enako kot v čakavskih govorih).

Večstoletna jezikovna prepletanja istroromunskih in hrvaških čakavskih govorov (Istroromuni so bili dvojezični, tudi preden so zapustili Cetinsko krajino, kot smo že omenili) so pogojevala prevzemanje čakavskih elementov na vseh ravneh, od glasoslovne do skladenjske. Zaradi obilnega prevzemanja čakavskih vzorcev (istroromunska leksika vsebuje skoraj 80 % čakavskih prvin), sta se v istroromunščini razvili celo dve novi slovnični kategoriji: glagolski vid in srednji spol slovanskega tipa.

Istroromunščina je edini romanski jezik, ki pozna glagolski vid (pozna ga sicer tudi meglenoromunščina, a samo pri glagolih, prevzetih iz makedonščine ali bolgarščine; istroromunščina ima oba vida tudi za mnoge domače glagole: npr. *legă*, *legavęj* '(za)vezati').

Vsi romunski dialekti poznajo srednji spol. Izraža se kot v latinščini (v ednini končnice za moško sklanjatev, v množini za žensko). Ohranil se je tudi v istroromunščini: npr. *un leger*, *do legere* 'zibelka', *un sâd*, *do sâdure* 'vinograd'. V Žejanah se je ta kategorija izgubila, vendar so se množinska obrazila za tovrstne samostalniške besede ohranila, le števniki je moškega spola: npr. *en leyer*, *doj leyer*. Poleg domačega srednjega spola se je v istroromunščini, zaradi prevzemanja večjega števila čakavskih samostalnikov in pridevnikov srednjega spola na *-o*, razvil tudi srednji spol slovanskega (čakavskega) tipa – praviloma imajo vsi pridevniki v istroromunščini tri oblike: npr. *âb*, *âbe/âba*, *âbo* 'bel', 'bela', 'belo'.

Zaradi vpliva čakavskih govorov se je v vseh vaseh, razen v Šušnjevi in Novi vasi, izgubila opozicija določni vs. nedoločni člen pri samostalnikih ženskega spola na *-a* – v romunskih dialektih je določni člen *a* postponiran (rom. *casă* »hiša brez člena« – *casa* »hiša z določnim členom«). Istroromunski samostalniki na *-a* so nastali s poenostavitvijo prvotne neekonomične končnice *-ε*, ki se je ohranila samo v Šušnjevi in Novi vasi (zato je tam opozicija, o kateri teče beseda, ohranjena), v *-a* (redkeje v *-e*): npr. *o kâpra* it. *una capra* vs. *kâpra* it. *la capra*, v stavku *Ăm o kâpra* – 'Imam (eno) kozo'. – *Kâpra aj bura* – 'Koža je dobra' – drugi stavek v vsakem romanskem ušesu zveni kot npr. Slovcu stavek tipa *Jaz hoteti jesti*, a pri istroromunskih govorcih je tak stavek povsem sprejemljiv, ker so vsi brezhibni govorce čakavskega narečja – kateremu Slovanu bi bil italijanski stavek *Capra è buona* nesprejemljiv? V Šušnjevi in Novi vasi se opozicija ohranja: *Ăm o kâprε* – *Kâpra aj bura*. O *-ε* vs. *-a*, *-e* tudi nižje.

Seveda obstajajo tudi prvine, ki jih istroromunščina deli z ostalimi romunskimi dialekti. Stara leksika je enaka v vseh romunskih govorih, oblika za dajalnik je enaka obliki za rodilnik, določni člen je postponiran in nikoli poudarjen, mesto poudarka pri izpeljankah se ne menja (če ni glasoslovnih sprememb). Tudi istroromunščina, kot ostala trije romunski dialekti, pozna rotacizem *l* → *r* (npr. lat. *scala* > dr. *scară*; lat. *sōl*, *sōle* > dr. *soare*, ir. *sore*), vendar, za razliko od ostalih treh, pozna tudi rotacizem *n* → *r* (npr. dr., ar., mr. *bun*, *bună* 'dober', 'dobra' – ir. *bur*, *bura/burε*, *buro* 'dober',

'dobra', 'dobro'; dr. *pâine* 'kruh', ar. *pine*, mr. *poini* – ir. *pāre*), ki ga na diahroni ravni povezuje z dakoromunskimi govori v pokrajini Maramureș, kjer so nekoč poznali ta pojav tudi. To je eden od dokazov, ki potrjuje predpostavko, ki jo je zastopal Josif Popovici, da je istroromunščina dakoromunski dialekt, ki so ga prenesli v Istro – ostali romunski jezikoslovci se s tem ne strinjajo (npr. Matilda Caragiu Marioțeanu). Vsi so si bolj ali manj enotni, da se je istroromunščina oblikovala severno od Donave.

Omenili smo že, da se istroromunski govori delijo na severne in južne. Ti dve skupini nimata praktično nobenih medsebojnih stikov, iz geografske konfiguracije pa je očitno, da jih je bilo v preteklosti še manj, zato se severni in južni govor razvijata neodvisno drug od drugega in se danes nekoliko razlikujeta (čeprav sporazumevanje ni vprašljivo). Žejanski idiom je konservativnejši od južnih govorov. Ohranil je več izvornih besed (npr. v Žejanah *kuvintă* 'govoriti' vs. *ganěj* na jugu; *ănceleže* 'razumeti' vs. *rezumj* ali *kapij*; *oste* 'vojna' vs. *vojske* ali *gvere* itd.); sintetična dvosklonska sklanjatev se je ohranila mnogo bolje kot na jugu. Vendar so v Žejanah izgubili imperfekt, ki se je v južnih govorih ohranil (npr. *Jo lukrăjam* 'jaz sem imel navado delati') in srednji spol romanskega tipa (npr. *ur hrušt* 'en hrošč' – *do hrušture* 'dva hrošča' – dobesedno 'dve hrošči', v Žejanah *ur hrušt* – *doj hrušture* 'en hrošč' – 'dva hrošča' – kot smo že povedali, so se v Žejanah ohranila množinska obrazila, le števniki so moškega spola). Čeprav so južni govori dovzетnejši za inovacije, so, kar zadeva te dve lastnosti, konservativnejši. Severni in južni govori se razlikujejo tudi po izposojeni leksiki, ker so besede prevzemali iz različnih čakavskih govorov (npr. v Žejanah *tisuć* 'tisoč' vs. *milăr* na jugu – vendar smo tudi na jugu, v Jesenoviku, slišali *tisuć*, a samo v izrazu *tisuć drăc ăn țire* 'tisoč hudičev v tebi').

Tudi sami južni govori se med sabo nekoliko razlikujejo na leksikalni (npr. v Brdu *ăze* vs. *ăsteze* v Šušnjevicu), pa tudi na glasoslovni ravni (npr. *mulăre* v Šušnjevicu vs. *mulăre* v Kostrčanu). Svojčas Istroromuni v Šušnjevicu niso razlikovali sičnikov od šumevcev (namesto [č, ž, š] so izgovarjali [c, z, s]), danes, po smrti najstarejših govorcev, ni več tako.

Istroromunščina, ki se vse od časov naselitve v Istro razvija popolnoma brez kakršnih koli institucij, brez izvorne folklore in brez občutka etnične pripadnosti romunskemu narodu je močno ogrožen dialekt. Poleg tega je po večstoletnem prepletanju v popolni dvojezičnosti s čakavskimi govori (pred naselitvijo z dalmatinskimi, nato z istrskimi), kot smo videli, bistveno spremenila tudi slovnično strukturo glede na druga romunska narečja. Iz lastnega, zelo obsežnega gradiva in gradiva drugih raziskovalcev od leta 1900 do leta 2010 lahko jasno sledimo tendencam poenostavljanja struktur (kar je značilno za vsa narečja, vendar je to poenostavljanje pri istroromunščini bistveno hitreje – jezikovna slika se bolj ali manj bistveno spremeni tako rekoč vsakih dvajset let). Poenostavitve so najbolj opazne na glasoslovni ravni. Kot smo videli, te poenostavitve vplivajo tudi na spremembo slovnice (določni člen). Samostalniki ženskega spola so imeli v vseh govorih končnico *-ε*. Danes se je ta končnica ohranila samo v Šušnjevicu in Novi vasi (ne pri vseh govorcih!), v drugih vaseh je postala *-a*, redko *-e* (prehod je potekal takole: *-ε* → *-e* → *-a*): npr. v Šušnjevicu in Novi vasi *kăse* 'hiša', v drugih vaseh *kăsa*; v Šušnjevicu in Novi vasi *kože* 'lupina', v Žejanah in Kostrčanu *kože*, v ostalih vaseh *koža*). Poenostavitve so opazne tudi na oblikoslovni ravni – npr. množinske oblike pri samostalnikih moškega spola se enačijo z edninskimi, raba pravzaprav niha, kar je

dokaz nestabilnosti sistema: npr. *ur pork* 'en prasec' – *doj pork* 'dva prasca', čeprav se bolj pogosto sliši *doj porč*; *ur škâkovac* 'ena kobilica' – *doj škâkovac* 'dve kobilici', možno je tudi *doj škâkovci*.

Menimo, da bomo že čez petdeset let težko našli kakega istroromunskega govorca, bodisi v Istri bodisi izven nje (v Ameriki in evropskih državah).

Literatura

- Dicționarul explicativ al limbii române*, 1998. Bukurešta: Univers Enciclopedic.
- Atanasov, Petar, 2002: *Meglenoromâna astăzi*. Bukurešta: Editura Academiei Române.
- Bezljaj, France, 1977–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika (I–V)*. Ljubljana: SAZU
- Byhan, Arthur, 1899: *Istrorumänisches Glossar*, v *Iahres-bericht des Instituts für rumänische Sprache, IV*. Leipzig. Str. 174-396.
- Cantemir, Traian, 1992: *Texte istroromîne*. Bukurešta: Editura Academiei Republicii Populare Romîne.
- Caragiu, Matilda Marioțeanu, 1975: *Compendiu de Dialectologie Română (nord- și sud-dunăreană)*. Bukurešta: Editura științifică și enciclopedică.
- Caragiu, Matilda Marioțeanu et al., 1977: *Dialectologie Română*. Bukurešta: Editura didactică și pedagogică.
- Cihac, A. de, 1870: *Dictionnaire d'étymologie daco-romane (éléments latins)*. Frankfurt: Ludolphe St-Goar.
- Densusianu, Ovid, 1997: *Histoire de la Langue Roumaine*. Bukurešta: Editura Grai și suflet – cultura națională.
- Dianich, Antonio, 2010: *Vocabolario istroromeno-italiano: la varietà istroromena di Briani*. Pisa: Edizioni ETS.
- Filipi, Goran, 2002: *Istrorumunjski lingvistički atlas / Atlasul Lingvistic Istroromân / Atlante Linguistico Istro-rumeno*. Pula: Znanstvena udruga MEDITERAN.
- Flora, Radu, 1972: Slovenačke leksičke posuđenice u istrorumunskom. *Linguistica* XII. 67–94.
- Flora, Radu, 2003: *Micul Atlas Lingvistic Al Graiurilor Istroromâne*. Bukurešta: Editura Academiei Române.
- Frațilă, Vasile – Bărdășan, Gabriel, 2010: *Dialectul istroromân. Straturi etimologice*. Temišvar: Editură Universității de Vest.
- Kovačec, August, 1998: *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik s gramatikom i tekstovima*. Pula: Znanstvena udruga Mediteran.
- Maiorescu, Ioan, 1900: *Itinerar in Istria și vocabular istriano-român*. Bukurešta: Editura Librăriei Socecă & Co.
- Maiorescu, Ioan, 1996: *Itinerario in Istria e vocabolario istriano-romeno*. Trst: Edizioni Parnaso.
- Niculescu, Alexandru, 1990: *Outline History of the Romanian Language*. Padova: Unipress.
- Petrovici, Emil - Neiescu, Petru, 1964: Persistența insulelor lingvistice. *Cercetări de lingvistica* IX/2. 187–214.
- Popovici, Josif, 1909: *Dialectele romîne, IX: Dialectele romîne din Istria, partea a 2^A (texte Ei glosar)*. Halle A. D. S. Editura autorului.
- Pușcariu, Sextil, 1929: *Studii istroromâne, III*. Bukurešt: Cvltvra Națională.

- Pușcariu, Sextil, 1905: *Etymologisches Wörterbuch de rumänischen Sprache: I. Lateinisches Element*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Rosetti, Alexandru, 1986: *Istoria Limbi Române*. Bukureșta: Editura științifică și enciclopedică.
- Sârbu, Richard - Frațilă, Vasile, 1998: *Dialectul istro-român*. Temišvar: Editura Amarcord.
- Sârbu, Richard, 1992: *Texte istroromâne și glosar*. Temišvar: Tipografia Universității din Timișoara.
- Skok, Petar, 1971–1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV*. Zagreb: AZU (danes HAZU).

SLOVNIČNI IN POMENSKI OPISI V LEKSIKALNI BAZI ZA SLOVENŠČINO

POLONA GANTAR

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Povzetek

V prispevku predstavimo oblikovanje leksikalne baze za slovenščino v okviru projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku z vidika vključevanja in povezovanja pomenskih in slovničnih informacij na način, ki želi zadostiti dvema osnovnima ciljema: (a) uporabniku na razumljiv način ponuditi pomenski opis besede v obliki pomenskega indikatorja in stavčno zasnovane razlage; (b) računalniškemu procesiranju jezikovnih podatkov, katerega namen je avtomatično pripisovanje različnih stavčnih vzorcev in skladenjskih struktur registriranim pomenom besede v iztočnici. Podatki v tako oblikovani leksikalni bazi bodo v obliki multimedijskega pripomočka na spletu namenjeni splošnemu, zlasti šolskemu uporabniku in učenju slovenščine kot tujega jezika.

Ključne besede: leksikografija, leksikalna podatkovna baza, računalniška obdelava naravnega jezika, korpusni podatki, stavčne razlage

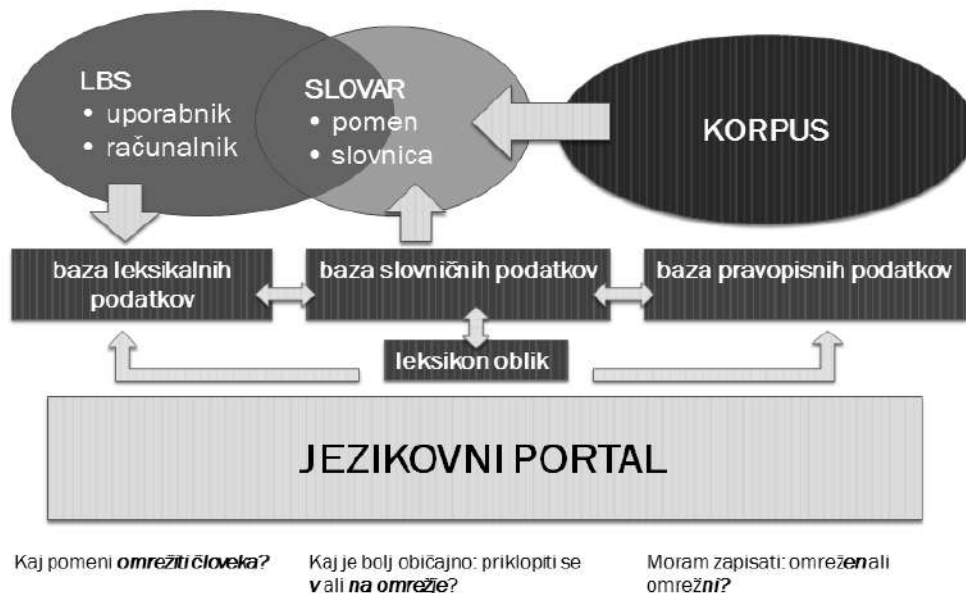
1 Namen leksikalne baze za slovenščino in njeni uporabniki

Namen leksikalne baze za slovenščino (LBS), ki nastaja v okviru projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku (SSJ),¹ je izdelati celovit opis sodobnega slovenskega besedišča s pomenskega, skladenjskega, kolokacijskega in frazeološkega vidika, hkrati pa leksikalne in slovnične podatke kodirati na način, ki bo uporaben za računalniško obdelavo naravnega jezika (RONJ) in jezikovnotehnološke aplikacije. Osnovni vodili obeh namenov sta celostna obravnava različnih ravni jezikovnega sistema ter predstavitev jezikovnih podatkov na način, ki bo uporabniku prijazen in razumljiv, in sicer v obliki interaktivnega spletnega portala, ki bo združeval tradicionalne slovarske informacije o posameznih besedah oz. zvezah (besedni

¹ Projekt SSJ <http://www.slovenscina.eu/Vsebine/SI/Domov/Domov.aspx>, ki ga financirata Ministrstvo za šolstvo in šport ter Evropski socialni skladi, poteka od junija leta 2008 in se bo zaključil konec leta 2013.

pomeni, kolokacije, zgledi rabe, osnovni slovnični podatki itd.) in sodobne možnosti, kot so integracija korpusnih informacij, vizualizacija semantičnih povezav, avtomatično pridobivanje jezikovnih podatkov s spleta, interaktivnost podatkov ipd. Tako zamišljen spletni format bo namenjen predvsem šolski populaciji (osnovnošolcem zadnje triade devetletne osnovne šole in srednješolcem oz. gimnazijcem), primarno torej maternim govorcem. Nekateri segmenti leksikalne baze pa so oblikovani tako, da bodo primerni tudi za učenje slovenščine kot tujega jezika.

Rezultati analiz, ki so vezane na jezikovni opis, bodo na spletnem portalu zastopani v obliki baz podatkov (Slika 1), ki bodo, povedano zelo na splošno, zagotavljale odgovore na vprašanja kot: kako se beseda sklanja/sprega/povezuje z drugimi besedami; kaj beseda pomeni; kako jo zapišem ipd.

Slika 1: Organizacija podatkovnih baz v jezikovnem spletnem portalu

2 Nivojska zgradba LBS

LBS je oblikovana kot mreža medsebojno povezanih leksikalnogramatičnih podatkov, ki so organizirani v šest nivojev. Notranja hierarhična ureditev temelji na semantičnem izhodišču, kar pomeni, da so podatki na posameznem nivoju podrejeni pomenskim lastnostim besede. Hierarhično najvišja je lema, tj. iztočnica v osnovni obliki, ki zastopa vse pripadajoče leksikalne enote (LE), kamor štejemo posamezne pomene in podpomene, stalne besedne zveze in frazeološke enote. Na pomenskem nivoju beležimo osnovne pomene in podpomene obravnavane besede v iztočnici, ki jih opredelimo s *pomenskimi indikatorji*. Indikatorji so primarno namenjeni oblikovanju pomenskega menija, ki služi uporabniku za hitro navigacijo po večpomenskem geslu. Drugi del pomenske informacije predstavlja *pomenska shema*, ki se teoretično približuje pomenskimi shemam, kot jih predvideva projekt FrameNet.² S pomenskimi shemami beležimo pri glagolih in nekaterih samostalnikih in pridevnikih udeležensko zgradbo posameznega pomena. Na primer, pomen 'očarati' glagola *omrežiti* se uresničuje v pomenski shemi, kjer sta pomensko obvezna vsaj dva udeleženca:

² Povezava med LBS in FrameNetom je opisana v Gantar et al. (2009).

delovalnik, ki je vedno ČLOVEK, in drugi ČLOVEK kot prejemnik oz. nekdo, ki se ga dejanje tiče oz. je nanj usmerjeno. Oba udeleženca in okoliščine, ki so značilne za konkretni pomen, povežemo v smiselno razmerje s pomočjo t. i. *pomenskega scenarija*. V spodnjem zgledu je to konkretno prizadevanje in zunanji izgled prvega udeleženca. Pomenska shema z zapisom pomensko obveznih udeležencev z velikimi črkami predstavlja povezavo med pomenom besede v iztočnici in skladijskimi pogoji za realizacijo tega pomena, hkrati pa predstavlja izhodišče za oblikovanje razlag stavčnega tipa: *če ČLOVEK omreži drugega ČLOVEKA, ga s svojim izgledom in ravnanjem očara*.

Čeprav so skladijski podatki v obliki osnovnega stavčnega vzorca za vsak posamezni pomen vključeni že v pomensko shemo (*kdo očara koga*), je eksplicitno skladijskim podatkom namenjen skladijski nivo. Na tem nivoju za vsak registrirani pomen besede v iztočnici beležimo *skladijske strukture* in *skladijske zveze*, pri glagolih glede na njihovo vlogo stavčnega organizatorja pa tudi *stavčne vzorce*. Stavčni vzorci predstavljajo tipične različne realizacije osnovnega stavčnega vzorca za konkretni pomen. Za pomen 'očarati' glagola *omrežiti* tako poleg osnovnega vzorca: *kdo omreži koga* lahko zabeležimo še vzorec: *kdo omreži koga s čim*. Na kolokacijskem nivoju se registrirane skladijske strukture in besednozvezni deli stavčnih vzorcev potrjujejo s tipičnimi leksikalnimi zapolnitvami – kolokacijami. Vir kolokacijskih podatkov predstavljajo Besedne skice v orodju Sketch Engine. Na primer, struktura gbz Inf-GBZ (glagol + nedoločnik) je zapolnjena s kolokatorji kot *[uspeti, poskušati, skušati, znati] omrežiti*, vzorec *kdo omreži koga* in *omrežiti s čim* pa s kolokacijami *[ženska] omreži, omrežiti [moškega, srce]* in *omrežiti s [čari]*. Osnovno merilo pri zapisu kolokacij je berljivost, saj predstavljajo kolokacije informacijo, ki je neposredno namenjena uporabniku (in ne RONJ), zato jih ne obremenjujemo z metaslovničnimi podatki, kot so sklonske oblike, omejitve v glagolski osebi ipd. Za podatke tega tipa so v LBS predvidene t. i. *restrikcije*, ki jih pripenjamo na posamezne dele skladijskih struktur in jih je, tako kot druge podatke v strukturi gesla, mogoče v LBS poloviti avtomatično. Vloga korpusnih zgledov, ki jih navajamo v samostojnem nivoju LBS, je ponazoriti in potrditi vse predhodne informacije ter hkrati pokazati obnašanje LE v njenem najbolj naravnem in tipičnem okolju. Stalne zveze (SZ) in frazeološke enote (FE) so v LBS obravnavane kot samostojne leksikalne enote. Prve lahko vključimo pod posamezni pomen ali podpomen besede v iztočnici, druge pa na konec geselskega članka v samostojni razdelek. Vsaka SZ in FE je opredeljena s pomenskim indikatorjem, lahko ima izkazane različne variantne oblike in tipično kolokabilno okolje ter mora biti potrjena z zgledi iz korpusa.

I. LEMA	<ul style="list-style-type: none"> • iztočnica • besedna vrsta 	omrežiti glagol	
II. POMEN	<ul style="list-style-type: none"> • indikator • pomenska shema 	1 očarati če ČLOVEK omreži drugega ČLOVEKA, ga s svojim izgledom in ravnanjem očara	2 povezati v omrežje če ČLOVEK omreži RAČUNALNIK, ga poveže z drugimi računalniki, z namenom, da bi uporabniki lahko izmenjevali podatke
III. SLOVNIČNI PODATKI	<ul style="list-style-type: none"> • vzorec • struktura • sklad. zveza 	kdo omreži koga omrežiti s čim gbz Inf-GBZ rbz GBZ	kdo omreži kaj rbz GBZ
IV. KOLOKAC. PODATKI	<ul style="list-style-type: none"> • kolokacija 	[skušati, znati] omrežiti [popolnoma, povsem] omrežiti	[brežično] omrežiti
V. ZGLEDI	<ul style="list-style-type: none"> • zgled 	Nikdar nisem imela težav s fanti, moja lepota je omrežila vsakega.	Na voljo so tudi kartice PCI, s katerimi brezžično omrežimo namizne računalnike.
VI. FRAZELOGUA	<ul style="list-style-type: none"> • stalna zveza • frazeološka enota 		

Slika 2: Nivojska zgradba LBS

2.1 Pomenski podatki v LBS

Korpusno jezikoslovje, ki je v svojem izhodišču metodologija analiziranja jezikovnih pojavov, oprta izključno na empirijo, je zlasti pri obravnavi leksikalnega pomena prineslo tudi nekatera zelo pomembna teoretična izhodišča, ki smo jih upoštevali pri vključevanju in tretiranju pomenskih podatkov v LBS – zlasti torej pri oblikovanju pomenskih opisov. Zapišemo jih lahko z naslednjimi trditvami (Hanks 2009):

- (a) pomen kot zaključena enota ne obstaja, obstajajo zgolj pomenske tendence;
- (b) vsak pomen se oblikuje v konkretni govorni situaciji in je odvisen od vsakokratnega jezikovnega in zunajjezikovnega konteksta;
- (c) pomenske tendence besed vplivajo na izbire v svojem besedilnem okolju.

2.1.1 Formalizacija pomena: na stiku med pomenom in skladnjo

Če upoštevamo, da se jezik obnaša predvidljivo in da so pomeni besed povezani z vzorci, v katerih se besede pojavljajo, se zdi pri oblikovanju LBS smiselno formalizirati pomen s kratkimi pomenskimi indikatorji, kombiniranimi s stavčno razlago, ki pokaže razmerje med semantičnimi lastnostmi besed in njihovimi povezavami v sobesedilu.

S *pomenskim indikatorjem*, ki je kratka pomenska opredelitev posameznega pomena besede, izdelamo njeno osnovno pomensko zgradbo v obliki *pomenskega menija*, ki daje uporabniku možnost hitre navigacije po večpomenskem geslu, s tem pa tudi bolj zanesljiv in hitrejši dostop do iskanih podatkov (Zgled 1).

omrežje *samostalnik*

1 povezan sistem

1.1 o računalnikih

1.2 o internetu

1.3 o telefoniji

1.4 o infrastrukturi

2 povezani ljudje ali ustanove

Zgled 1: Pomenski meni

S pomenskim indikatorjem je povezana *pomenska shema*, ki predstavlja stičišče med pomenom in njegovo skladnjo in je hkrati izhodišče za oblikovanje razlag stavčnega tipa. V nasprotju s klasično slovarsko definicijo, ki se osredotoča na pomen iztočnice v osami, smo po vzoru projekta Cobuild (Hanks 1987, Barnbrook 2002) pri oblikovanju razlag izhajali iz predpostavke, da mora razlaga hkrati s pomenom v ožjem smislu prikazati tudi obnašanje iztočnice v njenem naravnem skladijskem in besedilnem okolju. Pomenska shema, kot jo razumemo znotraj LBS, tako opravlja štiri naloge:

- (a) pokazati mora udeležensko zgradbo besede v njenem konkretnem pomenu, na način, ki bo računalniško berljiv;
- (b) pokazati mora tipične semantične zapolnitve pomensko nujnih udeleženskih mest;
- (c) oblikovana mora biti kot uporabniku prijazna in razumljiva pomenska razlaga z vsemi pragmatičnimi in stilnimi odtenki, ki jih kaže sodobna jezikovna raba, kot ponazarja zgled 2.

omrežiti *glagol*

povezati v omrežje

če ČLOVEK omreži RAČUNALNIK, ga poveže z drugimi računalniki, z namenom, da bi uporabniki lahko izmenjavali podatke

Zgled 2: Pomenska shema s stavčno razlago in udeleženci

2.1.2 Stalne zveze

Stalne zveze obravnavamo v LBS pri samostalnikih, pridevnikih in prislovih v okviru posameznega (pod)pomena (zgled 3) ali samostojno, neodvisno od pomenske členitve. Stalne zveze so večbesedne leksikalne enote z lastnim pomenom, ki ga opredelimo z indikatorjem, največkrat zgolj z umestitvijo v ustrezno pomensko polje ali tipično področje rabe. Poleg tega predvidevajo stalne zveze različne variantne oblike rabe in lastno kolokabilno okolje.

omrežen omrežnega *pridevnik*

o internetu

stalna zveza: omrežni vmesnik

stalna zveza: omrežna kartica

Zgled 3: Stalne zveze pri pridevniški iztočnici

2.2 Slovnični podatki v LBS

Čeprav se slovarji vključevanja slovničnih podatkov o besedah oz. njihovih pomenih lotevajo na različne načine, pač v skladu s ciljno publiko in namenom, za katerega so izdelani, velja, da običajno vključujejo eksplicitno ali pa posredno vsaj določene slovnične podatke. Kot slovarski uporabniki lahko pričakujemo zlasti podatke o besedni vrsti, dovršnosti in glagolski prehodnosti. Če je slovar, v mislih imamo klasični slovar v knjižni obliki, recimo temu skladijskofunkcijsko orientiran, npr. Slovar slovenskega knjižnega jezika, potem skladijska vloga besede navadno odloča tudi o iztočniškem statusu določene besedne oblike in o njeni stopnji pomenske razdrobljenosti. Na drugi strani neločljiva povezanost skladijskih (stavčna vloga) in nekaterih oblikoslovnih lastnosti besed (števnost, spol) z njihovimi pomenskimi tendencami odloča o umestitvi in načinu predstavitve v celostni zgradbi slovarja (in slovarske baze), posledično pa tudi o berljivosti, najdljivosti in razpoznavnosti leksikalnogramatičnih podatkov.

Pri vključevanju količine in vrste slovničnih podatkov v LBS smo upoštevali dve teoretični izhodišči: t. i. leksikalnogramatični ustroj besedišča in njegovo predvidljivo obnašanje. V izhodišču leksikalnogramatičnega pristopa je spoznanje, da sta pomen in skladnja neločljivo povezana, drugo plat istega fenomena pa predstavlja dejstvo, da se jezik obnaša predvidljivo. Temu lahko pridružimo še teorijo jezikovnih konvencij in možnosti njihove izrabe (ang. Theory of Norms and Exploitations), na kateri temelji projekt Corpus Pattern Analysis Patricia Hanksa (2004), ki med drugim ugotavlja:

- (a) da je vsaka beseda, ki jo uporabi govorec, da bi z njo nekaj povedal, uporabljena v skladu z neko normo, z »dogovorom«, ki jo določa njen stavčni vzorec;
- (b) da orodja za analizo korpusov kažejo, da je jezikovna raba vzorčena in hkrati visoko variabilna;
- (c) da korpusna analiza posamezne besede pokaže, da je večina konkordanc realizacija prepoznavnega »normalnega« vzorca, druge konkordance so alternacije tega vzorca, malo pa je t. i. eksploatacij.

2.1.1 Lema

Koncept iztočnice je primarno vezan na papirnato verzijo slovarja, zato se navadno dojema kot nekaj, kar moramo v izhodišču poznati, če želimo najti ustrezen podatek. V zasnovi spletnega priročnika ni več pomembno vedeti, kje v sistemu je mogoče poiskati informacijo, ker jo sistem poišče za nas. Iztočnico ohranjamo torej zgolj iz tehničnega vidika, ki nam pomaga organizirati določen tip podatkov. Iztočnico, ki zastopa vse LE, ki so z njo povezane prek leme, zapisujemo v osnovni obliki. Pridevnike v obliki na *-en*, če jo je mogoče tvoriti, sicer v obliki, ki obstaja (npr. *preroški*, *biotski* ipd.). Lastnostnost ali vrstnost pridevnikov nas zanima samo na pomenski ravni in ne oblikovno. To pomeni, da npr. pod pridevniško iztočnico *briljanten* beležimo pomen 'ki zbuja občudovanje' s kolokacijami kot: *briljanten [nastop, film, predstava]*, in vrstni pomen s kolokacijami kot: *briljantni [prstan], briljantna [krona]* ipd.

Posameznih oblik iztočnice znotraj njene paradigme v LBS ne navajamo, ker ta podatek zagotavlja leksikon besednih oblik.³ Iz istega razloga posebej ne izpostavljam posameznih variantnih oblik znotraj oblikoslovne paradigme, vendar pa kot samostojne iztočnice navajamo variantne oblike na ravni leme, npr. *piercing* – *pirsing*, če variantnost izkazuje tudi različno kolokabilno obnašanje iztočnice.

2.1.2 Besedna vrsta

Vsaka iztočnica je opredeljena besednovrstno⁴ kot samostalnik, glagol, pridevnik ali prislov. Poleg tega je besednovrstna oznaka besede razvidna tudi v skladijskih strukturah, kjer so posamezni deli struktur zapisani s kodami za besedno vrsto.

Besednovrstno konverzijo rešujemo v skladu s pomensko orientiranostjo baze: če konverzija odloča o pomenskih lastnosti besede, jo obravnavamo kot njen samostojni pomen, če pa konverzija nima neposrednega vpliva na pomen besede v iztočnici, opozorimo na posebno skladijsko rabo v elementu *restrikcija* (Zgled 4). Na ta način si zagotovimo možnost avtomatičnega pridobivanja tovrstnih podatkov iz baze.

celofan *samostalnik*
ovojni papir
celofan [papir]
SBZ1<r>v **pridevniški rabi**</r>sbz0

Zgled 4: Podatki v elementu restrikcija znotraj skladijske strukture

2.1.3 Stavčni vzorci

S stavčnimi vzorci beležimo pri glagolskih iztočnicah različne skladijske realizacije osnovne udeleženske zgradbe konkretnega glagolskega pomena. Njihova vloga je primarno dvojna: podajajo informacijo o tipičnih rabah in ključnih elementih besedilnega okolja obravnavane besede v stavku ali z drugimi besedami, njen realni vezljivostni potencial. Kot taki so stavčni vzorci koristen podatek za slovnične opise in učenje jezika, hkrati pa omogočajo avtomatično povezovanje prototipičnega vzorca v pomenski shemi z različnimi, a hkrati tipičnimi stavčnimi alternacijami.

³ Priprava leksikona besednih oblik je ena od aktivnosti projekta SSJ. O rezultatih več na <http://www.slovenscina.eu/Vsebine/SI/Aktivnosti/Leksikon.aspx>

⁴ Trenutno LBS obsega samo polnopomenske besedne vrste.

grmeti	<i>glagol</i>
glasno govoriti	
če ČLOVEK grmi, zelo glasno in odločno govori, navadno zato, ker se s ČIM ne strinja ali je jezen	
stavčni vzorci:	kdo/kaj grmi
	grmeti s česa
	grmeti nad kom/čim
	grmeti na koga/kaj
	grmeti čez koga/ kaj
	grmeti zoper koga/ kaj
	grmeti proti komu/ čemu
	grmeti o čem
	kaj grmi od česa

Zgled 5: Stavčni vzorci pri glagolski iztočnici

2.1.4 Skladenjske strukture in kolokacije

Skladenjske strukture so formalizacija tipične besednozvezne realizacije obravnavane besede in so primarno namenjene RONJ. Beležimo jih v obliki sintagmatskih kombinacij besed oz. besednih zvez, opredeljenih z oznako sklona in besedne vrste, ki ustreza seznamu morfosintaktičnih oznak v korpusu Gigafida in orodju Sketch Engine. Tipi skladenjskih struktur v LBS se deloma ločijo glede na besedno vrsto obravnavane besede v iztočnici. Pri glagolskih iztočnicah beležimo s skladenjskimi strukturami zgradbo glagolske besedne zveze, zlasti torej zveze glagola z glagolom ali prislovom in priredne glagolske zveze, kot kaže zgled 6.

grmeti	<i>glagol</i>
glasno govoriti	
rbz GBZ – [glasno] grmeti	
gbz Inf-GBZ – [začeti] grmeti	
gbz in GBZ – [bliskati se, bliskati] in grmeti	

Zgled 6: Strukture in kolokacije pri glagolski iztočnici

Pri samostalnikih, pridevnikih in prislovih beležimo poleg struktur s količinskimi in nikalnimi elementi še dvodelne in trodelne predložne strukture pri vsakem od registriranih (pod)pomenov iztočnice. Obravnavana beseda je v strukturi zapisana z velikimi črkami. Kolokabilne strukture so na kolokacijski ravni potrjene s kolokatorji.

omrežje *samostalnik*

1 povezan sistem

1.1 o računalnikih

pbz0 SBZ0 – [računalniško, podatkovno] omrežje; [brezžično, žično] omrežje

sbz v SBZ5 – [gostovanje, storitev] v omrežju

sbz0 za SBZ4 – [vmesnik, strežnik] za omrežje

SBZ0 z/s sbz6 – omrežje s [protokolom, strežnikom]

Zgled 7: Skladenjske strukture in kolokacije pri samostalniku

Vir skladenjskih struktur predstavljajo Besedne skice oz. gramatične relacije v orodju Sketch Engine, vendar pa so lahko posamezne strukture tudi nekolokabilne in se v LBS potrjujejo zgolj z zgledi rabe. Število skladenjskih struktur je končno, trenutno smo jih v LBS registrirali nekaj manj kot 300, kar pomeni, da se posamezne strukture ponavljajo pri različnih pomenih, po pričakovanju pa jih pri posameznih pomenih zapolnjujejo drugačni kolokatorji.

2.1.5 Skladenjske zveze

Skladenjske zveze so vmesna točka med kolokacijami in stalnimi besednimi zvezami. Tipično gre za predložne in druge večbesedne zveze v prislovni vlogi, npr. *pred časom, po pričakovanju, med letom* ipd., za zveze, ki presegajo okvire dvodelnih kolokacij, so zgradbeno trdne oz. predvidevajo vsaj en stalni leksikalni element, običajno pa tudi leksikalno relativno prosto, vendar obvezno zapolnjivo skladenjsko mesto, npr. v *primerjavi s kom, na podlagi česa* itd. Med skladenjske zveze uvrščamo tudi zveze s številčnimi izrazi, primerjalne in priredne zveze. Skladenjske zveze za razliko od stalnih zvez ne potrebujejo razlage pomena (ne predvidevajo pomenskega indikatorja ali pomenske sheme) in zato, za razliko od stalnih zvez, niso potencialne iztočnice.

3 Korpusni podatki in korpusna orodja

Pri oblikovanju LBS uporabljamo korpus Gigafida (Logar Berginc in Krek 2010), ki obsega besedila predhodnih generacij korpusov, tj. Fida in FidaPLUS, in vključuje 1,1 bilijon besed z uravnoteženim 100-milijonskim delom. Besedila, ki so bila za korpus Gigafida na novo zbrana v okviru projekta SSJ, so nastala v obdobju med leti 2006 in 2010.

Za pridobivanje in analizo jezikovnih podatkov iz korpusa uporabljamo orodje Sketch Engine. Poleg analize konkordanc s pomočjo naprednih možnosti, kot je uporaba regularnih izrazov, večnivojskega filtriranja ipd., uporabljamo predvsem dve ključni aplikaciji, ki omogočata hitrejšo izdelavo leksikalne baze. Prva so Besedne skice (ang. *Word Sketches*), ki so avtomatično izdelani, na korpusu temelječi sežetki slovnicega in kolokacijskega obnašanja določene besede (Krek in Kilgarriff 2006). Besedne skice temeljijo na t. i. slovnici besednih skic, ki definira gramatična razmerja s pomočjo regularnih izrazov in z upoštevanjem oblikoskladenjskih korpusnih oznak. Trenutno vsebuje slovenska slovnica besednih skic 32 gramatičnih razmerij (ang. *gramrels*), ki ustrezajo približno 300 registriranim skladenjskim strukturam, v prihodnosti pa bodo relacije dopolnjene in spremenjene na podlagi analize registriranih struktur v LBS. Druga pomembna aplikacija je kombinacija t. i. *Tickbox lexicography*

(slov. »klikosikografija«) in modula za avtomatični izbor dobrih zgledov GDEX (ang. *Good Examples*), ki je nadgrajen in prilagojen za slovenski jezik (Kosem et. al. 2011).

4 Zaključek

Zasnova LBS je primarno namenjena beleženju leksikalnogramatičnih podatkov o besedi, s čimer ustreza tipu informacij, ki jih tradicionalno pričakujemo v slovarjih, hkrati pa je namenjena tudi izboljšanju orodij za računalniško obdelavo slovenščine. Skupaj z možnostjo izrabe podatkov v okviru jezikovnega portala, ki so v prvi vrsti namenjeni končnemu človeškemu uporabniku, namreč predvidevamo, da bo mogoče s pomočjo stavčnih vzorcev in skladijskih struktur, registriranih v LBS, izboljšati kakovost skladijskega razčlenjevalnika (ang. *parser*) in označevalnika (ang. *tagger*), ki prav tako nastajata v okviru projektnih aktivnosti. Ta predvidevanja bomo preverili ob zaključku izdelave LBS, ko bomo preizkusili različne postopke avtomatičnega pridobivanja podatkov iz korpusa. Nadaljnje analize predvidevamo tudi na področju t. i. semantičnih tipov, s katerimi označujemo udeležence znotraj pomenske sheme in ki predstavljajo skupne oznake za pomensko sorodne udeležence. Prav tako predvidevamo, da bo mogoče s pomočjo pomenskih indikatorjev in semantičnih tipov v pomenski shemi oblikovati ontološke mreže in jih povezati s podatki, zbranimi v okviru FrameNeta ali s podatki slovenskega Wordneta (Fišer 2009). Ne nazadnje pričakujemo, da bo SLB mogoče uporabiti za prve poskuse avtomatičnega pomenskega razdvoumljanja besed v slovenščini.

Literatura

- Barnbrook, Geoff, 2002: Defining language: A local grammar of definition sentences. *Studies in Corpus Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Fišer, Darja, 2009: sloWNET – slovenski semantični leksikon. V: *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Obdobja 28. Ur. M. Stabej. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. Str. 145–149.
- Gantar, Polona, Grabnar, Katja, Kocjančič, Polona, Krek, Simon, Pobirk, Olga, Rejc, Rok, Šorli, Mojca, Šuster, Simon, Zaranšek, Petra, 2009: Specifikacije za izdelavo leksikalne baze za slovenščino: standard za izdelavo posamezne leksikalne enote v leksikalni bazi. Projekt »Sporazumevanje v slovenskem jeziku« ESS in MŠŠ. <http://www.slovenscina.eu/Vsebine/Sl/Kazalniki/K6.aspx>
- Hanks, Patrick, 1987: Definitions and explanations. V: *Looking up. An account of the COBUILD project in Lexical Computing*. Ur. J. M. Sinclair. London, Glasgow: Collins ELT. Str. 86–103.
- Hanks, Patrick, 2004: Corpus Pattern Analysis. V: *EURALEX 2004. Proceedings*. Ur. Williams, G., Vessier, S. Lorient: Université de Bretagne-Sud.
- Hanks, Patrick. 2009: Elliptical arguments: a problem in relating meaning to use. V: *eLexicography in the 21st century: New challenges, new applications*. Proceedings of eLex 2009, Louvain-la-Neuve, 22–24 October 2009. Ur. Sylviane Granger, Magali Paquot. Str. 109–125.

- Kosem, Iztok, Husak, Miloš, McCarthy, Diana, 2011: GDEX for Slovene (v tisku). Proceedings of the 2nd international conference on electronic lexicography, eLEX2011.
- Krek, Simon, Kilgarriff, Adam, 2006: Slovene Word Sketches. V: *Jezikovne tehnologije* 5. Ur. T. Erjavec in J. Gros. Ljubljana: IJS. Str. 62–65.
- Logar Berginc, Nataša, Krek, Simon, 2010: New Slovene corpora within the Communication in Slovene project. International Conference SLAVICORP. Corpora of Slavic Languages. 22–24 November 2010. Abstract: 8.

PLEONASTIČNO ZANIKANJE V SLOVENŠČINI¹

GAŠPER ILC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Povzetek

Prispevek obravnava pojav pleonastičnega zanikanja v slovenščini v okviru tvorbeno-pretvorbene skladenjske analize in poskuša umestiti slovenščino v širšo medjezikovno tipologijo pleonastičnega zanikanja. Članek se osredini na podobnosti in razločke med stavčnim in pleonastičnim zanikanjem in jih razloži z vidika skladenjske izpeljave. Analiza slovenskih primerov pokaže, da pleonastično zanikanje ni prazno, temveč gre za posebno podvrsto zanikanja, pri katerem ima nikalnica relativno visok položaj v skladenjski hierarhiji.

Ključne besede: zanikanje, pleonastično zanikanje, slovenščina, tvorbeno-pretvorbena skladnja

1 Uvod

V tradicionalni slovnični terminologiji uporabljamo izraz pleonastično zanikanje, tudi ekspletivno ali parataktično zanikanje, za tiste oblike zanikanja, pri katerih je zanikanje slovnično izraženo, jezikovni izraz pa ostaja pomensko nezanikan. Pleonastično zanikanje je značilno za romanske in slovanske jezike in se pojavlja v skladenjsko predvidljivih okoljih. Raba pleonastičnega zanikanja je omejena na odvisne stavke in se tipično pojavlja z nepovednimi glagolskimi nakloni. Med najpogostejša skladenjska okolja sodijo predmetni odvisniki za glagoli zavračanja (npr. *bati se*, *prepovedati/braniti*, *odsvetovati*, *preprečiti*, *upirati se* itd.) ter prislovni odvisniki:

(1)	a)	<i>Bojim se, da že niso prišli.</i>	predmetni odvisnik za glagolom zavračanja
	b)	<i>Počakaj me, dokler se ne vrnem.</i>	časovni odvisnik
	c)	<i>Pridi, razen če si ne premisliš.</i>	pogojni odvisnik

¹ Organizatorjem konference *Škrabčevi dnevi 7* se zahvaljujem za povabilo na konferenco, občinstvu in obema recenzentoma pa se zahvaljujem za tehtne predloge in sugestije.

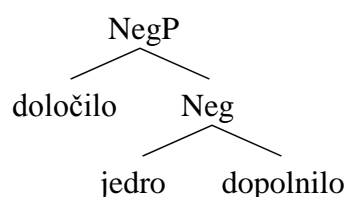
Tipološke raziskave s področja pleonastičnega zanikanja (van der Wouden 1997 in Abels 2005 mdr.) so pokazale, da moremo govoriti o vsaj dveh podtipih pleonastičnega zanikanja, in sicer o romanskem tipu, pri katerem je raba pleonastičnega zanikanja poljubna (van der Wouden 1997, Espinal 1992), ter o slovanskem tipu, pri katerem je raba pleonastičnega zanikanja obvezna (Abels 2005). Namen pričujočega prispevka je umestiti pleonastično zanikanje v slovenščini v širšo medjezikovno tipologijo in razložiti skladenjsko izgradnjo slovenskih jezikovnih izrazov s pleonastičnim zanikanjem v okviru sodobnega tvorbeno-pretvorbenega jezikoslovja. Poseben poudarek je namenjen kontrastivni razčlembi stavčnega in pleonastičnega zanikanja ter obravnavi obeh tipov zanikanja v okviru enotne skladenjske analize zanikanja (prim. mdr. Abels 2005 in Ürögdi 2009).

Zgradba prispevka je sledeča. Razdelek 2 obravnava najosnovnejše značilnosti zanikanja v slovenščini s posebnim poudarkom na tistih točkah, ki so pomembne za nadaljnjo izpeljavo razčlemb, in sicer skladenjske značilnosti nikalnice (razdelek 2.1), lastnosti slovanskih nikalnih izrazov (razdelek 2.2) ter pripis rodilniškega sklona v dosegu zanikanja (razdelek 2.3). Razdelek 3 predstavi slovenske primere pleonastičnega zanikanja, ki jih razložimo v osrednjem delu prispevka (razdelek 4). Razdelek 5 zaključí razpravo.

2 Zanikanje v slovenščini. Osnovni podatki in dejstva

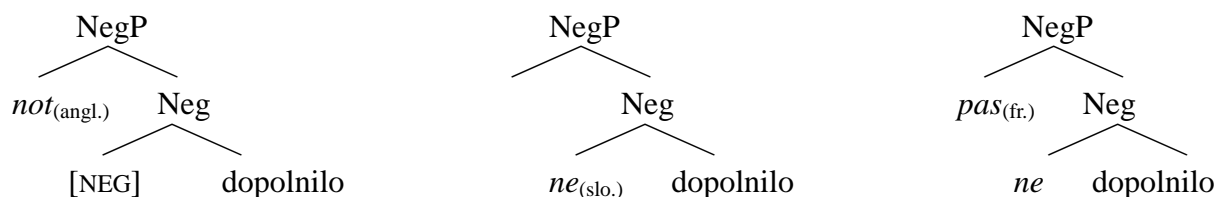
2.1 Zanikanje in nikalnica

Zanikanje velja za tisto določitev podstave, ki ukinja trdilno veljavo stvari (Toporošič 2000: 497). Pri razčlembi zanikanih stavkov tvorbeno-pretvorbeni slovnični opis predvideva, da se skladnja zanikanih stavkov ločuje od trdilnih po prisotnosti vsaj ene funkcijske zveze, t.i. nikalne zveze (NegP). Skladno z besednozvezno teorijo (Chomsky 1981) imajo vse besedne in funkcijske zveze enako zgradbo, in sicer jedro, določilo in dopolnilo:

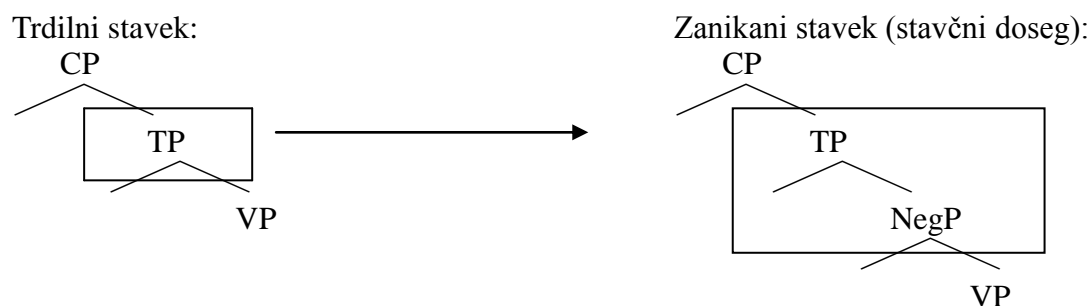
Prikaz 1: Zgradba nikalne zveze (NegP)

Znano je, da se jeziki razlikujejo glede na obliko-skladenjske značilnosti nikalnice (prim. mdr. Dahl 1979 in Haegeman 1995). Tako lahko govorimo o vsaj treh najpogostejših tipih nikalnice v romanski, germanski in slovanski jezikovni skupini. V jezikih s krepko in skladenjsko dokaj samostojno nikalnico (npr. angleški *not*) je nikalnica na mestu določila nikalne zveze, v jedru pa je fonetično neizražen nikalni operator. V jezikih s šibkejšo nikalnico, največkrat naslonko (npr. slovenski *ne*), je nikalnica v jedru nikalne zveze. Pri dvodelnih nikalnicah, npr. *ne...pas* v standardni francoščini, mesto določila zapolnjuje krepkejši del nikalnice (*pas*) jedro pa šibkejši, naslonski, del (*ne*):

Prikaz 2: Položaj nikalnice v nikalni zvezi (NegP) glede na obliko-skladenjske značilnosti nikalnice

Ker ima nikalnica lahko različne dosege znotraj jezikovnega izraza, moramo razložiti, zakaj in kako se ti vzpostavijo. Pri obravnavi funkcijskih zvez Cinque (1999) predlaga, da se nikalna zveza lahko generira nad katerokoli besedno ali funkcijsko zvezo, kar neposredno določa njen skladenjski in pomenski doseg. Če prevzamemo ustaljeno delitev stavka na tri strukturno-pomenske ravnine (Chomsky 1998), in sicer na (i) glagolsko zvezo (VP) tudi leksikalno ravnino, na kateri se vzpostavijo udeleženska razmerja, (ii) časovno zvezo (TP) tudi stavčno ravnino, na kateri se vzpostavijo časovna in dogodkovna razmerja, ter (iii) zvezo z vezalom (CP) tudi ilokucijsko ravnino, potem skladno s Cinquejevo (1999) podmeno velja, da se nikalna zveza v primeru stavčnega zanikanja generira znotraj stavčne (tj. časovne) ravnine (prim. mdr. Haegeman 1995):

Prikaz 3: Drevesnik trdilnega in zanikanega stavka

Poglejmo si izgradnjo slovenskega stavka (2). Slovensko nikalnico *ne* obravnavamo kot glagolsko proklitiko in jo izločimo iz Wackernaglovega naslonskega niza, kot to dokazuje že Orešnik (1985-86: 213). V povedi (2) se tako glagol *dajmo* dvigne iz glagolske zveze (VP) v nikalno zvezo (NegP), kjer se z nikalnico združita v enoten skladenjski sestavnik. Da gre za enoten skladenjski sestavnik, dokažemo s položajem Wackernaglove zaimenske naslonke *jim* na drugem skladenjskem mestu.

- (2) a) *jim* [_{Neg} *ne dajmo*] [_{VP} ~~*dajmo*~~] *ničesar*.
- b) *XP* [_{Neg} *ne dajmo*] *jim* [_{NegP} ~~*ne dajmo*~~] [_{VP} ~~*dajmo*~~] *ničesar*.

2.2 Nikalni izrazi

Z vidika rabe nikalnih izrazov slovenščina podobno kot preostali slovanski jeziki izkazuje t.i. nikalno ujemanje (*Negative Concord Languages*). Den Besten (1986)

obravnava dva pojavi nikalnega ujemanja: (i) nikalno podvajanje (*Negative Doubling*) in (ii) nikalno širjenje (*Negative Spread*). Za prvega je značilno, da je nikalnost izražena tako na nikalnih izrazih kot na nikalnici, medtem ko se pri nikalnem širjenju nikalni pomen širi na vse nikalne izraze brez prisotnosti nikalnice. Slovenščina sodi med jezike z nikalnim podvajanjem, saj je za slovnično sprejemljivost slovenskih nikalnih stavkov zahtevano, da zanikani stavki vsebujejo izraženo stavčno nikalnico *ne* (3a). Primer nikalnega širjenja lahko najdemo v italijanščini (3b).

- (3) a) *Nihče *(ne) gre nikamor.*
 b) *Nessuno ha detto niente.*
 nihče POM. rekel nič
 "Nihče ni ničesar rekel."

Slovanski nikalni izrazi tvorijo homogeno skladenjsko skupino z naslednjimi lastnostmi:²

- (i) pojavljajo se samo z izraženo nikalnico (tj. nikalno podvajanje);
- (ii) njihov položaj v glasovni verigi ni omejen na pred-/za-glagolski položaj;
- (iii) neobčutljivi so na ostala (nenikalna) polarnostna okolja (vprašanja, pogojniki itd.) in tako niso primerljivi z k polarnosti usmerjenimi izrazi angleškega tipa *anybody/ anything*.

Pri skladenjski analizi srbskih/hrvaških nikalnih izrazov Progovac (1994: 69) dokazuje, da morajo biti slovanski nikalni izrazi v strogem s-poveljevalnem razmerju s stavčno nikalnico. Abels (2005) prevzema avtoričino podmeno in jo poskuša nadgraditi s pomočjo analize ruskih nikalnih izrazov. Abels (2005) zaključuje, da morajo biti nikalni izrazi in nikalnica v skladenjskem razmerju določilo-jedro ter da mora biti nikalnica v neposrednem dosegu nikalnih izrazov na logični obliki. Prikažimo opisana razmerja na slovenskem zgledu (4). Zahtevano razmerje določilo-jedro se pri primeru (4a) vzpostavi že na skladenjski ravni, ko se nikalna izraza *nikomur* in *ničesar* premestita iz glagolske zveze (VP) v nikalno zvezo (NegP). Razmerje (4b), ki omogoča nikalnim izrazom doseg nad nikalnico, mora veljati na logični obliki.

- (4) a) *Janez* [_{NegP}*nikomur ničesar ne pove*] [_{VP}*nikomur ničesar*].
 b)

² Za podrobnejšo razčlemba slovanskih nikalnih izrazov gl. mdr. Progovac (1994) in Bošković (2008) za srbske/hrvaške primere, Przepiórkowski & Kupść (1997a,b) in Błaszczak (2001) za poljščino, Brown (1999) in Abels (2005) za ruščino ter Ilc in Milojević Sheppard (2007) za slovenščino.

Abelsova (2005) razčlemba tako predvideva, da bi kakršenkoli premik nikalnice iz razmerja (4b) v višje ležeč skladijski položaj porušil zahtevano razmerje med nikalnico in nikalnimi izrazi, posledica česar bi bila slovnična nesprejemljivost jezikovnega izraza. Ta zaključek bo ključen pri analizi pleonastičnega zanikanja v slovenščini (razdelek 4).

2.3 Rodilnik zanikanja

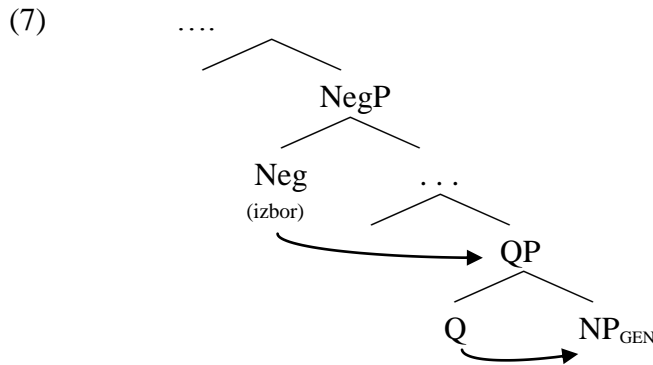
Stavčno zanikanje v knjižni slovenščini sproži pojav rodilniškega sklona na premem predmetu (5a) in osebkku v bivanjskih strukturah (5b). To obliko rodilnika zanikanja imenujemo lokalni rodilnik zanikanja. Osebek netožilniškega glagola in izpeljani osebek trpnega stavka v dosegu stavčnega zanikanja nista označena z rodilnikom (5c,d).

- (5) a) *Janez ni bral časopisa.*
- b) *Knjige ni.*
- c) **Odgovora ni prispel/prispelo.*
- d) **Ni bilo zgrajeno hiše.// *Ni bila zgrajena hiše.*

Nadalje, v slovenščini stavčno zanikanje v glavnem stavku pripíše rodilniški sklon tudi prememu predmetu v odvisnem stavku, vendar le, če je podredni stavek nedoločniški polstavek osebkovega (6a) ali predmetovega nadzora (6b). Tej obliki rodilnika zanikanja pravimo daljni rodilnik zanikanja. Če nedoločniški polstavek uvaja *k*-vprašanje, je rodilniški sklon nesprejemljiv (6c). Enako velja tudi za odvisnike z osebno glagolsko obliko (6d). Primer (6e) pokaže, da v slovenščini ena nikalnica sproži večkratni pojav rodilnika zanikanja (lokalni in daljni rodilnik zanikanja).

- (6) a) *Nataša ni hotela čitati knjige.*
- b) *Učitelj ne sili študentov reševati takšnih problemov.*
- c) **Ne vem zakaj napisati pisma.*
- d) **Janez ne pravi, da bere časopisov.*
- e) *Ne želim siliti študentov reševati takšnih problemov.*

Pri razčlembi pripisa rodilnika (zanikanja) v ruščini Bailyn (2004) razvija podmeno, da je rodilniški strukturalni sklon pripisan v primerih, pri katerih je samostalniška zveza kvantificirana v smislu »nekaj (od)« (delni in prilastkov rodilnik) in »nič (od)« (rodilnik zanikanja). Za rodilnik zanikanja Bailyn (2004) tako predvideva, da prisotnost nikalnice v jezikih z rodilnikom zanikanja sproži izbor neslišnega operatorja s kvalifikatorsko oznako [Q], ki se v času jezikovne izpeljave fonološko realizira kot rodilnik na premem predmetu (7).

prirejeno po Bailyn (2004), (16)

Z diahronega vidika so vsi slovanski jeziki izkazovali rodilnik zanikanja, vendar se je rodilnik zanikanja postopoma začel zamenjevati s tožilnikom. Tako imamo sedaj jezike, pri katerih je prehod k tožilniku v celoti končan (npr. srbsščina, hrvaščina in češčina), v prehodni fazi (ruščina in pogovorna slovenščina) ali na začetku (npr. poljščina in knjižna slovenščina). Če poskušamo primerjati slovenščino in slovanske jezike z rodilnikom zanikanja, potem moremo ugotoviti, da so slovenski primeri najbolj primerljivi s poljskimi podatki.

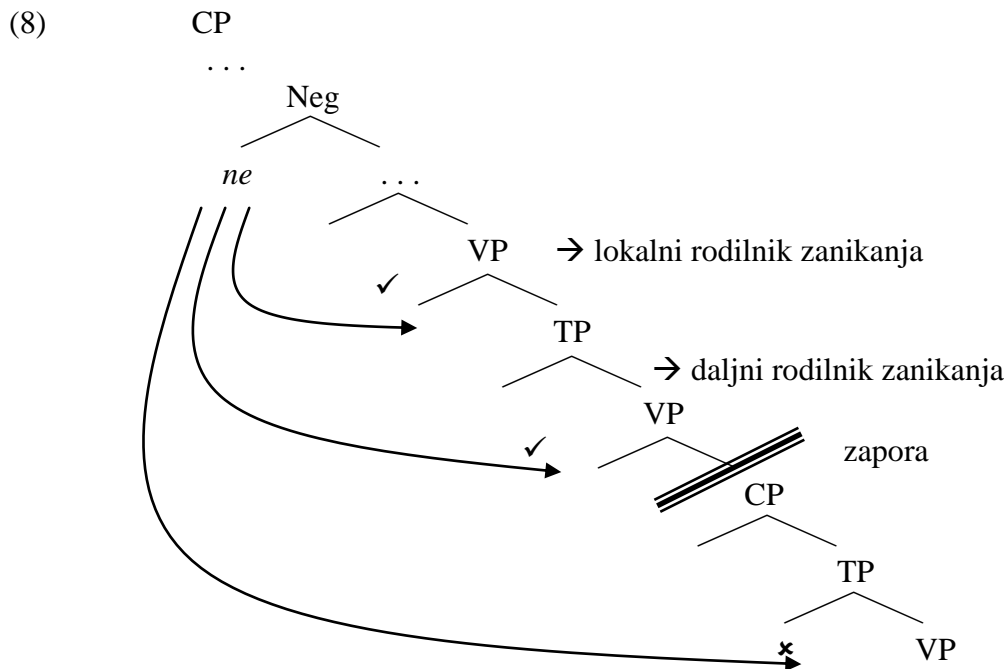
	ruščina	poljščina	slovenščina
premi predmet	✓	✓	✓
osebek netožilniškega glagola	✓	✗	✗
izpeljani osebek trpnega stavka	✓	✗	✗
daljni rodilnik (nedoločniški polstavek z osebkovim nadzorom)	✓	✓	✓
daljni rodilnik (nedoločniški polstavek s predmetovim nadzorom)	✗	✓	✓
večkratni rodilnik zanikanja	✗	✓	✓

Preglednica 1: Rodilnik zanikanja v ruščini,³ poljščini⁴ in slovenščini

Preglednica 1 pokaže, da skladenjsko okolje, znotraj katerega nikalnica sproži rodilniški sklon, ni neomejeno in se medjezikovno razlikuje. Tako, na primer, je daljni rodilnik v nedoločniških polstavkih s predmetovim nadzorom nesprejemljiv v ruščini, vendar sprejemljiv v slovenščini in poljščini. Če se poskušamo osrediniti na slovenske primere (6) in jih povežemo z ugotovitvami Marušiča (2008), da slovenski nedoločniški polstavki osebkovega oz. predmetovega nadzora ne vključujejo ravnine CP, temveč gre samo za podredno časovno zvezo TP, potem lahko zaključimo, da je skladenjski doseg zanikanja pri pripisu rodilniškega sklona v slovenščini omejen znotraj ene ravnine CP:

³ Ruski podatki: Abels (2005), Bailyn (1997, 2004) in Brown (1999).

⁴ Poljski podatki: Przepiórkowski (2000).

3 Pleonastično zanikanje v slovenščini

3.1 Podatki

3.1.1 Glagoli zavračanja (primer glagola *bati se*)

V slovenskih odvisnikih za glagoli zavračanja, opazimo tri različne glagolske oblike, in sicer:

- (i) trdilno glagolsko obliko v povednem ali pogojnem naklonu (9a);
- (ii) zanikano glagolsko obliko (pleonastično zanikanje) v povednem ali pogojnem naklonu (9b);⁵
- (iii) zanikano glagolsko obliko (stavčno zanikanje) v povednem ali pogojnem naklonu.⁶

- (9)
- a) *Bojim se, da bo/bi uničil predstavo.*
 - b) *Bojim se, da Janez ni/ne bi (*nikoli) uničil predstave.*
 - c) *Bojim se, da tukaj nihče ne bo/ne bi rad gledal predstave.*

Če primerjamo povedi s pleonastičnim in stavčnim zanikanjem, opazimo vsaj dve pomembni lastnosti: obe vrsti zanikanja sprožita pojav rodilnika (*predstave*) in samo stavčno zanikanje dovoljuje pojav nikalnih izrazov (npr. *nikoli*).

Poudariti moramo, da so sodbe govorcev o obravnavanih strukturah deljene. Splošno sicer velja, da se namesto pleonastičnega zanikanja rabi nezanikana glagolska

⁵ Prim. latinski zgled (i) za primera (9a,b):

- (i) *Timeo ne pluat.*
bojim ne deževalo
"Bojim se, da bo deževalo."

⁶ Prim. latinski zgled (ii) za primer (9c):

- (ii) *Timeo ut pluat.*
bojim da deževalo
"Bojim se, da ne bo deževalo."

oblika, vendar lahko kljub temu govorce razdelimo v tri skupine z vidika njihovih sodb:

- (i) Skupina A ne rabi pleonastičnega zanikanja in primere pleonastičnega zanikanja razume kot stavčno zanikanje (primera (9b,c) imata isti pomen);
- (ii) Skupina B rabi pleonastično zanikanje občasno, pomensko ga v celoti nadomešča s trdilno glagolsko obliko (9a); pleonastičnega zanikanja ne enačijo s stavčnim zanikanjem (primera (9a,b) imata isti pomen);
- (iii) Skupina C rabi pleonastično zanikanje in trdilno obliko ter prepozna pomenski razloček med obema oblikama (vsi primeri v (9) se pomensko razlikujejo).

3.1.2 Vezniki *dokler*, *preden*, *razen če*

V časovnih odvisnikih, ki jih uvaja veznik *dokler* in je glagolsko dejanje dovršno, je glagol v zanikani obliki (10a). Če je glagolsko dejanje v odvisniku nedovršno, glagolska oblika ni zanikana (10b).⁷

- (10) a) *Čakal bom, dokler (*nikoli) ne narišeš slike.*
- b) *Čakal bom, dokler želiš.*

Da gre v primeru (10a) za pleonastično zanikanje, dokazuje nesprejemljivost nikalnega izraza *nikoli*.

Preden je pomensko skoraj zamenljiv z veznikom *dokler*, kadar je v glavnem stavku stavčno zanikanje izraženo, v podrednem stavku pa je rabljen dovršni glagol (11a). Kadar glavni stavek ni zanikan, v odvisniku, ki ga uvaja *preden*, ni pleonastičnega zanikanja, če se odvisnik rabi izključno v časovnem pomenu (11b):

- (11) a) *Ne bom odšel, preden/dokler se ne vrneš.*
- b) *Kopel si pripravite zvečer, preden (*ne) odidete spat.*

V določenih primerih je odvisnike, ki jih uvaja veznik *preden*, moč razumeti v mešanem pomenu, saj se osnovnemu časovnemu pomenu lahko pridruži še vzročni/modalni pomen. Takšen odvisnik izraža časovne okoliščine, ki jih govorec oceni kot nezaželene oz. do katerih izraža določeno mero zavračanja. Pomenski razloček med obema vrstama odvisnika lahko opazimo na primerih (12a,b). Poved (12a) razumemo samo v strogem časovnem pomenu, zato je raba zanikanja nesprejemljiva. (12b) lahko razumemo v kombiniranem pomenu, tako postane raba pleonastičnega zanikanja sprejemljiva. V kombiniranem pomenu pa je raba takšnega zanikanja neobvezna, saj je takšna interpretacija tudi možna s trdilno glagolsko obliko

⁷ V arhaični slovenščini najdemo primere, kjer je tudi dovršno dejanje v odvisniku nezanikano:

(i) *Žanjejo ves dan, dokler da sonce zaide.*

(ii) *le te naj poje, dokler da bo v grobu utihnil*

France Prešeren

Primera (i) in (ii) se razlikujeta od primera (9a), saj izkazujeta zaporedje dveh podrednih veznikov *dokler da*, kar lahko nakazuje, da gre za dva podredna stavka, pri čemer je prvi izpustni, torej v smislu *Žanjejo ves dan, dokler (se ne zgodi,) da sonce zaide*. Za možnost takšne analize se zahvaljujem anonimnemu recenzentu.

(12c). Da gre v primeru (12c) za pleonastično in ne stavčno zanikanje, ponovno dokazuje nesprejemljivost nikalnih izrazov v (12č).

- (12) a) *Veliko stvari moram postoriti, preden (*ne) umrem.*
 b) *Počistiti moram to luknjo, preden ne umrem (zaradi svinjarije).*
 → »... da ne umrem zaradi svinjarije.«
 c) *Ustavite Haiderja, preden (ne) bo prepozno.*
 č) *Ustavite Haiderja, preden (*nikoli/nikomur) ne bo prepozno.*

Za veznikom *razen če* občasno opazimo rabo pleonastičnega zanikanja (13). Sodbe govorcev kažejo, da pri tej rabi ne prihaja do pomenskih razločkov med zanikanim in nezanikanim izrazom. Da gre tudi v tem primeru za pleonastično zanikanje, dokazujemo z nesprejemljivostjo nikalnega izraza *nič*.

- (13) *Pokličite me, razen če se (ne) zgodi kaj/(*)nič dramatičnega.*

Če primerjamo slovenske podatke o pleonastičnem zanikanju z ruskimi podatki (Abels 2005), lahko vidimo, da se najpomembnejši razloček kaže v (ne)obvezni rabi pleonastičnega zanikanja.

	ruščina	slovenščina
glagoli zavračanja+želeni/pogojni naklon	✓ OBV	✓ OBV /POLJ
glagoli zavračanja+povedni naklon	✗	✓ OBV /POLJ
odvisniki, ki jih uvaja <i>dokler</i>	✓ OBV	✓ OBV
odvisniki, ki jih uvaja <i>razen če</i>	✓ OBV	✓ POLJ

Preglednica 2: Pleonastično zanikanje v ruščini in slovenščini

Povzemimo. Obravnava slovenskih podatkov pokaže, da pleonastično zanikanje sproži rodilnik zanikanja (9b, 10a), vendar ne omogoča pojava nikalnih izrazov (9b, 12c). Raba pleonastičnega zanikanja je lahko obvezna (časovni odvisniki z *dokler*), poljubna s pomenskim razločkom (za glagoli zavračanja) ali v celoti pomensko poljubna (pogojni odvisniki z *razen če*).

4 Analiza

4.1 Obvezna raba pleonastičnega zanikanja

Obvezna raba pleonastičnega zanikanja je v slovenščini omejena le na časovne odvisnike z veznikom *dokler*. V tradicionalnem tvorbeno-pretvorbenem slovničnem okviru, ki mu v razpravi sledimo, so mnenja raziskovalcev o pojavu zanikanja z dovršnimi glagoli v časovnih odvisnikih z *dokler* deljena. Mittwoch (1977) in de Swart (1996) na primer predlagata, da je zanikanje v časovnih odvisnikih z veznikom *dokler* vidski operator (*aspectual operator*), ki stativizira glagolsko dejanje. Tako naj bi slovnično nesprejemljiv angleški stavek z dovršnim glagolom (14a) postal sprejemljiv, ko mu dodamo zanikanje, ki stativizira dovršnost glagolskega dejanja (14b).

- (14) a) **George arrived until midnight.*
George prišel-je do polnoči
b) *George didn't arrive until midnight.*
George ni prišel do polnoči
"George ni prišel do polnoči."

Takšne razlage za slovenske primere časovnih odvisnikov z veznikom *dokler* ne moremo privzeti iz vsaj dveh razlogov.⁸ Prvič, zanikani dovršni glagoli v odvisnikih z veznikom *dokler* niso stativizirani, rabimo jih namreč lahko s prislovi, ki se vežejo samo z dovršnimi dejanji in so nesprejemljivi z nedovršnimi dejanji, na primer, prislov *naenkrat* v (15):⁹

- (15) a) *Sedeli smo, dokler ni naenkrat prišel zamaskiran možki.*
b) *Janez je naenkrat napisal pismo.*
c) # *Janez je naenkrat pisal pismo.*

Drugič, pleonastično zanikanje se lahko pojavlja tudi v časovnih odvisnikih, ki jih uvaja veznik *preden*, za katerega je značilno, da se veže z dovršnimi dejanji (prim. (11)). Še več, pri stavkih (12a,b) lahko opazimo, da do pomenskega razločka ne prihaja zaradi drugačne vidске interpretacije dovršnega glagola *umreti* v časovnem odvisniku, ampak zaradi drugačnega govorcevega vrednotenja časovnih okoliščin. Na osnovi izpostavljenih dejstev lahko zaključimo, da zanikanje v slovenskih časovnih odvisnikih z *dokler* in *preden* ni vidski operator in posledično ne vpliva na vidsko interpretacijo glagolskega dejanja.

Abels (2005) predlaga drugačno analizo, pri kateri izhaja iz predpostavke, da ima poved z veznikom *dokler* (10a, 15a) dve propoziciji, in sicer eno v glavnem in eno v odvisnem stavku. Propozicija glavnega stavka je resnična ves čas, ko je propozicija časovnega odvisnika z dovršnim glagolom neresnična in obratno. Takšno resničnostno razmerje med obema propozicijama v Abelsovi (2005) analizi ureja zanikanje (Prikaz 4), ki ga avtor posledično poimenuje resničnostni operator (*truth-functional operator*).

propozicija A	RESNIČNA		NERESNIČNA	t →
propozicija B	NERESNIČNA		RESNIČNA	

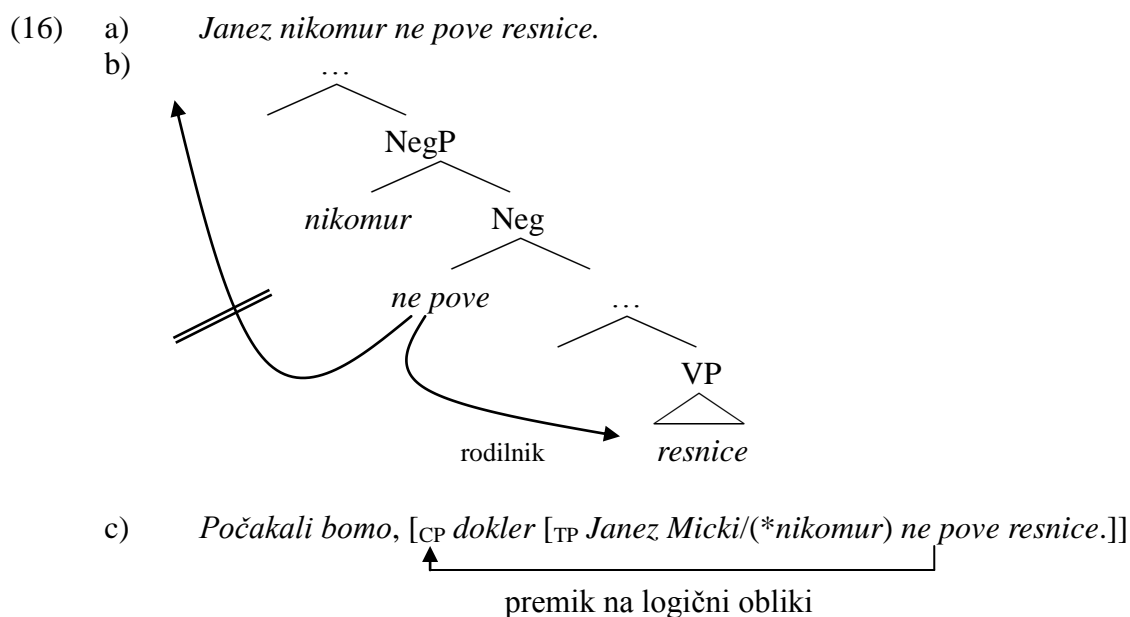
Prikaz 4: Resničnostno razmerje med propozicijama stavkov z dokler na primerih (10a) in (15a)

Če sledimo Abelsovemu (2005) predlogu, da je zanikanje v časovnem odvisniku resničnostni operator, potem mora biti njegov doseg nad veznikom *dokler*. Da se takšno razmerje vzpostavi, se mora zanikanje dvigniti iz osnovne pozicije v nikalni zvezi (NegP) v ravnino funkcijske zveze z vezalom (CP), ki predstavlja skladišni položaj veznika. Takšen premik je tudi ključ za razumevanje razločkov med stavčnim in pleonastičnim zanikanjem. Za ponazoritev si oglejmo strukturo (16). V času izgradnje je roditelj zanikanja pripisan strukturalno: takoj ko se uvede nikalna zveza,

⁸ Za neustreznost predlagane razčlenbe za angleške stavke glej mdr. Giannakidou (2002) in Ürögdi in MacDonald (2009).

⁹ Prim. mdr. Ürögdi in MacDonald (2009) ter Ürögdi (2009).

se na mestu premege predmeta pojavi/potrdi roditeljski sklon. Ko je sklon enkrat pripisan, skladnja ne zahteva nadaljnje strukturalne odvisnosti med pripisovalcem in prejemnikom sklona. Za nikalne izraze, na drugi strani, smo pokazali (glej razdelek 2.2), da morajo biti z nikalnico v skladenjskem razmerju določilo-jedro (16b) ter da morajo imeti zanikanje na logični obliki v neposrednem dosegu. Neslišen premik nikalnice iz vzpostavljenega razmerja (16b) v NegP na višje ležeč položaj v ravnini CP, ki omogoča nikalnici, da ima doseg nad veznikom *dokler* (16c), bi porušil zahtevano skladenjsko razmerje, posledica česar je nesprejemljivost pojava nikalnih izrazov. Opisana asimetričnost med stavčnim in pleonastičnim zanikanjem je tako razložena v celoti z vidika jezikovne izpeljave.¹⁰

4.2 Poljubna raba pleonastičnega zanikanja s pomenskim razločkom

V tej skupini bomo obravnavali primere pleonastičnih struktur, pri katerih prihaja do manjših razločkov pri (ne)pojavi pleonastičnega zanikanja. Te vključujejo glagole zavračanja (9) in odvisnike z veznikom *preden* v primeru mešanega časovno-modalnega pomena (12).

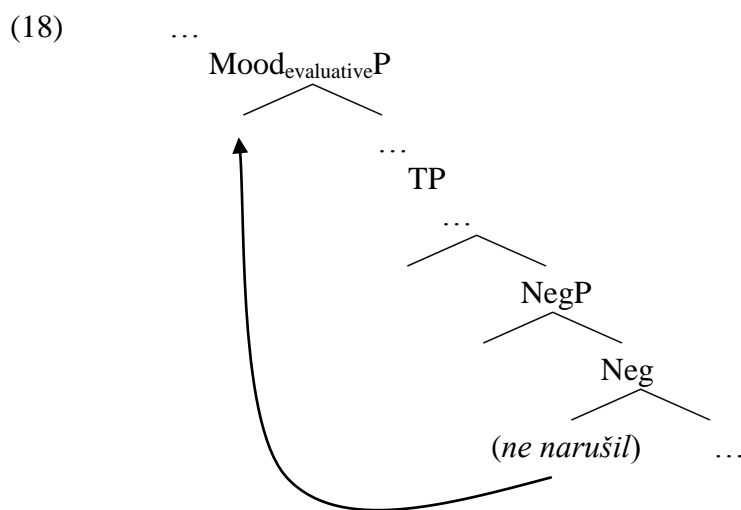
Na začetku se bomo osredinili na sodbe govorcev skupine C. Škerlj (1963) ugotavlja, da so povedi brez pleonastičnega zanikanja (9a) pomensko bolj nevtralne in oblikovno neoznačene kot pa tiste z nikalnico (9b), ki naj bi bile bolj čustveno obarvane. Podobno ugotavlja tudi Abels (2005) za ruske primere in postavi podmeno, da je pleonastično zanikanje za glagoli zavračanja primer zanikanega naklona vrednotenja, katerega prisotnost se neposredno zrcali v želelni¹¹ glagolski obliki (17):

- (17) *Ja bojus' čtoby Petr ne narušil eksperimenta.* Abels (2005)
 jaz bojim-se da Peter ne porušil-PRET/ŽEL. poizkusa
 "Bojim se, da Peter ne bi uničil preizkusa."

¹⁰ Podobno analizo predlaga tudi Ürögdi (2009) za madžarščino.

¹¹ V ruščini želelna oblika sovpada s preteklikom.

V Abelsovi (2005) razčlembi tako zanikanje v odvisnikih za glagoli zavračanja ne zanika propozicije odvisnika, temveč označuje negativno govornično vrednotenje propozicije. Pri tem se Abels (2005) opre na Cinquejevo (1999) analizo funkcijskih zvez. Cinque (1999) prepozna posebno funkcijsko zvezo, t.i. naklon vrednotenja (*Evaluative Mood*), ki izraža govornično vrednotenje propozicije, vendar ne vpliva na njeno resničnostno vrednost. Avtor (1999) dokazuje, da je funkcijska zveza naklona vrednotenja v univerzalni hierarhiji funkcijskih zvez sorazmerno visoko (18). Za našo analiza pa je predvsem pomembno dejstvo, da je ta zveza nad časovno zvezo TP. Da lahko nikalnica v odvisnikih za glagoli zavračanja zanika naklon vrednotenja, se mora premakniti iz osnovne pozicije v nikalni zvezi (NegP) v višje ležečo skladijsko pozicijo, tokrat v zvezo naklona vrednotenja, kar ponovno razloži, zakaj je raba nikalnih izrazov s pleonastičnim zanikanjem slovnično nesprejemljiva.

Vrnimo se k pleonastičnemu zanikanju za glagoli zavračanja v slovenščini v luči Abelsove (2005) razčlemba. Ker prihaja do določenih razhajanj med slovenskimi in ruskimi podatki, Abelsovega (2005) predloga ne moremo prevzeti v celoti. V ruščini je namreč raba pleonastičnega zanikanja obvezna, če je glagol v želelnem naklonu. Če je glagolska oblika za glagolom zavračanja v povednem naklonu, je raba pleonastičnega zanikanja nesprejemljiva. Slovenski podatki kažejo drugačno sliko. Res je, da za govorce skupine C obstaja pomenski razloček med pleonastičnim zanikanjem in trdilno obliko, vendar sam izbor glagolskega naklona nima odločujoče vloge. To dejstvo vodi k zaključku, da je pri govorcih skupine C naklon vrednotenja prisoten, vendar ni obvezno morfološko označen.

Govorci skupine B, ki pomensko ne ločujejo izrazov s pleonastičnim zanikanjem in nezanikano glagolsko obliko, izkazujejo večjo podobnost z govorcami romanskih jezikov, pri katerih je pleonastično zanikanje v celoti poljubno:

- (19) *J'ai peur qu'elle (ne) soit déjà là.* francoščina
 Jaz-imam strah da-ona (ne) je-ŽEL. že tu
 "Bojim se, da je že tu //..., da že ni tu."

Za govorce skupine A je pleonastično zanikanje za glagoli zavračanja neobstoječe in jih tako ne moremo vključiti v obravnavo.

4.3 Poljubna raba pleonastičnega zanikanja

V to skupino uvrščamo pogojnike z veznikom *razen če*. Sodbe govorcev vseh treh obravnavanih skupin pokažejo, da je raba pleonastičnega zanikanja v tem primeru v celoti poljubna, torej se slovenščina tudi pri tej rabi ponovno približuje romanskemu tj. poljubnemu tipu pleonastičnega zanikanja. Abels (2005) v zaključku svojega prispevka o pleonastičnem zanikanju v ruščini izpostavi, da je glavna ovira pri razširitvi njegove analize (slovanskega) pleonastičnega zanikanja na romanski tip ta, da je romansko pleonastično zanikanje vedno poljubno, medtem ko je slovansko pleonastično zanikanje vedno obvezno. Slovenski podatki na drugi strani kažejo, da ne moremo govoriti o strogi razmejitvi med slovanskim in romanskim tipom pleonastičnega zanikanja, temveč da gre za medsebojno prepletanje različnih rab.

Da lahko prikažemo možna stičišča in razhajanja med obema tipoma pleonastičnega zanikanja, si oglejmo razčlemba pleonastičnega zanikanja v romanskih jezikih, kot jo razvija Espinal (1992) na primeru katalonščine. Espinal (1992) poskuša pojav pleonastičnega zanikanja razložiti z leksikalnega vidika in postavi podmeno, da posamezni tipi leksikalnih slovarskih enot (npr. glagoli zavračanja) izberejo za svoja dopolnila nikalni sestavnik, tj. nikalni operator. Na logični obliki pride do t.i. pojava pomenske absorpcije (*logical absorption*), ko leksikalni element, ki izbere nikalni operator, absorbira nikalni pomen izbranega nikalnega elementa. Ta korak na logični obliki prepreči, da bi sicer izražen nikalni operator dobil samostojen pomen, tj. pomen stavčnega zanikanja, in tako postane semantično prazen. Odgovor na vprašanje o poljubnosti pleonastičnega zanikanja poskuša Espinal (1992) najti v diahronem pristopu. Espinal (1992: 335) ugotavlja, da zaradi pomenske izpraznjenosti nikalnega elementa prihaja do vedno pogostejšega opuščanja pleonastičnega zanikanja pri dejanski rabi. Končen rezultat tega diahronega procesa so jeziki brez pleonastičnega zanikanja (npr. angleščina).¹² Za mlajše govorce katalonščine, jezika, ki naj bi bil z diahronega vidika v procesu opuščanja pleonastičnega zanikanja, Espinal (1992: 335) izpostavi, da v določenih primerih napačno interpretirajo pleonastično zanikanje in ga razumejo kot pomensko neokrnjeno tj. stavčno zanikanje. Tu se kaže velika podobnost s stanjem v sodobni slovenščini, saj tudi govorce skupine A razumejo pleonastično zanikanje v (9) kot stavčno zanikanje (glej 3.1). Tako bi kazalo za slovenske govorce skupin A in B razvijati analizo v duhu Espinalove (1992). Kljub tej podobnosti, pa je nujno opozoriti na ključen razloček med obema jezikoma. V romanskem tipu se namreč s pleonastičnim zanikanjem vedno sopojavlja tudi nepovedni naklon (19). Še več, Espinal (1992) dokazuje, da se pomenska absorpcija na logični obliki lahko izvrši le, če je v odvisniku glagolska oblika v nepovednem naklonu (20a) in je njena časovna interpretacija v celoti odvisna od časovnega operatorja v korenskem stavku. Takšen odvisnik naj zato ne bi vseboval samostojnega časovnega operatorja. V nasprotnem primeru, torej če je glagolska oblika v odvisniku v povednem naklon, potem njeno časovna interpretacija ni več odvisna od časovnega operatorja v korenskem stavku. Takšen odvisnik vsebuje neodvisen časovni operator, ki onemogoči leksikalnemu

¹² Espinal (1992: 336) razlaga, da je proces opuščanja pleonastičnega zanikanja pričakovan in v skladu z načelom utemeljenosti (*Principle of Full Interpretation*), kot ga definira Chomsky (1986).

elementu v korenskem stavku pomensko absorpcijo podrednega zanikanja, kar se neposredno izraža v slovnični nesprejemljivosti pleonastičnega zanikanja (20b). Tako tudi predloga Espinalove (1992) ne moremo privzeti v celoti za poljubno rabo pleonastičnega zanikanja v slovenščini, saj izbor glagolskega naklona ne vpliva za (ne)sprejemljivost pleonastičnega zanikanja (prim. (20) in (9)).

- (20) a) *Temia que (no) hagués plogut* Espinal (1992), (9a)
sem bal that ne POM. deževalo(KONJ.)
“Bal sem se, da (ne) bi deževalo.”
- b) **Temia que (no) plourà* Espinal (1992), (9e)
sem bal that ne deževalo(IND. PRIH.)
“Bal sem se, da (ne) bo deževalo.”

Če zaključimo in poskušamo povezati razčlembo Espinalove (1992) z Abelsovo (2005) analizo pleonastičnega zanikanja, lahko najdemo skupno točko v dejstvu, da obe analizi predvidevata sopojav nepovednega naklona s pleonastičnim zanikanjem, razhajata pa se v tem, da je vsaj v ruščini pojav pleonastičnega zanikanja obvezen in, kot dokazuje Abels (2005), tudi pomensko utemljen. Ker v ruščini pleonastično rabljena nikalnica tako ni pomensko izpraznjena, se na logični obliki pomenska absorpcija nikalnega pomena v smislu Espinalove (1992) ni mogla izvršiti, zato tudi ne prihaja do opusta nikalnice.

Verjetno največji problem za prenos Abelsove (2005) razčlembe (slovanskega) pleonastičnega zanikanja na romanske jezike predstavljajo časovni odvisniki. Ruski in slovenski primeri pokažejo, da je raba pleonastičnega zanikanja pri časovnih odvisnikih z veznikom *dokler* obvezna, če je glagolsko dejanje dovršno. Pri nedovršnih dejanjih se pleonastično zanikanje ne pojavlja. V francoščini (21a) in italijanščini (21b), na primer, je v časovnih odvisnikih z veznikom *dokler* in z dovršnim glagolom pleonastično zanikanje v celoti poljubno, torej ga ne moremo analizirati v smislu Abelsove razčlembe v 4.1.

- (21) a) *J'attendrai jusqu'à ce que vous (ne) vieniez.*
Jaz-čakal-bom dokler vi ne prišli-bi-konj.
“Čakal bom, dokler se ne vrnete.”
- b) *Ugo aspetta finchè (non) lo chiamino//chiamano.*
Ugo čakal-bo dokler ne ga poklicali-bi-konj.//pokličejo-ind.
“Ugo bo čakal, dokler ga ne pokličejo.”

Odgovor na zastavljeno vprašanje zahteva temeljito analizo romanskega pleonastičnega zanikanja v časovnih odvisnikih, kar pa v danih okvirih prispevka ni mogoče, zato na tem mestu puščam vprašanje odprto za nadaljnje raziskovanje.

5 Zaključek

Prispevek obravnava pleonastično zanikanje v slovenščini s tipološkega vidika in jih primerja z uveljavljenimi razčlembami pleonastičnega zanikanja za slovanske (Abels 2005) in romanske jezike (Espinal 1992). Podobnosti in razločke med pleonastičnim in stavčnim zanikanjem v slovenščini razložimo z vidika skladenjske izpeljave. Pri stavčnem zanikanju ostaja zanikanje v osnovnem položaju v nikalni zvezi (NegP),

medtem ko se pri pleonastičnem zanikanju premakne v višje ležečo funkcijsko zvezo. Premik nikalnice na višje ležeče skladijsko mesto ne vpliva na pripis roditeljskega sklona, vendar poruši zahtevano razmerje med nikalnico in nikalnimi izrazi na logični obliki, saj morajo na logični obliki slednji imeti nikalnico v svojem dosegu. Slovenski podatki pokažejo, da zelo verjetno ne moremo govoriti o tipičnem slovanskem (obveznem) in romanskem (poljubnem) pleonastičnem zanikanju, ampak da gre za preplet obeh tipov pleonastičnega zanikanja. Tako lahko pojav obveznega pleonastičnega zanikanja v časovnih odvisnikih razložimo vzporedno z Abelsovo (2005) analizo, ki predvideva, da ima nikalni operator v teh odvisnikih vlogo resničnostnega operatorja. Pojav poljubnega pleonastičnega zanikanja ne moremo razložiti v okviru Abelsove (2005) razčlenbe, saj ta predvideva obvezen pojav zanikanja. Možen odgovor bi lahko dobili v analizah poljubnega romanskega pleonastičnega zanikanja (Espinal 1992), vendar tudi tu ni možno analize v privzeti celoti (npr. sopojav nepovednega naklona z pleonastičnim zanikanjem). Na koncu razprava odpre tudi nekatera vprašanja za nadaljnje medjezikovno raziskovanje pleonastičnega zanikanja.

Navedenke

- Abels, Klaus, 2005: "Expletive negation" in Russian: A conspiracy theory. *Journal of Slavic Linguistics* 13: 5–74.
- Bailyn, John Frederick, 1997: Genitive of Negation is Obligatory. V *Formal approaches to Slavic languages*. Ur. W. Browne et al. Michigan: Michigan Slavic Publications. str. 84–114.
- Bailyn, John Frederick, 2004: V *Formal approaches to Slavic languages*. Ur. O. Arnaudova et al. Michigan: Michigan Slavic Publications. str. 1–36.
- Błaszczak, Joanna, 2001: *Investigation into the Interaction between the Indefinites and Negation*. (Studia Grammatica: 51). Berlin: Akademie Verlag.
- Bošković, Željko, 2008: On two types of negative constituents and negative concord. V *Studies in Formal Slavic Linguistics*. Ur. F. Marušič in R. Žaucer. Frankfurt: Peter Lang. str. 9–35.
- Brown, Sue, 1999: *The Syntax of Negation in Russian. A Minimalist Approach*. Stanford, CA: CSLI Publications.
- Chomsky, Noam, 1981: *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, Noam, 1986: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin, and Use*. New York: Praeger.
- Chomsky, Noam, 1998: *Minimalist Inquiries: the Framework*. MIT Occasional Papers in Linguistics 15. Cambridge, MA: The MIT press.
- Cinque, Guglielmo, 1999: *Adverbs and Functional Heads. A Cross-Linguistic Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Dahl, Östen, 1979: Typology of sentence negation. *Linguistics* 17:79–106.
- de Swart, Henriette, 1996: Meaning and use of *not...until*. *Journal of Semantics* 13: 221–263.
- den Besten, Hans, 1986: Double negation and the genesis of Afrikaans. V *Substrata versus Universals in Creole Languages. Papers from the Amsterdam Creole Workshop, April 1985*. Ur. P. Muysken in N. Smith. Amsterdam: John Benjamins. str. 185–230.

- Espinal, Maria Teresa, 1992: Expletive Negation and Logical Absorption. *Linguistic Review* 9-4: (333–358).
- Giannakidou, Anastasia. 2002: UNTIL, Aspect, and Negation: a Novel Argument for Two *Untils*. V *Semantics and Linguistic Theory (SALT) 12*. Ur. Brendan Jackson. Ithaca, NY: CLC Publications, Cornell University. str. 84–103.
- Haegeman, Liliane, 1995: *The syntax of negation*. Cambridge: CUP.
- Ilc, Gašper in Milena Milojević Sheppard, 2007: Slovene Negative Pronouns as N-words. V *Linguistic investigations into formal description of Slavic languages*. Ur. P. Kosta in L. Schürcks. Frankfurt: Peter Lang. str. 205–215.
- Marušič, Franc, 2008: CP under control. V *Formal Description of Slavic Languages*. Ur. G. Zybatow et al. Frankfurt am Main: Peter Lang. str. 408–422.
- Mittwoch, Anita, 1977: Negative sentences with *until*. *CLS* 13: 410–417.
- Orešnik, Janez 1985-86: O naslonskem nizu v knjižni slovenščini. *Jezik in slovstvo* 31: 213–215.
- Progovac, Ljiljana, 1994: *Negative and Positive Polarity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Przepiórkowski, Adam in Anna Kupść, 1997a: Unbounded Negative Concord in Polish: A Lexicalist HPSG Approach. V *Computational Linguistics in the Netherlands 1996*. Ur. J. Landsbergen et al. Eindhoven: IPO, Technische Universitet Eindhoven. str. 129–143.
- Przepiórkowski, Adam in Anna Kupść, 1997b: *Negative Concord in Polish*. Research Report 828 of IPI PAN. Institute of Computer Science, Polish Academy.
- Przepiórkowski, Adam, 2000: Long Distance Genitive of Negation in Polish. *Journal of Slavic Linguistics* 8: 151–189.
- Škerlj, Stanko, 1963: O „pleonastičnih nikalnicah“ v slovenščini. *Jezik in slovstvo* 8(3): 102–107.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska Slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Ürögdi, Barbara in Jonathan MacDonald, 2009: Reducing "stativizing negation" to an LF scope configuration. Referat na konferenci Sarajevo Linguistic Gathering 4 - SinFonIJA 2, Sarajevo 24–26 September 2009.
- Ürögdi, Barbara, 2009: Temporal adverbial clauses with or without operator movement. V *Adverbs and Adverbial Adjuncts at the Interfaces*. Ur. É. Katalin Kiss. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. str. 133–168.
- van der Wouden, Ton, 1997: *Negative Contexts. Collocation, polarity and multiple negation*. Routledge Studies in Germanic Linguistics. London and New York: Routledge.

ENOJEZIČNO PODNASLAVLJANJE SLOVENSKEGA NAREČNEGA FILMA *PETELINJI ZAJTRK*¹

MIHAELA KOLETNIK IN ALENKA VALH LOPERT
Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

Povzetek

Prispevek osvetljuje prevod narečnega filmskega govora v pisano obliko, tj. podnaslove v slovenskem knjižnem jeziku, in sicer v filmu *Petelinji zajtrk* (2007) režiserja Marka Naberšnika, posnetem po istoimenski literarni predlogi pisatelja Ferija Lainščka. Razlike med narečno govorno realizacijo dialoškega dela scenarija in njeno zapisano knjižno različico so opazne na vseh jezikovnih ravneh.

Ključne besede: film, narečni filmski govor, prevod, podnapisi

1 Uvod

Pri slehernem prevodu iz narečnega govora v knjižne podnapise gledalec na eni strani pridobi pri razumevanju osnovnega pomena filmske zgodbe, na drugi pa veliko izgubi zaradi izpusta vseh narečnih, stilno zaznamovanih, idiolektalnih besed, ki imajo v filmu veliko sporočilno vrednost. Prispevek je tako razdeljen na dva dela: prvi, teoretični, prinaša vpogled v rabo slovenščine v filmu na sploh, predstavitev filma in njegove literarne predloge, izpostavlja problematiko podnaslavljanja, drugi, analitični, pa podaja ugotovitve glede realiziranega narečja v filmu in odstopanj v podnapisih, ki se kažejo kot razlike med narečno govorno realizacijo dialoškega dela scenarija in njeno zapisano knjižno različico v podnapisih.

2 Slovenščina v filmu

Začetek slovenskega igranega zvočnega celovečernega filma predstavlja film *Na svoji zemlji* režiserja Franceta Štiglica iz leta 1948. Kot tudi pri kasnejših filmih je bila

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-2238 z naslovom *Slovenski jezik v stiku evropskega podonavskega in alpskega prostora*, ki ga financira Agencija za raziskovalno dejavnost RS; odgovorni nosilec projekta je red. prof. dr. Marko Jesenšek.

osnova za scenarij, ki ga je napisal pisatelj sam, literarna predloga, in sicer novela pisatelja Cirila Kosmača *Očka Orel*.² Za filmsko slovenščino lahko ugotovljamo, da je bila do poznih 60-ih let zanjo značilna v glavnem knjižna izreka, saj so scenariji največkrat nastajali po literarnih predlogah. Tako je dobil film prizvok vzvišenosti, odtujenosti, okornosti in prisiljenosti. Slovenski film je bil namreč mnoga leta nosilec nacionalne zavesti in "čistega" slovenskega jezika, zato je bil "lep, čist, pravilen, nenarečen, zaveden, enoten /.../ visok govor, brez slanga in dialekta" (Štefančič 2005: 60). Kot primer jezikovnega stanja v slovenskem filmu navajamo film *Ljubezna odru*,³ ki ponazarja upor režiserja zoper »neznosnost filmske slovenščine«, saj je dialoge zelo zreduciral, omejil, kot da bi hotel pokazati, da naj bo slovenski film nem« (Štefančič 2005: 61). V zadnjih letih, zlasti po objavi Toporišičevega prispevka *Slovenski pogovorni jezik* (1970), je govor v filmu postal mnogo bolj naraven, sproščen, sodoben, predvsem pa funkcionalen glede na vsebino, kaže se premik od *umetniškega* k *neumetniškemu* govoru (Koršič 2006: 160). Film mora posredovati avtentičen govor, pri tem pa je umetniško merilo prav funkcionalnost govora.

Vsaka skupnost se mora zavedati, da ni jezikovno homogena (Škiljan 1999) in prav mediji – tudi film – so tisti, ki odsevajo jezikovne razlike, saj vsakemu udeležencu dopuščajo, da uporabi primere iz lastnega sporazumevalnega vzorca. To je lahko narečje ali celo drugojezična norma,⁴ ki je bila predvidena za rabo v zasebnosti. Na tak način se delno odpravlja tudi diskriminacija (Kalin Golob 2003), saj prav mediji s svojo odprtostjo rešujejo tudi narečja in jim vračajo vrednost in dostojanstvo (Škarić 1982). Čeprav mnogi govorijo o zlitju narečij s knjižnim jezikom ali celo o izginotju narečij zaradi izginjanja ruralne kulture, se kaže, da mnogi govorniki ne le ohranjajo svojo jezikovno strukturo, ampak jo celo zavestno gojijo in kultivirajo (Kenda Jež 2004). Ob tem se npr. postavlja vprašanje, kako literarno delo, ki ga je pisatelj zapisal v zborni slovenščini, morda sicer s posameznimi narečnimi besedami, prenesti v filmski govor. Zagotovo je to stvar filma, stvar režiserja, saj mu literarna predloga daje le okvir, ga pa ne obvezuje. Jezikoslovje ponuja "obvezujočo normo" v priročnikih, kot so *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2005), *Slovenski pravopis* (2001) in *Slovenska slovnica* (2000), film pa se nenaravnemu, prisiljenemu govoru zoperstavlja, zahteva namreč takšnega, ki bo postal del filmske realnosti, torej integriran v vizualno izkušnjo (Koršič 2000: 60). Zato je toliko pomembnejša ugotovitev, da imamo med slovenskimi filmi tudi zelo uspešne prenose zapisane knjižne slovenščine v pogovorno oz. narečno izreko. O težavah in izkušnjah lektorjev pri snemanju filmov v pogovornem jeziku ali narečju je objavljenih kar nekaj prispevkov, npr. o filmih *Ata socialistični kulak*, *Astoria* (Antončič 1988), *Razseljena oseba*, *Pustota*, *Učna leta izumitelja polža*, *Deseti brat*, *Boj na požiralniku* idr.⁵

² Filmografijo slovenskih celovečernih filmov za obdobje 1931–2005 glej pri Šimenc (2005: 43–50).

³ Režiser Vojko Duletič, *Viba film*, 1973. Po literarni predlogi Lovra Kuharja - Prežihovega Voranca.

⁴ Govorec lahko uporablja katero koli socialno zvrst jezika okolja, v katerem živi, oziroma drugega jezika, ki mu je materni jezik, če mu jezik okolja to ni.

⁵ Več o tem glej v *Jezik na odru, jezik v filmu* (1983) in v *Kolokvij o umetniškem govoru* (2000).

medtem ko podrobnih jezikoslovnih dialektoloških študij tovrstnih filmov v slovenskem prostoru praktično nimamo.⁶

3 Problematika podnaslavljanja

Po Jakobsonu namreč (1989: 204) razlikujemo tri načine, kako interpretirati besedni znak: (1) intrajezikovni prevod ali preubeseditev je interpretacija besednih znakov s pomočjo drugih znakov istega jezika, (2) interjezikovni prevod ali kratko malo prevod je interpretacija besednih znakov s pomočjo drugega jezika, (3) intersemiotični prevod ali transmutacija je interpretacija verbalnih znakov s pomočjo znakov nebesednih znakovnih sistemov. Za tujejezične filme, ki jih želimo predstaviti domačemu občinstvu, velja, da moramo besedilo oz. (dialoško) komunikacijo iz filma prevesti, in sicer lahko film sinhroniziramo ali podnaslovimo. Sinhronizacija je izjemno zahteven, dolgotrajen in drag postopek, zato se v Sloveniji uporablja redko,⁷ pogostejše je podnaslavljanje. Omeniti velja, da v Evropi načeloma ne ločimo med podnaslavljanjem in podnaslavljanjem za gluhe in gluhoneme. Drugače je v ZDA in Kanadi, kjer podnaslovi za gluhe in gluhoneme (angl. *captions*) niso zgolj transkripcije dialogov, ampak poskušajo prenesti tudi druge pomembne informacije, kot so npr. informacije o glasbi, informacije o nastopajočih osebah in elementi neverbalne komunikacije. Razlikujejo pa tudi med t. i. odprtimi (angl. *open captions*)⁸ in zaprtimi (angl. *closed captions*)⁹ podnapisi za gluhe in gluhoneme. Podnaslovi, kot jih poznamo pri nas, so v ZDA in Kanadi znani pod imenom *subtitles*. Ta vrsta podnapisov ne vsebuje elementov neverbalne komunikacije, saj prevajalec izhaja iz dejstva, da gledalci sicer res ne razumejo izhodiščnega jezika, v katerem je film posnet, kljub temu pa dialoge, zvočne efekte in glasbo lahko slišijo. V ciljni jezik je torej prevedena samo verbalna komunikacija iz filma (Pavličič 2009: 31). Omenjeno sicer velja za prevod iz enega v drug jezik, čeprav veljajo določena pravila za standardizacijo podnapisov¹⁰ tudi v našem primeru, ko gre za podnaslavljanje prevoda iz ene socialne zvrsti slovenskega jezika (narečje) v drugo (knjižni jezik).

Med mnogimi, predvsem tehničnimi smernicami dobrega prevajanja¹¹ so za v prispevku predstavljeno problematiko pomembne zlasti naslednje:¹² (1) skržitev dialoga, katere rezultat mora biti koherenten dialog; (2) podnapis, ki naj predstavlja

⁶ Izjemi sta razpravi M. Koletnik (2008: 227–241) in Koletnik, Valh Lopert, Zorko (2009).

⁷ Pogosteje zgolj za prevajanje celovečernih risank (npr. *Ledena doba, Madagaskar ...*), saj otroci le stežka dovolj hitro prebirajo podnapise, to pa vpliva tudi na njihovo razumevanje dogajanja v risanki.

⁸ Podnapisi, ki jih gledalec ne more izključiti.

⁹ Podnapisi, ki jih gledalec lahko izključi.

¹⁰ Predlog standardizacije zajema naslednje elemente: postavitve na zaslonu, število vrstic, število znakov v posamezni vrstici, pisava in ozadje, trajanje polnega dvovrstičnega podnapisa, trajanje polnega enovrstičnega podnapisa, trajanje podnapisa, ki vsebuje samo eno besedo, začetek pojavitve podnapisa, konec pojavitve podnapisa, premor med podnapisi, upoštevanje filmskih scen, oblika in razčlenjenost podnapisov. Povzeto po: F. Karamitroglou (1998).

¹¹ Sestavila sta jih Jan Ivarsson in Mary Carroll (1998), vodilna člana ESIST – European Association for Studies in Screen Translation.

¹² Povzeto po Pavličič (2009: 38–41).

semantično zaključeno celoto in naj ne vsebuje slovničnih napak, saj služi kot model pismenosti; (3) usklajenost filmskega dialoga in pojavitve podnapisa; (4) lektura podnapisov in predvsem (5) *zvrst jezika v besedilu podnapisov mora ustrezati zvrsti v filmu realiziranega jezika*. Ob tem nas seveda zanima, kakšna je sicer prevajalska praksa pri prevajanju narečnih jezikovnih elementov, saj spada področje narečnih jezikov med težavnejša področja prevajanja. Narečja uporabljajo za prikaz raznovrstnih značilnosti, kot so humornost, neizobraženost, omejenost itn. Če se prevajalec odloči za ohranitev narečja v prevodu, mora upoštevati posebnosti in funkcije izbranega narečja. Prav tako mora ugotoviti vlogo narečja v izvornem besedilu oz. učinek, ki ga je želel doseči avtor izvirnika z njegovo uporabo. Dobesedni prevod iz izvirnega jezika v ciljni jezik velikokrat ni ustrezen, saj ne poustvari izvirnega učinka. Ustrezneje je, da prevajalec izvorni narečni element (besedo ali besedno zvezo) v prevodu nadomesti s takšno besedo ali besedno zvezo iz ciljnega jezika, ki poustvari izvorni učinek. Če to v ciljnem jeziku ni mogoče, mora prevajalec izvorno funkcijo narečja poustvariti na kak drug način, recimo, literarni osebi, ki sicer s težje prevodnimi narečnimi jezikovnimi prvinami deluje smešno, pripiše neko tipično jezikovno napako, uporabo tujk ipd. (Hribar 2007: 126). Vendar slovenska prevajalska praksa kaže, da se slovenski prevajalci, to velja predvsem za prevajalce leposlovja, narečju najraje izognejo, in sicer iz dveh razlogov, prvi je oženje dometa prevoda, drugi pa izredna zahtevnost narečnega prevoda in pomanjkanje prevodoslovno naravnane sekundarne literature o narečjih (Hribar: prav tam).

Analiza filma *Petelinji zajtrk* tako predstavlja analizo intrajezikovnega (znotrajjezikovnega) prevoda in osvetljuje prevod narečnega filmskega govora v pisano obliko, tj. podnaslove v slovenskem knjižnem jeziku

4 *Petelinji zajtrk* in njegova literarna predloga

Literatura in film sta dva medija s sebi lastnimi zakonitostmi. Filmska adaptacija mora biti sama zase umetniška stvaritev. Po Šimencu (1983: 16–17) mora filmsko delo sprejeti stvarnost književnega dela, hkrati pa se mora ločiti od njega kot samostojna struktura – kot nova stvaritev. Prav ta distanca je temelj nadgradnje za vse svobodne prijeme, ki oplajajo snov, o kateri in s katero dela, kajti šele nadgradnja književnega dela, t. i. filmski plus, napravi film za samostojno umetniško delo.

Ključne razlike med literarno predlogo, tj. romanom, in filmom se kažejo v tem, da je pripovedovalec v romanu prvoosebni (Dj, v filmu Djuro), spoznamo ga preko njegovega delovanja, obnašanja in izrekanja sodb o drugih literarnih likih. Ljubzenska zgodba (trikotnik Bronja – Dj/Djuro – Lepec) je v romanu v ospredju in zaradi prvoosebnega pripovedovalca subjektivna. V filmu pa Djuro ni pripovedovalec, zato dogodki niso več interpretirani skozi njegove oči.

Film, prvič prikazan na Filmskem festivalu v Sarajevu (18. 8. 2007), je na Festivalu slovenskega filma (8. 10. 2007) prejel nagrade za režijo (Marko Naberšnik), za scenarij (Marko Naberšnik), za igralko leta (Pia Zemljič) in za najboljšega igralca (Vlado Novak).

5 Jezikovna podoba filma *petelinji zajtrk*¹³

Film *Petelinji zajtrk* (2007) je celovečerni prvenec režiserja Marka Naberšnika. Posnet je po istoimenskem romanu (1999)¹⁴ Ferija Lainščka, pisanem v slovenskem knjižnem jeziku, v katerem Lainšček tematizira popolno, morda odrešujočo ljubezen. *Petelinji zajtrk* je ljubezenski film o malih ljudeh, v katerih tlijo velike strasti in sanje – sanje o dobrem svetu.

Filmski scenarij, ki je l. 2008 izšel tudi v knjižni izdaji,¹⁵ je napisal režiser sam. Dokaj zvesto, a ne povsem, se drži slovstvene predloge, zato se film po fabuli, ideji, značaju in zunanjem videzu oseb bistveno ne loči od romana, loči pa se po govorici oseb: film je namreč govorjen narečno, medtem ko sta tako roman kot scenarij napisana v knjižni slovenščini.

Ker je izbirna paleta zvrsti v slovenskem jeziku bogata – od socialnih in funkcijskih do časovnih –, je režiserjeva odločitev, da geografsko okolje, čas, socialno pripadnost oseb in njihove značajske posebnosti opredeli tudi z jezikom, in sicer narečjem, dobra, saj narečje v primerjavi s knjižnim jezikom v filmu ustvarja potreben občutek pristnosti in življenjske avtentičnosti. Vendar pa je ob tem potrebno poudariti: (1) da je režiserjeva opredelitev jezikovne izbire¹⁶ napačna. V majhnem obmejnem mestu Gornja Radgona, kamor je iz Prekmurja prenešeno romaneskno dogajanje, se namreč ne govori nobeno izmed štajerskih narečij, kot beremo v spremni besedi h knjižni izdaji scenarija (Naberšnik 2008: 22, 166–167), ampak slovenskogoriško narečje (Koletnik: 2001). To skupaj s prekmurskim, prleškim in haloškim narečjem spada k panonski in ne k štajerski narečni skupini. Omenjena napačna režiserjeva opredelitev je, domnevamo, posledica dejstva, da prebivalci Gornje Radgone čutijo drugačno pokrajinsko pripadnost, kot pa se imenuje njihovo narečje. To je posledica dejstva, da je Gornja Radgona za časa Avstro-Ogrske administrativno spadala k deželi Štajerski.¹⁷ Toda meje nekdanjih dežel se zaradi upoštevanja predvsem jezikovnih kriterijev (podobno kot meje pokrajin v geografskem smislu) ne pokrivajo z mejami narečnih skupin ali narečij; (2) da film po jezikovni plati ni najbolje dodelan. Osnovni zvrsti jezika, govorjeni v filmu, to sta narečje in mariborski pogovorni jezik, sta bili sicer primerno izbrani,¹⁸ vendar pa znanstveni izsledki dialektoloških raziskav na tem

¹³ »Petelinji zajtrk« je narečni prekmurski sinonim za »jutranje ljubljenje pred zajtrkom, na tešče«.

¹⁴ Roman je bil leta 2006 ponatisnjen, od leta 2007 pa je dostopen tudi v elektronski obliki (glej: <http://www.vecer.com/Ruslica>).

¹⁵ Gre za eno zadnjih delovnih verzij, ki se s filmom ne pokriva v celoti.

¹⁶ Jezikovno izbiro je pogojevala kronotopska izbira; premestitev romanesknega dogajanja iz Lainščkovega rodnega Prekmurja na Štajersko v Gornjo Radgono režiser utemeljuje tako: »Zgodbo sem iz Prekmurja premaknil na Štajersko, in sicer iz dveh razlogov: prvič, ker mi je štajersčina bližja, in drugič, ker lahko v štajersčini igralce lažje vodim. /.../ Če posnameš film v prekmurščini, potrebuješ skoraj podnapise – in gledalec potem preveč izgubi, zlasti pri humorju in espiju. Premik iz prekmurščine v štajersčino je bil komercialna poteza« (Naberšnik 2008: 167).

¹⁷ Ne gre torej za pokrajino v geografskem pomenu, ampak za ostanek administrativne delitve Avstro-Ogrske.

¹⁸ Igralci, ki so jim bile podeljene glavne vloge, so izobraženi za zborna govorjenja, zato so se morali narečja, v katerem je igran film, naučiti.

področju kažejo (Koletnik: 2001), da se v Gornji Radgoni ne govori prleško narečje, kot je to s posameznimi omahovanji v pogovorni jezik slišati v filmu, ampak slovenskogoriško narečje. Temu se, čeprav z opazno prekmursko intonacijo, približa samo ena glavna oseba.

Naš namen ni podrobneje analizirati narečne izreke igralcev, pač pa osvetliti spremembo narečnega filmskega govora v pisno obliko, tj. podnapise. Film je namreč tudi podnaslovljen, in sicer v knjižni slovenščini.

6 Prevajanje narečnega govorjenega besedila v pisani knjižni jezik

Postopek prenosa žive govorice (v našem primeru filmskega govora) v pisno obliko (filmske podnapise) je za slovenski etnični prostor še posebej pereče, saj le redko kateri jezik premore tako pisanost narečij in govorov kot ravno slovenski. S prenosom primarno govorjenega narečnega besedila v pisani knjižni jezik se želi režiser *Petelinjega zajtrka* približati gledalcem, neveščim v filmu govorjenega narečja. Posledica prekodiranja je opuščanje narečnega in približevanje knjižnemu jeziku na vseh jezikovnih ravneh.

V *Petelinjem zajtrku* so v podnaslovih vsi narečni fonemi poknjiženi, zapisani s črkami knjižnega jezika po knjižnem pravopisu, npr. *glüh* → *gluh*, *düjša* → *duša*, *vuk* → *volk*, *mijslin* → *mislin*, *lehko* → *lahko*, *mejssec* → *mesecc*, *lepoú* → *lepo*, *båba* → *baba*, opuščene so vokalne redukcije, npr. *tako* ← *tak*, *meni* ← *men*, *vedela* ← *vedla*, *bila* ← *bla* in soglasniške premene, npr. *do Kragujevca* ← *do Kragujefca*, *vse* ← *fse*, *ključe* ← *klüče*, *njega* ← *mega*, *popravljen* ← *popravlen*, *suha* ← *suja*, *hvala* ← *fala*, *nimam* ← *neman*, *danes* ← *gnes*, *kdo* ← *što*.

Na oblikoslovni ravni se zamenjuje narečne končnice s knjižnimi, npr. za dajalnik in mestnik ednine samostalnikov moškega in srednjega spola ter enakih pridevnikov na *-i*: *Gajašu* ← *Gajaši*, *v žepu* ← *v žepi*, *pri popravilu* ← *pri popravili*; *tujemü človeku* ← *tujemi človeki*, za 1. osebo dvojine sedanjika na *-ma*, npr. *delava* ← *delama*, za 2. in 3. osebo dvojine sedanjika brezpriponskih glagolov na *-ta* in 3. osebo množine na *-te*: *dasta* ← *data*, *veste* ← *vete*, poknjiženi so tudi narečni zaimki, prislovi, členki in vezniki, npr.: *toti* → *ta*, *toga* → *tega*, *bek* → *stran*, *pol*, *potli* → *potem*, *vun* → *ven*, *nea* → *ne*, *ka* → *da*, *ka* → *kaj*, *gda* → *ko*.

Spremenjena je tudi zgradba povedi, in to tako na stavčnočlenski kot na stavčni ravni, zato je skladska izvornost izgubljena. Pri prenosu žive govorice v knjižno pisno obliko so izpuščene: (1) različne ponovitve besed in besednih zvez: *Djuro, Djuro*. > *Djuro* – /.../ *nea vem, nea vem*, kaj naj naredim. > /.../ *ne vem*, kaj naj storim. – *V redi je, v redi. Skadi, skadi*. > *V redu je. Kar pokadi*. – (2) Glede na sobesedilo odvečne besede: *Dobro te*. > *Dobro*. – *Tak sn si nekaj razmislo*. > *Tako sem razmišljäl*. – *V bistvi je Cikuta ena taka dobričina*. > *V bistvu je dobričina*. – (3) Nekateri osebni in kazalni zaimki, ki v knjižni slovenščini glede na sobesedilo delujejo odvečno, nepotrebno: *Jas f svoji firmi /.../* > *V svoji firmi /.../ – Ti, Gajaš, si ti pogleda?* > *Si pogledal?* – *Veš, kake dobre kave toti automat dela*. > *Avtomat dela res dobro kavo*. – (4) Nekateri prislovi in navezovalni členki: *Se bo že nekaj znajdo, ne*. > *Se bo že znašel*. – *Idi f kočö ta*. > *Izgini v kočö*. – *Podbregar se je glihkar ženo*. > *Podbregar se je poročil*. – *Saj jas vem, razumeš, saj jas vem*. > *Saj jas vem*. – *Ja gi si Lepec?* > *Lepec, kje si?* – (5) Diskurzivni signali in govorna mašila: *Džuro je pa mlat, ne, sn si reko*. > *Ti si pa še mlad*. – *Se bo že nekaj znajdo, ne*. > *Se bo že znašel*. – *äää*,

ogn bi še proso. > Še vžigalnik, prosim. – (6) Medmetni, členkovni in zvalniški pastavki: *O*, Bronja. > Bronja. – *Aja*, res neoš kavice? > Res ne bi malo kave? – *Evo*, Džuro, to je /.../ > Džuro, to je /.../ – *Həm?* > *ə* – *Mhə*. > *ə* – *Ja*, tak je blo. > Tako je bilo. – *Jezos*, jas pa toga nisen veda. > Tega pa nisem vedel. – (7) Skladenjski enoti naknadno dodan stavčni člen: Glej ga, *pubeca*. > Glej ga. – (Gajaš pravi, ka si z Maribora). *Ja*, iz *Maribora*. > (Gajaš pravi, da si iz Maribora). *Ja*. – (8) Ogovorilni glagolski izrazi: *Veš*, pa seštevam dnar, ki ga zaslužimo /.../ > Seštevam denar, ki ga zaslužimo /.../ – *Čujte*, po telefono ste mi rekli, da /.../ > Rekli ste, da /.../ – *Razumeš?* > *ə*. – (9) Pridevniški prilastek v podredno zloženi samostalniški besedni zvezi: *Jas bon velki špricar*. > *Jaz bom špricer*, redko tudi jedro (odnosnica) take besedne zveze: *Džuro, fant moj!* > *Džuro moj!*

Samostalniške tvorjenke, ki s priponskim obrazilom izražajo manjšo mero značilnosti podstave, se nadomeščajo z netvorjenkami: *Boš kavico?* > *Boš kavo?*, nezaimenske besede z zaimenskimi: *Səvəa man pasoš*. > *Seveda ga imam*. – *Nemaš pasoša*. > *Nimaš ga*., narečni prislovi s knjižnimi: *dostikrat* > večkrat; *nigdar* > nikoli; *totikrat* > tokrat; *skos* > vedno.

Opazno je dodajanje pridevniških prilastkov levo od jedra (odnosnice) samostalniške besedne zveze: *Jutro*. > *Dobro jutro*., členkov soglašanja in spodbujanja: *Hvala*. > *Ja*, hvala. – *Skadi*, skadi. > *Kar pokadi*., v govoru neizraženih povedkov: *Vroč*e, ne? > *Vroč*e je, ne? – *Dobro*, ka te ma Gajaš. > *Dobro je*, da te ima Gajaš. – *V Avstrijo* al po tablete? > *Greste* samo v Avstrijo ali po tablete? ter pristavkov: *Saj vijite*. > *Saj vidite*, *Gajaš*. – *Kaj de dobrega?* > *Kaj bo dobrega*, *Bronja?*

V podnapisih narečnih besednorednih posebnosti ni opaziti, saj je besedni red spremenjen in kot tak stilno nezaznamovan; ustreza namreč merilom, določenim za slovenski knjižni jezik: *Pukšič bajto zida*. > *Pukšič gradi hišo*. – *Mhə, šou boš*, ja. > *Ja, boš šel*. – /.../ je pa dostikrat zadrema. > /.../ pa je zadremal.

Spremenjene oz. skrčene so tudi nekatere skladijske strukture: *Čuj me dobro*, ka mo ti reka. > *Poslušaj me*. – *Meni se vidi*, ka nemški bole razmi. > *Nemško bolje razume*. – *Dobro*, pa naj me te vaš pomočnik pela, če meni ne zavupate. > *Naj me vaš pomočnik zapelje*., prekinjeni skladijski vzorci pa so prikazani samo v popravljeni, neprekinjeni različici: *Se bo že nekak znajdo*, ne, tak sn si nekak razmislo, *tak da sn*, razumeš, ne. > *Se bo že znašel*. Tako sem razmišljal.

V podnapisih je močno spremenjeno tudi besedišče, tako da to ni več pokazatelj narečnega ali mestnega. V narečno ali mestno govorico prevzete besede, največkrat germanskega izvora, od katerih so nekatere s stališča slovenskega knjižnega jezika označene kot pogovorne ali nižje pogovorne, so namreč nadomeščene s slovenskimi knjižnimi (nevtralnimi) izrazi: *cajt* (← nem. Zeit) > čas, *friški* (← nem. frisch) > svež, *hica* (← nem. Hitze) > vročina; pog. *bajta* (← rom. baita) > hiša, pog. *familija* (← nem. Familie ← lat.) > družina, nižje pog. *froc* (← nem. Fratz) > otrok, nižje pog. *probat*i (← nem. probieren) > poskusiti, nižje pog. *špilati* (← nem. spielen) > igrati.

Enako velja za v filmu slišano narečno panonsko leksiko ter splošnoslovensko besedje, s stališča slovenskega knjižnega jezika označeno kot ekspresivno: *betežen* > bolan, *dečko* > fant, *kupica* > kozarec, *obečati* > obljubiti, *šinjek* > vrat, *žganjica* > žgano; slabš. *baba* > ženska, ekspr. *dobričina* > dober človek, ekspr. *punca* > dekle, ekspr. *režati se* > smejeti se.

Frazemi se (a) ali prenašajo iz narečne v knjižno zvrst (iz katere so bili najverjetneje sprejeti v narečje): *S kūrami hodi spat /.../* > *S kurami gre spat /.../* 'hoditi spat zelo zgodaj' – Moj moš je tūdi gnes *na levo nogo fstana*. > Tudi moj moš je na levo nogo vstal. 'biti slabo razpoložen' ali (b) se prevajajo z enobesedno ustreznico: *Desna roka Gajaša?* > *Si ti novi Gajašev pomočnik?* 'biti nepogrešljiv najožji sodelavec'.

Narečni vulgarizmi in kletvice, ki se največkrat ne prevajajo: *jebal ga vrak* > \emptyset , *jebenti* > \emptyset , *jebi ga* > \emptyset , *pička ti materina* > \emptyset , so samo mestoma nadomeščeni s knjižnimi frazemi ali nevtralnimi, redko slabšalnimi knjižnimi izrazi: *Jebenti vročina!* > *Vroče je kot v peklu!* 'zelo vroče' – (biti) v *vukojebini* > (biti) bogu za hrbtom 'nahajati se v oddaljenem zakotnem kraju' – Naj ide fse f *pizdo materino!* > Naj gre k vragu! 'propasti' – Politikom se *jebe*. > Politikom ni mar za nič. '(ne) biti mar, (ne) brigati se' – *Jebem ti babo!* > *Preklemana baba!* 'presnet, preklet' – *Jebenti mater!* > slabš. *Baraba!*

7 Sklep

Govorjeno narečje, ki s svojo glasoslovno in oblikoslovno urejenostjo, skladnjo in besediščem krepí ustvarjalno pristnost in neposrednost, je režiser s prekodiranjem v knjižni jezik, pri čemer je izločil dialektizme na vseh jezikovnih ravneh, skušal približati tudi nenarečnim govorcem. Prevod govorenega narečnega besedila v zapisani knjižni jezik ne pomeni le prekodiranja v drug jezik (Škofic 2006: 181), ampak tudi prenos v drugačen kontekst, kar zanj pomeni izgubo vsaj nekaj od svojega bistva, kakor (lahko) izgubi literatura pri prevajanju v tuj jezik. Analiza prevoda narečnega filmskega govora v knjižni jezik podnapisov potrjuje ugotovitve, ki veljajo za prevajanje narečij sploh, in sicer da (a) prevajanje narečja sodi med zelo zahtevne naloge prevajanja, to pa velja tako za dvojezične kot tudi za enojezične prevode, tj. prevode znotraj istega jezika, (b) se prevodu v narečje prevajalci izogibajo, saj s tem ožijo razumevanje prevoda in s tem ciljno publiko, (c) podnaslovi v filmu *Petelinji zajtrk* sicer sledijo priporočilom ESIST, saj ugotavljamo, da podnapisi kljub skrčitvam govorenega dialoga predstavljajo semantično zaključeno celoto in podajajo koherentne dialoge, ne vsebujejo slovničnih napak, filmski dialogi in pojavitve podnapisov so usklajeni, vendar pa ne uresničuje navodila, (č) naj jezikovna zvrst podnapisov ustreza govornemu zvrsti v filmu; prevod narečja v drugo socialno zvrst, v našem primeru knjižni jezik, namreč vodi do izgube izvirnega pomena besede ali besedne zveze, knjižni zapis govora filmskega lika pa povzroči tudi izgubo izražanja identitete narečnega govorca.

Viri:

Lainšček, Feri, 2006: *Petelinji zajtrk*. Ljubljana: Študentska založba.

Naberšnik, Marko, 2008: *Petelinji zajtrk. Scenarij največjega sodobnega slovenskega filmskega hita*. Ljubljana: Umco.

PETELINJI zajtrk [Videoposnetek], 2008. Scenarist in režiser Marko Naberšnik; literarna predloga Feri Lainšček; producent Franci Zajc; direktor fotografije in snemalec Valentin Perko; skladatelj Saša Lošić. Ljubljana: Ljubljanski kinematografi.

Literatura:

- Antončič, Emica, 1988: Lektor – na poti k filmski slovenščini. *Ekran* 9-10. 26–27.
- Antončič, Emica, 2000: Gledališki lektor – ustvarjalec ali nebodigatreba? *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 88–93.
- Hribar, D. Darja, 2007: *Književno prevajanje*. Maribor: Filozofska fakulteta.
- Ivarsson, Jan, Mary Carroll, 1998: "Subtitling". Simrishamn: TransEdit. <http://www.esist.org/ESIST%20Subtitling%20code.htm> (Dostopno maja 2011.)
- Jakobson, Roman, 1958: *Lingvistični in drugi spisi, O lingvističnih vidikih prevajanja*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Jezik na odru, jezik v filmu*. 1983. Ur. Dušan Tomše. Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko.
- Kalin Golob, Monika, 2003: Nekonjuznost kot žanrotvorno sredstvo? *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – metode in zvrsti. Povzetki predavanj. 17–18.
- Karamitroglou, Fotios, 1998: A Proposed Set of Subtitling Standards in Europe. *Translation Journal*. <http://accurapid.com/Journal/04stndrd.htm>. (Dostopno maja 2011.)
- Kenda Jež, Karmen, 2004: Narečje kot jezikovnozvrstna kategorija v sodobnem jezikoslovju. *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. Mednarodni znanstveni simpozij Obdobja – metode in zvrsti. 263–276.
- Koletnik, Mihaela, 2001: *Slovenskogoriško narečje*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. Zbirka Zora 12.
- Koletnik, Mihaela, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Bielsko-Biala, Budapest, Kansas, Maribor, Praha: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti FF UM.
- Koletnik, Mihaela, Alenka Valh Lopert, Zinka Zorko, 2009: Translating from Standard Slovene into Carinthian and the Prekmurje Dialects in Slovene films. *InTRAlinea*, Special Issues. http://www.intralinea.it/specials/dialectrans/eng_open.php.
- Koršič, Igor, 2000: Govor v teoriji filma. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 57–63.
- Koršič, Igor, 2006: Nekaj o umetnosti neumetniškega govora v filmu. *Kolokvij o umetniškem govoru*. Ljubljana: Akademija za gledališče, radio, film in televizijo. 160–166.
- Pavličič, Zmago, 2009: *Jezikovni registri v angleških in nemških podnapisih v filmu Varuh meje na primeru filmskih vlog Tanje Potočnik, Pie Zemljič, Ive Kranjc In Jonasa Žnidaršiča*. Diplomsko delo. Maribor: [Z. Pavličič].
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*. 2005. (E-verzija). <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>.
- Smole, Vera, 1998: Slovenske dežele in njihova narečja. 34. *SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 205–214.
- Šimenc, Stanko, 1996: *Panorama slovenskega filma*. Ljubljana: DZS.
- Škarić, Ivo, 1982: *U potrazi za izgubljenim govorom*. Zagreb: Školska knjiga.

- Škiljan, Dubravko, 1999: *Javni jezik: k lingvistiki javne komunikacije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Škofic, Jožica, 2006: Prevajanje govornega narečnega besedila v pisani knjižni jezik. *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 174–182.
- Toporišič, Jože, 1970: Slovenski pogovorni jezik. *Slavistična revija* 18. 55–70.
- Valh Lopert, Alenka, 2008: *Kultura govora v mariborskih medijih: (nacionalni Radio Maribor in komercialni Radio City)*: doktorska disertacija. Maribor: [A. Valh Lopert].
- Valh Lopert, Alenka, Koletnik, Mihaela, 2011: Mariborščina kot identitetni dejavnik v radijskem diskurzu. *Časopis za zgodovino in narodopisje* letn. 82 = n. v. 47, zv. 1, str. 121–134.
- Zupan Sosič, Alojzija, 2008: Petelinji zajtrk, knjižna in filmska uspešnica. 44. *SSJLK*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 87–96.

IZREČI (KRUTO) RESNICO ALI (NEDOLŽNO) LAŽ

MIRA KRAJNC IVIČ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti

Povzetek

Neupoštevanje maksime kakovosti Griceovega načela sodelovanja, npr. z ironijo, metaforo ali izkoriščanjem jezikovno-vedenjskih vzorcev, ne pripomore le k ohranjanju pozitivne podobe, integritete udeležencev komunikacijskega stika, kar učinkuje integracijsko, ustvarja lahko le navidezno, družbeno sprejemljivo zaupanje v soudeleženca in sprošča vzdušje, ampak lahko učinkuje tudi segregacijsko, še posebej, če izrečeno predmet govora sprejema kot neformalni družbeni nadzor.

Ključne besede: diskurz, pragmatično jezikoslovje, resnica, laž, metafora, ironija

1 Uvod

O začenjanju komunikacijskega stika se tvorec skladno z izkušnjami o komunikacijskem stiku na sploh in o kontekstu posameznega komunikacijskega stika po svoji presoji odloča in izbira med sprejemljivimi in sicer dogovorjenimi¹ jezikovnimi fenomeni ter tako med ustreznimi, primernimi strategijami za to, da bi s kar največjo verjetnostjo dosegel želeni cilj. Kot eno od možnih strategij ob upoštevanju dejstva, da jezik kot neločljiva celota slovnice in slovarja že sam selekcionira možnosti opravljanja določenih komunikacijskih dejanj, lahko izbere tudi neupoštevanje maksime kakovosti. To lahko omogoča ohranjanje pozitivne podobe (integritete, angl. *face*) vseh udeleženi. Pozitivna podoba o naslovniku, ki jo ima tvorec, in pozitivna podoba o tvorcu, ki jo ima naslovnik, nudita možnosti nadaljnega

¹ Po SSKJ je *dogovorjen* pridevnik, katerega pomen izpeljujemo iz glagola *dogovoriti se* v pomenu 'z dogovorom doseči soglasje o čem'. Pridevnik *dogovorljiv* sicer ni izpričan v korpusu Fidaplus ali v Novi besedi, je pa zabeležen med *Besedami slovenskega jezika* (http://bos.zrc-sazu.si/cgi_new/neva.exe?name=ssbsj&expression=pog&hs=1701, dostop, 19. 12. 2011) v pomenu 'tak, ki se da dogovoriti', kar prikazuje primer *Edini pogoj je zanesljivost, vse ostalo je dogovorljivo!* Jezikovni fenomeni so tako dogovorljivi kot dogovorjeni.

neoviranega komuniciranja in kot bistvena okoliščina ohranjata verjetje ali (za)upanje, da je soudeleženec zaupanja vredna oseba. Neupoštevanje maksime kakovosti lahko tako učinkuje integracijsko ali segregacijsko.

1.1 Spodbuda za analizo

Izhodiščna dilema izreči (kruto) resnico ali (nedolžno) laž se zdi izrazita pri tvorjenju izrekov oz. komunikacijskih dejanj, ki jih naslovnik lahko interpretira kot pozitivne ali negativne v smislu vrednotenja svojih preteklih dejanj in/ali lastnosti, tvorjenje npr. pohval, kritik, negativnega, odklonilnega mnenja, stališča tudi v funkciji prepričevanja naslovnika, da napravi, kar tvorec želi. Razmišljanje o tej dilemi so spodbudile pasaže pogovarjanj,² izbrane v okviru drugih dejavnosti: zgled 1 je pri seminarski vaji transkribirala študentka Anja Marin, zgled 2 je del gradiva o Pahorjevih predvolilnih govorih, zgled 3 pa v svojem učbeniku *Pragmatika in diskurz (Pragmatics and discourse, 2002: 37)* kot zgled za neupoštevanje maksime kakovosti navaja J. Cutting.

Navedeni zgledi prikazujejo, kako v funkciji prepričevanja naslovnika tvorec navaja dejstva, za katera pravzaprav nima trdih dokazov, da so ali da bi lahko bila resnična, in pri tem izbira jezikovna sredstva, npr. *spet, nikoli, vedno, zadnji*, ki imajo možnost izključevanja dvoma, a hkrati ni nujno, da je dejanskost, na katero se nanašajo, resnična. Udeleženci komunikacijskega stika se resnične vrednosti izrečenega lahko zavedajo – v zgledu 2 se govorec takoj dopolni: *ne da bi bežali od odgovornosti za tisti čas, ko smo bli koalicijska stranka* –, a o izrečenem vendarle lahko dvomijo, npr. ali je res, da Irena še ob niti eni priložnosti ni bila točna (zgled 1) oz. da se ljudje le v starosti od enajst do devetnajst let razveselijo, ko jih kdo pokliče (zgled 3).

- (1) T: Hej! Irena, **spet** zamujaš na kavo. **Prav nikoli** nisi točna.
I: Vem, pa danes sem se res trudila.
T: **To vedno rečeš.**
I: Res sem hitela, pol ure prej sem se začela oblačiti.
T: In kaj se je zgodilo pol, da si pozna?
I: Nikjer nisem našla čevljev.
T: In to zato, ker **nikoli** ne pospraviš.
I: Ni res! Čevlja nisem našla zato, ker mi ga je odnesla mačka in se je igrala z njim.
- (2) *Mi moramo bit tisti, ki te ljudi navdušimo za to, da gredo na volitve in da svoje nezadovoljstvo nad situacijo, v kateri smo se znašli, pokažejo s tem, da zaupajo svoj glas stranki, ki še nikoli doslej ni vodila Slovenije, ki do zdej še nikoli ni vodila slovenske vlade – ne da bi bežali od odgovornosti za tisti čas, ko smo bli koalicijska stranka – da volijo stranko, ki je ne samo v zadnjih štirih letih, zlasti pa v zadnjih štirih letih, šla skozi pomembne spremembe, ki se je priključila na najmodernejši tok evropske socialnodemokratske tradicije in ki je danes zrela za to, da programsko in kadrovske prevzame z enim svežim vetrom odgovornost za prihodnost.*

² Pogovarjanje (angl. *conversation*) je ciljno, k reševanju naloge naravnani dvogovor (Krajnc Ivič 2009: 258, 256). V prispevku uporabljam termin pogovarjanja nadpomensko za različne tipe dvogovorov, termin pogovor pa kot tip dvogovora, v katerem imata oba udeleženca enake pravice glede prevzemanja replik, vpeljevanja novih tem idr. (Krajnc Ivič 2008, 2009).

- (3) *Zapomni si, da si kot najstnik v zadnjem obdobju svojega življenja, ko si srečen, da je telefonski pogovor zate.*

1.1.1 Pogostost socialne laž

Kako vsesplošno prisotno je neupoštevanje maksime kakovosti kažejo tudi zgledi komuniciranja z otroki (zgleda 4 in 5). Tako že dvoletnik lahko ve, da je včasih bolje ne povedati resnice (zgled 4): starše najprej s pretvarjanjem, da kašlja, skuša prepričati, da potrebuje zdravilo *Labim žabico*.³ Ko zdravilo, sirup popije, med umazano posodo v koritu vrže žličko. Na svoje dejanje je ponosen in se pohvali očetu: *Žličko sem vrgo notri a posodo*. Čeprav oče ve, da ga je tega naučil sam, za ustvarjanje zaveznitva s sinom postavi vprašanje, na katerega pa dobi nepričakovan odgovor: *Od mamice*. Udeleženci vedo, da izrečeno ni resnično. Otrok je z izrečenim razorožil mamo, ki nad otrokovim dejanjem ni bila navdušena, in hkrati obranil očeta: *Kak si me zaj fajn ven potegno*.⁴ Tako laž bi lahko razumeli kot nedolžno.

- (4) Pasaža pogovora dvoletnega sina s starši
D: *Oov*.⁵
M: *Kaj pa?*
Dominik kašlja.
A: *In kak sta vidva? No, kaj pa je zdaj to?*
M: *Kaj pa je narobe, Dominik?*
D: *Labim žabico*.
M: *A res?*
D: *Ja*.
M: *Ja žličko si najprej vzami*.
M: *To pa daj tu notri v korito. To je umazana posoda. (Žlička poleti v korito. Dominik se smeji.) Pa še v škatlo pospravi*.
D: *Ha, jaz sem vlgo notri, ati*.
A: *Kaj si nardil?*
D: *Notri sem vrgo a posodo*.
A: *Žličko?*
D: *Žličko sem vrgo notri a posodo*.
A: *Od koga si se to naučil?*
D: *Od mamice*.
A: *Aha*.
M: *Dominik*.
A: *Kak si me zaj fajn ven potegno*.

³ Otrok za nanašanje na točno določen del dejanskosti, tj. sirup za izkašljevanje konkretnega proizvajalca, rabi poimenovanje *žabica*, ki ga v tem pomenu poznajo in tako rabijo le člani te družine.

⁴ Zanimivo je, kako se v zgledu jasno pokaže možnost, da odrasli drugače interpretira izrečeno, kot je bilo mišljeno. *Mamica me je naučila* bi lahko pomenilo tudi le *mamica me je naučila to, kar sem ravno kar počel*, tj. kako vzeti sirup.

⁵ Zgledi, izjema je zgled 3, so transkribirani po načelih razširjene ortografske transkripcije, zato je npr. v zgledu 4 namesto knjižno *vzemi, naredil, vrgel* zapisano *vzami, nardil, vrgo*. Velike črke označujejo poudarjeno izgovorjeno besedo ali zlog, npr. zgled 8, krepki tisk pa naj bi usmeril pozornost na bistveni segment zgleda. Zapis v oglatih oklepajih označuje, da sta udeleženca govorila hkrati, npr. zgled 7.

Ali je laž nedolžna tudi, ko tvorec naslovnika prepričuje, da naj kaj stori zanj, npr. kompetentna odrasla oseba želi, da ji otrok pomaga nesti posodo s snegom z besedami: *Kdo je močan?*, oz. ga pohvali za lastnost ne pa za dejanje ali znanje, spretnost, ki ga/jo je otrok izkazal (zglede 5)? In ali je storjeno dejanje oz. bo željeno dejanje – izrečena pohvala je odziv ali motivacija za neko dejanje – od soudeleženca sploh zahtevalo omenjeno lastnost: *biti močan, biti car*.⁶ Belo ali socialno laž Brownova in Levinson (2004: 115–116) opredelita kot posledico želje po izognitvi nestrinjanju pri izražanju mnenja, stališča, za katerega tvorec predvideva, da bi lahko »poškodovalo« naslovnikovo pozitivno podobo. Ali je nedolžna laž tudi t. i. bela laž? Zdi se, da gre pri zgledu 5 pravzaprav za pretiravanje, za hiperbolo, ki pomeni izkoriščanje maksime kakovosti, lahko tudi količine. Pretiravanje pa je tako očitno, da že na prvi pogled da vedeti, da gre za ne-res (von Polenz 1988: 316).

(5) A: *Limono bi čaj.*

Vzg.: *Bi bil boljši tvoj čaj z limono?*

A: *Ja.*

Vzg.: *Pa poskusima še malo limone stisnit. **Kak si močna.** Malo lahko pomešaš, rabiš žličko. Pomešajva limono v čaj.*

2 Opredeljevanje razsežnosti resnično-neresnično in oblikovanje smisla

S filozofsko-jezikovnega vidika navajam najprej Platonovo in Jamesovo razumevanje laži oz. resnice. Platon v *Državi* (1979: 97) namreč razlikuje med a) resnično lažjo, ki je zmotno mišljenje, b) lažjo v besedah, tj. zavestno odstopanje od resnice zaradi strahu, koristi – kar James (Fürst 1990: 119) razume kot resnico, saj pravi, kar je koristno, je resnično⁷ – in c) plemenito prevaro.⁸

Kdaj je izrečeno laž ali ne, je po Wierzbicki (2004: 152) stvar stopnje, saj ne obstaja niz potrebnih in zadostnih sestavin, ki bi označevale koncept laži. Žagar (1989) govori o celoti resničnostnih vrednosti, pri tem pa ne misli le na vrednosti 0 (tj. neresnično) in 1 (tj. resnično), ampak na vse vmesne stopnje. »Znotraj vesolj verovanj ni nobena propozicija absolutno resnična ali absolutno neresnična, stopnja resničnosti neke propozicije v danem vesolju verovanj je odvisna /.../ predvsem od stopnje vednosti v danem trenutku.« (Žagar 1989: 80). Po Miščeviću (1983: 24, 45) ni moč jasno določiti meje med praktično vrednostjo in teoretsko resnico. Vprašanje razsežnosti resnično-neresnično je pomembno zato, ker na njeni podlagi »naše besede stopajo v razmerje s tistim, o čemer govorimo« (isto: 44) (glej dalje zgled 9). Referenca pa je odvisna od vednosti v času izrekanja, primernosti diskurzivnega dejanja, od našega poznavanja dejstev in od konteksta posameznega komunikacijskega stika (Žagar 1989: 82). Samo komuniciranje je pokazatelj udeleženčevega zaupanja v soudeleženca in udeleženčevega pristanka na soudeleženčevo vesolje verovanj (p. t.), čeprav to lahko pomeni, da je naslovník, tj. prvotni tvorec, »prisilil« tvorca izreči

⁶ Zadnji zgled je metafora.

⁷ »'Koristna je, ker je resnična', ali 'Resnična je, ker je koristna'.« (Fürst 1990: 119).

⁸ Plemenita prevara je zgodba, s pomočjo katere harmonizirajo različne stanove in njihove zahteve v državi. Z zgodbo, ki ima konstitutivno ideološko moč, državljane indoktrinirajo. Šele preko zgodbe, mita se ljudje združijo v skupino državljanov.

določene besede. Resnico v okviru jezika torej lahko pojmuje tudi širše kot tvorčevo (primarni tvorec) zaupanje v naslovnika (primarni naslovnik).

Omeniti velja še Gillesa Deleuza, navaja ga Tomaž Erzar (1997: npr. 64, 65). Za Deleuza logična vrednost pomenjanja (dimenzija skladnje) ni resnica, temveč pravilnost ali točnost izpeljave pomena oz. ob vključitvi nejezikovnega konteksta pravilnost ali točnost izpeljave smisla. Resnica je na ravni designacije (dimenzija semantike), ki je postopek poimenovanja dejanskosti, njenih delov idr. Tretja dimenzija jezika je dimenzija manifestacije (pragmatike), saj je jezik »utemeljen s prvenstveno vlogo manifestacije« (Erzar 1997: 66). Če naj sploh obstaja nek pogoj designacije, pogoj resničnega in neresničnega, potem mora biti nujna sestavina ali raven nečesa, kar ni pogojeno. To je četrta dimenzija – smisel. Njegova funkcija je tvoriti podlago manifestacije in s svojim krožnim gibanjem vzpostavljati zvezo med manifestacijo in designacijo (Erzar 1997: 68). Smisel ni lociran v nobeno do preostalih treh dimenzij jezika: »... še preden karkoli označi kot designirano, designacija predpostavi nek pomen; še preden manifestacija izkaže sled govorca v izjavi, predpostavi temu govorcu nek pomen; in še preden pomen v neskončnem napotovanju pomenov nakaže svojo veljavo, predpostavi vsaj eno designacijo.« (p. t.). Erzar rabi izraza govorci in izjava v pomenu tvorec in izrek. »Dimenzije zato niso več razločene, kot so razločeni semantični, sintaktični in pragmatični vidik, ampak si skupaj s smislom, ki kroži med njimi, podajajo tudi te vidike.« (Erzar 1997: 69) Na krožnost med posameznimi deli besedila, ne pa izrecno oblikovanja smisla izrečenega, je pokazal že Korošec (npr. 1991). S tem se presega oblikovanje smisla, kot ga navaja Grice, tj. po korakih, opaznih zlasti pri pogovornih sklepanjih.⁹

3 Neupoštevanje maksime kakovosti in pozitivna podoba udeleženca

Pri tvorjenju izrekov tvorec išče učinkovito in ustrezno razmerje med pragmatično jasnostjo ter iskrenostjo v smislu ohranjanja pozitivne podobe vseh udeležencev posameznega komunikacijskega stika. Pozitivna podoba namreč omogoča neovirano komuniciranje. Igro rušenja, vzpostavljanja in ohranjanja pozitivne podobe soudeleženca prikazuje zgled 6.

- (6) L: Velikonočno potico si že spekla?
M: Ja, ja. Orehovo pa pehtranovo pa ...
L: Sem mislo, da bi Tilen kak kos je prinesel v službo.
M: Ja, ne vem, no ...
L: Saj je vseeno, potem imam tak dva dneva dopust. Pa drugič.

Lukovo (L) vprašanje *si spekla potico* je pravzaprav predzahteva, ki jo Luka kasneje izrazi z namigom *sem mislil, da bi Tilen kak kos je prineso v službo*. Udeleženka je

⁹ Soudeleženec si pri pogovornih sklepanjih pomaga z (1) ustaljenim pomenom rabljenih besed, skupaj z identiteto možnih vključenih referenc, (2) s sodelovalnim načelom in njegovimi maksimami, (3) z jezikovnimi in nejezikovnimi okoliščinami, v katerih je bil tvorjen izrek, (4) z drugimi posameznostmi o skupnem vedenju in (5) z dejstvom (ali predpostavljenim dejstvom), da vsi pomembni predmeti govora sodijo k prejšnjim delom, kar je na voljo obema udeležencema in to oba vesta, predpostavljata (Schiffrin 1995: 193–196; Levinson 1995: 66–101).

postavljena pred dejstvo, da se ali posuje s pepelom in prizna, da ni tako delavna, kot Lukovo vprašanje predvideva, in zanika propozicijo, ali pa se zlaže in propozicijo potrdi. Naredi zadnje. Glede na Lukov odziv ne vemo, ali Luka ve, da Mirjam (M) izkorišča maksimo kakovosti. Očitno je, da Mirjam pretirava pri naštevanju, kar lahko interpretiramo kot ironijo: Mirjam je na prijazen način napadalna, iz samega besedila pa je razvidno, da izrečeno ni res, torej Mirjam predvideva, da Luka ve, da Mirjam izkorišča omenjeno maksimo. Z izrečenim oba, morda še bolj Luka, ki je 'napetost' sprožil, skušata ohranjati svojo in soudeležencevo pozitivno podobo.

3.1 Ironija in metafora kot načina neupoštevanja maksime kakovosti

Poleg ironije izkoriščanje maksime kakovosti pomeni tudi metafora. Razlika med ironijo in metaforo je v izbiri postopka izbire. Po Kantetu (1996: 136) je pri ironiji zavedno ali nezavedno priklican postopek zanikanja. Smisel izrečenega *Ja, ja. Orehovo pa pehtranovo pa ...* pomeni dejansko *Ne, niti ene same potice še nisem spekla*. Pri metafori pa gre za postopek podobnosti, npr. *Film je drek/katastrofa* (zglede 7). Metafora je implicitna in eliptična primerjava, v domišljiji primerjamo dobesedni referent žarišča (*drek, katastrofa*) z dobesednim referentom primarnega subjekta (*film*). Pri tem je bistveno – tako Kante (p. t.) –, da tvorec ne predpostavlja nobene lastnosti, ki bi bila v jezikovnem ali nejezikovnem kontekstu ali irelevantna ali nesmiselna ali oboje. »Toda metafora – podobno kot ironija – bi bila jalova, če je ne bi bilo mogoče 'brati iz besedila'. /.../ metafora in ironija zahtevata analizo, ki je vsaj delno semantična, in torej nista zgolj obliki jezikovne rabe ...« (Kante 1996: 54). Za razliko od ironije »pri metafori nismo osredinjeni na neko vsebino, ki jo je treba zajeti, temveč na ono, kar metafora stori, da opazimo. /.../ Ko skušamo povedati, kaj metafora 'pomeni', kmalu ugotovimo, da ni konca onega, kar želimo omeniti.« (Kante 1996: 46).

- (7) E: A ja. Tej pa smo bli enkrat v roku enega leta.
C: No, kaj je zaj?
D: Šli smo gledat ono od ... No, od nóve /.../
E: A ja, točno, ja, saj je pa res. Jaz sn gledal – mene je pa en prijatelj nategno, da je to čudovit film – in sn pač šou gledat Sin city.
B: Ja?
E: Mh.
B: Tej pa zej povej.
E: Drek je.
B: Jah, jah.
E: Razen če ga bota gledala?
B: Ne. /.../ film sicer še ni. In je v redu al ni v redu?
E: Katastrofa. [Naslov ma pa specifično koreografijo.]¹⁰
D: [Erika ne smeš preveč spraševat,] || ker on ma |...
B: To smo ugotovili.
E: Sin city.
A: A ja.
C: Hvalijo vsi.
A: To sn pa jaz htel it gledat. Kaj ni al kaj, ni v redo?
E: Ne vem, idi.

¹⁰ Glej opombo 5.

A: Pet zvezdic je dobil pa tako.
D: Pa vsi so navdušeni, | razen E-ja.

Soudeleženci, tvorci izbrane pasaže pogovora prijateljev (zgled 7), očitno niso vedeli, ali je izrečeno trditev, resnična ali lažna obsodba; ironija ali metafora. Razlika med izrečenim kot laž – kar sta ozko gledano po Griceu tudi ironija in metafora, saj tvorec v obeh primerih ve, da je izrečeno neresnično – in izrečenim, mišljenim kot ironija, je, da v prvem primeru naslovnik ne ve, ne ugotovi, kako se tvorec zaveda lažnivosti svojega izreka. Udeleženci (zgled 7) debatirajo o tem, kaj je tvorec dejansko želel sporočiti. Na neupoštevanje maksime kakovosti kaže tudi omilitev izrečenega: tvorec film najprej primerja z *drekom* (disfemizem), kasneje s *katastrofo*, nazadnje se tvorec umakne z mesta verodostojnega ocenjevalca filma in ne želi dajati komentarjev oziroma se skuša izogniti natančnosti pri odgovarjanju: *ne vem, idi*.¹¹

3.2 Izreči resnico ali laž kot strategija izražanja solidarnosti in zaveznitva med udeleženci

Od tvorčevega videnja, ali naslovnik ve ali ne ve, ali je izrečeno res, je odvisen uspeh sporočenega. Lažnivec, ki bi ga bilo mogoče spoznati iz besedila, bi bil slab lažnivec (Kante 1996: 54) (zgled 8).

Iz koteksta (jezikovnega konteksta oz. sobesedila) zgleđa 8, v katerem govorec Č namenoma izbere kazalni količinski prislovni zaimek *tolko* in ga poudarjeno izgovori, in nejezikovnega konteksta: soudeleženci vidijo, da govorec Č ni pojedel ničesar, je razvidno, da gre za laž, natančneje za izmikanje ponujeni hrani in zato za igranje laganja. Govorec Č torej namenoma in očitno izkorišča jezikovno-vedenjski vzorec in pričakuje, da bodo v njegovi igri sodelovali, tj. najprej odkrili njegovo laganje. Tako govorec A z intonacijo, s poudarkom in z barvo glasu izkorišča jezikovno-vedenjski vzorec prepoznavanja laganja in nadaljuje s Č-jevo igro. Udeleženci pogovora se zavedajo, da je laganje socialno nesprejemljivo dejanje: tvorec, tj. govorec Č ne more opisati svojega lastnega dejanja kot laganja, ne da bi o tem dejanju izrazil vrednostno sodbo in ga s tem že med samim izrekanjem oslabel, kar bi bil tipični primer t. i. ilokucijskega samomora (Verschueren 2000: 312), lahko pa – kot je razvidno iz zgleđa – te zakonitosti izkorišča. Zdi se, da govorec Č z igranjem laganja, torej s šaljivo dejavnostjo, skuša vplivati na soudeležence, da naj ga ne silijo s hrano. S tega vidika je edino sprejemljivo, da v igri sodeluje eden od gostiteljev, tj. govorec A, in ne govorec E, D ali C, ker bi to pomenilo morda preostro kritiko gostitelju.

(8)¹² E: Mnogo dobro.
D: Ja, ful.
C: Ti jih še nisi?
Č: Hm. Jaz? Jaz sn jih še TOLKO.
C: Nisi.

¹¹ Prim. Krajnc Ivič (2009: 188) o natančnosti pri odgovarjanju na sodnikova vprašanja, če bi odgovori lahko pomenili inkriminacijo vprašanega.

¹² Glej opombo 5.

A: LAŽ! Sama LAŽ!
C: Tej pa jih vzemi.
A: Kak se LAže!
Č: Ha ha ha. Če pa drugač ne znam. Mhkh.

3.2.1 Performativna raba glagola *lagati* – da ali ne?

Za ustrezno rabo glagola *lagati*, ki ga ne moremo uporabljati niti performativno niti polperformativno,¹³ so potrebni vsaj ti pogoji: a) propozicijska vsebina se lahko oddaljuje od »resnice«, b) verjetja tvorca in propozicijska vsebina izreka se ne ujemajo, c) tvorčeva intenca je zavesti naslovnika. Verschueren (2000: 309–310) kot dodatna pogoja navaja a) tvorčevo negativno vrednostno sodbo dejanja in b) tvorčeva sodba resničnostne vrednosti propozicije ustvari interpretativno razdaljo. Poleg te raba glagola *lagati* zahteva še ocenjevalno in časovno razdaljo. Ocenjevalna razdalja med opisom in dejanjem je potrebna zaradi že omenjene socialne nesprejemljivosti laganja. Če tvorec želi doseči učinek svojih besed, naslovnik ne sme takoj prepoznati/odkriti laži. Laganje lahko prekrijemo tako, da preteklo dejanje opišemo kot šaljenje, hecanje. Zato mora obstajati še (lahko le hipna) časovna razdalja med dejanjem in njegovim opisom (Verschueren 2000: 313). Ta dejstva so izkoriščena v zgledu 8.

4 Razsežnost resnično-neresnično in opravljanje, obrekovanje

Tudi pri tvorjenju trditev o dejanskosti, npr. navajanje trditev različnih udeležencev lahko v različnih komunikacijskih stikih o istem dogodku (zgled 9), pri čemer se te trditve lahko nanašajo na to, ali se je z izrečenim kateri od udeležencev zavezal k čemu, igra pomembno vlogo razsežnost resnično-neresnično. Čeprav je interpretiranje istega dogodka lahko različno v smislu konotacije, ki jo imajo izbrana jezikovna sredstva: *igral se je dalje, se ni zmenil za njo*, je v nekem trenutku trajanja dogodka resničnostna vrednost enaka (zgled 9). Udeleženec tako z interpretiranjem sporočenega, kot morda ni bilo mišljeno, v razmerju do predmeta govora – v zgledu 9 je to udeleženec B,¹⁴ na katerega udeleženec A referira z deiktikom *zanjo*, in njegov odnos do osebe, na katero kažejo izrazi *se ni zmenil, ni pričakoval, bo, je videl, zanj* – obrekuje ali opravlja, tj. s pripovedovanjem o preteklih doživetjih tretje, nenavzoče osebe iz sovraštva, jeze, zavisti, maščevanja, frustracije oz. neizpolnjene želje, zabave, preganjanja časa izvaja neformalni družbeni nadzor (Ramšak 2006). Opravljanje in obrekovanje sta zato manipulativna jezikovno-vedenjska vzorca, ki imata integracijski

¹³ Znano je, da se glagoli jezikovne dejavnosti rabijo performativno v prvi osebi ednine, lahko tudi množine, v sedanjem času in povednem naklonu. Vprašanje glagolskega vida je vprašanje odločitve posameznika in njegove individualne presoje, ali npr. večjo zavezanost, da bo kaj storil, izrazi z dovršno ali nedovršno glagolsko obliko. Morda bi si tudi tu kot pri oblikovanju smisla izrečenega lahko pomagali z ugotovitvami Deleuza o času in jeziku: »Sedanost torej ni hipna, saj traja, dokler traja dejanje, temveč je omejena z dejanjem.« (Erzar 1997: 41) in »prvič tako, da /jezik/ vznikne kot čisti neujemljivi dogodek, kot čas med 'vselej že' in 'še ne', čas, ki je 'vedno že pretekli čas in tudi čas, ki še mora priti', in drugič tako, da že nastopa kot površina, kamor se bo naselil jezik, se pravi, da 'čaka nanj od nekdej'« (isto: 117).

¹⁴ Udeleženca A in B sta udeleženca dveh različnih komunikacijskih dogodkov, v obeh je tema pogovarjanja ista in isti je tudi soudeleženec, naslovnik.

in segregacijski učinek: posameznika lahko odvisno od tega, kako ta doživlja vlogo biti predmet govora,¹⁵ vključujeta ali izključujeta iz družbene skupine.

(9) A: Sploh se ni zmenil zanj.

B: Ni me pričakoval. Jaz pa sem tudi čisto pozabila, da bo tam. Ko je videl, da nimam ničesar zanj, se je igral dalje.

5 Sklepne misli

Pri določanju smisla izrečenega/sporočenega igrata ključno vlogo tvorčeva namera in v povezavi z njo dinamičnost spreminjanja oz. prilagajanja pomena povedi glede na značilnosti posameznega komunikacijskega stika, torej oblikovanje smisla, kot ga predlaga Gill Deleuz. Bistveno za potek komuniciranja je tvorčevo zaupanje v naslovnika kot verodostojnega, kompetentnega in kredibilnega soudeleženca, ki pa ravna skladno s po svoji presoji ustreznimi, sprejemljivimi scenariji za določen komunikacijskih stik tako, da v prvi vrsti ohranja svojo in podrejeno tudi soudeleženčevo pozitivno podobo, s čimer pravzaprav tako tvorec kot naslovník pristajata na laž, četudi le nedolžno, in jo delata družbeno sprejemljivo. Zato »... znebimo se metafor in nadomestimo jih z dobesedno resnico. /.../ Ujeti v Platonovo votlino, ne moremo reči, kaj je realnost, lahko rečemo le, kar se nam zdi, da je, saj ne moremo priti na plano, da bi videli. Posledica je, da nikoli natančno ne vemo, kaj so dejstva. Smo vselej žrtve dodajanja neke interpretacije.« (Kante 1996: 20).

Gradivo

Korpus Fidaplus, http://www.fidaplus.net/Pisni/Pisni_index.html (februar–junij 2011).

Korpus Nova beseda, http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html (februar–junij 2011).

Krajnc Ivič, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

Predvolilni govor Boruta Pahorja med shodom v Slovenj Gradcu, 17. 5. 2008, <http://www.youtube.com/watch?v=STDILOYFNZo>, nazadnje dostopno 15. 6. 2011.

Transkripcije izbranih avdio-video posnetkov iz vrtčevskih skupin vrtcev Otona Župančiča v Slovenski Bistrici in v Mariboru.

Literatura

Brown, Penelope, Levinson, Stephen C, 2004: *Politeness. Some Universals in Language Usage*. Studies in Interactional sociolinguistics 4, 14th impression, Cambridge: University Press.

Cutting, Joan, 2002: *Pragmatics and discourse : a resource book for students : A, B, C, D*. London; New York: Routledge.

Erzar, Tomaž, 1997: *Obrat Gilles Deleuza : Teorija subverzije in ideja popolne ontologije v Logiki smisla in Anti-Ojdipu*. Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.

¹⁵ Prim. s Kotthoff (1998: 285–286) o tem, kako se v šaljenju zabava oseba, ki je predmet šaljenja.

- Fürst, Maria, 1990: *Filozofija*. Ljubljana: DZS.
- Hoffmannová, Jana, 1999: Normy fatické komunikace. V Hoffmannová, Jana, Müllerová, Olga, 1999: *Dialog v češtině*. München. 126–133.
- Hoffmannová, Jana, Müllerová, Olga, Zeman, Jiří, 1999: *Konverzace v češtině. Při rodinných a přátelských návštěvách*. 1. vyd., Praga: Trizonia.
- Jakobson, Roman, 1996: *Lingvistični in drugi spisi*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Kante, Božidar, 1996: *Metafora in kontekst*. Ljubljana: Jutro.
- Kotthoff, Helga, 1998: *Spaß Verstehen. Zur Pragmatik von konversationellem Humor*. Reihe Germanische Linguistik 196. Tübingen: Niemeyer. 285–286.
- Krajnc Ivič, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Krajnc Ivič, Mira, 2009: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Mednarodna knjižna zbirka Zora, Zora 63. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- Kunst Gnamuš, Olga, 1994: Performativni glagoli v opisni slovnici slovenskega jezika. *Jezik in slovstvo* 39/5. 189–198.
- Leech, Geoffrey, 1991: *Principles of Pragmatics*. 11th impression, London, New York: Longman.
- Miščević, Nenad, 1983: *John Langshaw Austin. Jezik kot dejavnost*. Ljubljana: Univerzum.
- Platon, 1979: *Država*. 2. knjiga. Ljubljana: DZS.
- Polenz, Peter von, 1988: *Deutsche Satzsemantik*. Grundbegriffe des Zwischen-den-Zeilen-Lesens. Druga, pregledana izdaja. Berlin, New York.
- Ramšak, Mojca, 2006: *Žrtvovanje resnice*. Opoj zmuzljivih diskretnih nediskretnosti. Maribor: Litera (Nova znamenja, 16).
- Verschueren, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.
- Wierzbicka, Anna, 2004: *Semantics. Primes and Universals*. Ponatis. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Žagar, Igor Ž, 1989: *Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti*. Ljubljana: DZS.

PRIPISOVALEC POD KRINKO*

MATIC PAVLIČ IN SAŠO ŽIVANOVIĆ
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Povzetek

V nekaterih jezikih obstajajo skladijska okolja, v katerih določene samostalniške zveze zanikanih stavkov ne stojijo v imenovalniku oziroma tožilniku, ki bi ga pričakovali glede na vzporedne trdilne stavke, temveč v rodilniku, običajno imenovanem *rodilnik zanikanja*. Članek (i) ponovno pretrese seznam okolij, v katerih se pojavlja rodilnik zanikanja; (ii) opisuje opažanje, da rodilnik zanikanja na osebkku ukinja ujemanje med osebkkom in (pomožnim) glagolom ter ga nadomesti z zahtevo po privzeti obliki (pomožnega) glagola; (iii) primerja distribucijo rodilnika zanikanja z distribucijo n(egativnega)-števnika *nič*; ter (iv) zagovarja hipotezo, da je pripisovalec rodilnika zanikanja neslišna različica n-števnika *nič*.

Ključne besede: rodilnik zanikanja, ujemanje, n-beseda, nikalni zaimsek, neslišna beseda

1 Uvod

V nekaterih jezikih, med drugim tudi v slovenščini, obstajajo skladijska okolja, v katerih samostalniške zveze v zanikanih stavkih (2) ne stojijo v imenovalniku oz. tožilniku, ki bi ga pričakovali glede na vzporedne trdilne stavke (1), temveč v rodilniku, običajno imenovanem *rodilnik zanikanja*. To dejstvo je dobro znano in nemalokrat obravnavano, tako v slovenski (Breznik 1934, 1941; Gradišnik 1958; Šolar 1958; Toporišič 2004; Kaučič Baša 1982) kot v tuji (npr. Babby 1980; Pesetsky 1982; Belletti 1988; Vainikka & Maling 1996; Baily 1997; Brown 1999; Pereltsvaig 1999; Harves 2002; Zeijlstra 2004) jezikoslovni literaturi.

- (1) a. *Janezek je pojedel juho*_{tož.ed.}
b. *Tajkun*_{im.ed.} je v ječi.

*Za obširne in relevantne pripombe se recenzentu in slušateljsem konference Škrabčevi dnevi 2011 iskreno zahvaljujema.

- (2) a. *Janezek ni pojedel juhe*_{rod.ed.}
 b. *Tajkuna*_{rod.ed.} *ni v ječi.*

Zgoraj so ilustrirani vsi stavčni členi, ki v slovenščini lahko podležejo rodilniku zanikanja: to sta (a) premi predmet in (b) osebek eksistencialnega pomožniškega stavka. Tako sva že pred začetkom obravnave pojava okrnila seznam okolij rodilnika zanikanja. Toporišič (2004) in Breznik (1934) (za slovenščino) ter Bailyn (1997) (za ruščino) namreč beležijo dodatno okolje, v katerem se lahko pojavi rodilnik zanikanja: osebek trpnika (*s se*), ki naj bi bil ilustriran v zgledu (3).¹

- (3) a. *Potice*_{rod.ed.} *se ne kuha.*
 b. *Ne bilo polučeno gazet.*
 ne bilo prejeto *časopisi*_{rod.mn}
 'Časopisi niso bili prejeti.'

Trdiva, da (3a) ni primerek trpnika *s se*, temveč zanikanje stavka, v katerem je samostalnik *potica* v tožilniku in ki ga, sledeč Pavlič (v pripravi), imenujeva *psevdo trpnik s se*. Konkretno, (3a) je zanikana oblika (4b) in ne (4a). Trditev bova argumentirala spodaj ob zgledih (5) in (6). Poudarjava, da naju v pričujočem prispevku podrobna analiza psevdo trpnika *s se* ne zanima.² Zaključiti želiva le, da rodilniški samostalniški zvezi v zanikanem (3a) v trdilnih stavkih ustreza *tožilniška samostalniška zveza*, zaradi česar psevdo trpnika ne navajava kot posebnega okolja, v katerem lahko pride do rodilnika zanikanja.

(4)	a.	<i>Potica</i> _{im.ed} <i>se kuha.</i>	trpnik <i>s se</i>
	b.	<i>Potico</i> _{tož.ed} <i>se kuha.</i>	psevdo trpnik <i>s se</i>

Ob pravem trpniku *s se* (5a) je načinovna predložna zveza slabše sprejemljiva kot ob psevdo trpniku *s se* (5b), čeprav ni povsem neslovnična. Ob zanikani različici z rodilnikom zanikanja (5c) ne zaznamo upada slovničnosti, zato lahko sklepamo, da je sorodna psevdo trpniku *s se* in ne pravemu trpniku *s se*.

(5)	a.	? <i>Potica</i> _{im.ed} <i>se je pojedla z navdušenjem.</i>	trpnik <i>s se</i>
	b.	<i>Potico</i> _{tož.ed} <i>se je pojedlo z navdušenjem.</i>	psevdo trpnik <i>s se</i>
	c.	<i>Potice</i> _{rod.ed} <i>se ni pojedlo z navdušenjem.</i>	→ psevdo trpnik <i>s se</i>

V (6) je povratni zaimek *svojo* sprejemljiv ob pravem trpniku *s se* (6a) in neslovničen ob psevdo trpniku *s se* (6b). Ker tudi v tem primeru različica z rodilnikom zanikanja (6c) kaže podobnost s psevdo in ne s pravim trpnikom *s se*, lahko z gotovostjo trdimo, da je različica z rodilnikom zanikanja zanikan psevdo trpnik *s se*.

¹»Tudi pri trpniku [*s se*] je prestava osebkov v rodilnik nedopustna: Takih stvari se ne govori na glas« (Toporišič 2004:501). Iz navedka sklepava, da Toporišič meni, da govorce v pogovornem jeziku osebek trpnika *s se* v zanikanih stavkih predstavljajo v rodilnik.

²Za razpravo o razmerju med psevdo trpnikom *s se* in trpnikom *s se* ter poskus tolmačenja pogledov različnih avtorjev na zadevo glej Pavlič (v pripravi). Na tem mestu omeniva le še, da se psevdo trpnik *s se* pogosto omenja kot možen protiprimer Burzijeve posplošitve (Burzio 1986).

- (6) a. *Flota*_{im.ed} *se je potopila z vso svojo posadko vred.* trpnik s se
 b. **Floto*_{tož.ed} *se je potopilo z vso svojo posadko vred.* psevdo trpnik s se
 c. **Flote*_{rod.ed} *se ni potopila z vso svojo posadko vred.* → psevdo trpnik s se

Ko smo opravili s seznamom okolij, se lahko posvetimo naslednjim vprašanjem, ki se zastavljajo v zvezi z zgoraj opisanim pojavom. Nanje bova odgovorila v razdelku 4.

- (V1) Kdo je pripisovalec roditelja zanikanja?
 (V2) Zakaj podležejo roditelju zanikanja prav premi predmeti in osebkem eksistencialnih pomožniških stavkov?
 (V3) Zakaj najdemo roditelj zanikanja ravno v zanikanih stavkih? (Zakaj spremembe sklona ne sproži (tudi) neko drugo skladiščno okolje, npr. vprašalni stavek?)
 (V4) Zakaj je pripisani sklon ravno roditelj? (Zakaj zanikanje ne sproži spremembe pričakovanega sklona v nek drug sklon, npr. dajalnik?)

V slovenščini vlada v zvezi z roditeljem zanikanja zvrstnostna zmeda, ki po najinem mnenju izhaja iz dejstva, da slovenščina roditelj zanikanja izgublja. Če situacijo idealizirava, obstajata dve skupini govorcev: prva roditelj zanikanja uporablja konsistentno, medtem se le-ta v drugi izgublja. V članku se ukvarjava z jezikom govorcev prve skupine, med katere sodiva tudi sama.

Kljub temu, da govorci prve skupine roditelj zanikanja načeloma uporabljamo, se v določenih kontekstih, npr. priredjih v (7), odločamo za rabo stavkov, v katerih imenovalnik oz. tožilnik osebkov oz. predmeta ni nadomeščen z roditeljem zanikanja. V tem smislu stavke v (8) označujeva kot sprejemljive, s pripombo, da med pari stavkov v (2) in (8) (dvojnici glede na roditelj zanikanja) slutimo drobno pomensko razliko.³ Glede poljubnosti rabe roditelja zanikanja tako pritrjujeva Bailynu (1997), ki se ukvarja z navidezno poljubnostjo roditelja zanikanja v ruščini: meniva, da je roditelj zanikanja poljuben v smislu, da sta slovnični tako dvojnica brez kot dvojnica z roditeljem zanikanja, vendar ni poljuben v smislu, da bi lahko za dosego točno določenega pomena posegli ali po enem ali po drugem.

- (7) a. *Juho*_{tož.ed} *ni pojedel Janezek, ampak Mihec.*
 b. *Tajkun*_{im.ed} *ni v ječi, ampak v priporu.*
 (8) a. *Janezek ni pojedel juho*_{tož.ed}.
 b. *Tajkun*_{im.ed} *ni v ječi.*

Omenjena pomenska razlika med dvojnici glede na roditelj zanikanja v literaturi seveda ni ostala neopažena. V slovenskem jezikoslovju se do nje najbolj jasno opredeli Kaučič-Baša (1982), ki opozarja, da je »pojav [tj. roditelj zanikanja] razložljiv in utegne imeti ... čisto določen pomen« (1982: 313). V tuji literaturi najdemo tudi konkretnije trditve o naravi te pomenske razlike: »Tožilniški predmet prejme določno ali referencialno interpretacijo, medtem ko roditeljski navadno dobi nedoločno ali

³Stavki v (2) in (8) so ustrezni v različnih položajih, zato sumiva, da imajo različno žariščno zgradbo.

eksistencialno« (Harves 2002: 97; med drugim glej tudi Pesetsky 1982, Pereltsvaig 1999, Brown 1999). Tuji avtorji pojav rodilnika zanikanja večinoma razložijo s predpostavko, da rodilniški predmet nastopa v drugačnem skladijskem okolju kot tožilniški. Iz tega izpeljejo tako sklon predmeta kot tudi pomensko razliko med rodilniškim in tožilniškim predmetom. (Podobno velja za rodilniški osebek proti imenovalniškemu.) Razlika med predlaganima skladijskima okoljema, ki zahtevata predmet v rodilniku oziroma tožilniku, je v skladu z obravnavanimi empiričnimi podatki—razen vpliva na predmet sam—površinsko nerazvidna. To je seveda protiargument pogledu, da se dvojnice glede na rodilnik zanikanja razlikujejo ne le pomensko, temveč tudi skladijsko. Kot zagovornika mnenja, da se formalne pomenske lastnosti, med katere sodita tudi določnost in referencialnost, vedno odražajo tudi skladijsko, zato želiva poiskati odgovor tudi na naslednje vprašanje:

(V5) Ali glede na rodilnik zanikanja poleg razlike v sklonu predmeta oz. osebka (lahko) med dvojnicami obstaja še kakšna druga vidna (obliko)skladijska razlika?

2 Rodilnik zanikanja in ujemanje

V pričujočem razdelku bova pritrdilno odgovorila na zadnje uvodno vprašanje, (V5), in sicer tako, da bova opozorila na pojav, ki (kolikor nama je znano) v razpravi o rodilniku zanikanja v slovenščini doslej še ni bil omenjen. Za slovenščino se običajno trdi, da je raba rodilnika zanikanja poljubna; v posebnem velja to tudi za rodilnik zanikanja na osebku eksistencialnih pomožniških stavkov (glej npr. Toporišič 2004: 269, 501). V pričujočem razdelku želiva pokazati, da je (vsaj v tem okolju) poljubnost zgolj navidezna. Zaključila bova namreč, da rodilnik zanikanja ukinja ujemanje med osebkom in pomožnim glagolom in ga nadomešča z zahtevo po privzeti obliki pomožnega glagola. Do iluzije poljubnosti tako pride v primerih, kadar je privzeta oblika glagola enaka obliki, ki bi jo osebek zahteval prek ujemanja.

Konkretno, do enakosti oblik in s tem navidezne poljubnosti rodilnika zanikanja pride v primeru tretje osebe ednine, v kateri najdemo pomožni glagol *ni* v obeh stavkih v (9).

- (9) a. *Tajkun*_{im.ed.} *ni*_{3.os.ed.} v ječi.
b. *Tajkuna*_{rod.ed.} *ni*_{3.os.ed.} v ječi.

Ko *tajkuna* iz ječe prestavimo v množino (10), uvidimo, da je zgornja poljubnost zgolj navidezna. Ob pomožnem glagolu v ednini je rodilniški osebek obvezen, ob pomožnem glagolu v množini pa neslovničen. (V spodnji tabeli se „ed./mn.“ v vrstici nanaša na obliko pomožnega glagola, „im./rod.“ v stolpcih pa na sklon osebka. Podatki v podobnih tabelah v nadaljevanju članka so razporejeni analogno.)

(10)	im.	rod.
ed.	a. * <i>Tajkuni</i> _{im.mn.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} v ječi.	c. <i>Tajkunov</i> _{rod.mn.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} v ječi.
mn.	b. <i>Tajkuni</i> _{im.mn.} <i>niso</i> _{3.os.mn.} v ječi.	č. * <i>Tajkunov</i> _{rod.mn.} <i>niso</i> _{3.os.mn.} v ječi.

Enako velja za zgled (11) z osebkom v dvojini. Ob pomožnem glagolu v ednini je rodilniški osebek obvezen, ob pomožnem glagolu v dvojini pa ni slovničen.

(11)	im.	rod.
ed.	a. * <i>Tajkuna</i> _{im.dv.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} <i>v ječi</i> .	c. <i>Tajkunov</i> _{rod.dv.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} <i>v ječi</i> .
dv.	b. <i>Tajkuna</i> _{im.dv.} <i>nista</i> _{3.os.dv.} <i>v ječi</i> .	č. * <i>Tajkunov</i> _{rod.dv.} <i>nista</i> _{3.os.dv.} <i>v ječi</i> .

Posplošitev je kot na dlani: z imenovalniškim osebkom se pomožni glagol mora ujemati, z rodilniškim se pa ne sme. Ob slednjem vedno stoji pomožni glagol v privzeti obliki—tretji osebi ednine.

Zdaj je jasno, zakaj se zdi rodilnik na tretjeosebni edninskem osebkem eksistencialnih pomožniških stavkov poljuben. Tako imenovalniška kot rodilniška različica osebkov zahtevata isto obliko pomožnega glagola. Prva tretjo osebo ednine zahteva zaradi ujemanja, druga pa zato, ker je to privzeta oblika pomožnega glagola.

Da je zgornja posplošitev pravilna, potrjuje tudi pravilnost iz nje izhajajoče napovedi, da bomo razliko med imenovalniškim in rodilniškim osebkom eksistencialnih pomožniških stavkov opazili tudi pri osebkih v prvi ali drugi osebi. Napovemo namreč, da se bo netretjeosebni rodilniški osebek še vedno družil s pomožnim glagolom v tretji (privzeti) osebi, medtem ko bo netretjeosebni imenovalniški osebek zahteval ujemanje pomožnega glagola z osebkom. In res:

(12)	im.	rod.
1. os.	a. <i>Jaz</i> _{im.ed.} <i>nisem</i> _{1.os.ed.} <i>v ječi</i> .	c. * <i>Mene</i> _{rod.ed.} <i>nisem</i> _{1.os.ed.} <i>v ječi</i> .
3. os.	b. * <i>Jaz</i> _{im.ed.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} <i>v ječi</i> .	č. <i>Mene</i> _{rod.ed.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} <i>v ječi</i> .
(13)	im.	rod.
1. os.	a. <i>Ti</i> _{im.ed.} <i>nisi</i> _{2.os.ed.} <i>v ječi</i> .	c. * <i>Tebe</i> _{rod.ed.} <i>nisi</i> _{2.os.ed.} <i>v ječi</i> .
3. os.	b. * <i>Ti</i> _{im.ed.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} <i>v ječi</i> .	č. <i>Tebe</i> _{rod.ed.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} <i>v ječi</i> .

Podobno pravilno napovemo spol glagola v primerih, kjer je glagol označen za spol. Imenovalniški osebek zahteva ujemanje glagola, rodilniški osebek pa njegovo privzeto obliko, tretjo osebo ednine *srednjega spola*.

(14)	im.	rod.
m.sp.	a. <i>Tajkun</i> _{im.m.sp.} <i>ni bil</i> _{m.sp.} <i>v ječi</i> .	c. * <i>Tajkuna</i> _{rod.m.sp.} <i>ni bil</i> _{m.sp.} <i>v ječi</i> .
sr.sp.	b. * <i>Tajkun</i> _{im.m.sp.} <i>ni bilo</i> _{sr.sp.} <i>v ječi</i> .	č. <i>Tajkuna</i> _{rod.m.sp.} <i>ni bilo</i> _{sr.sp.} <i>v ječi</i> .

V slovenščini je ujemanje osebkov in glagola splošen pojav, ki ni omejen zgolj na eksistencialne pomožniške stavke. Vendar zgoraj opisane razlike med ujemalnimi lastnostmi samostalniškega in rodilniškega osebkov ne moreva razširiti še na drugo skladiščno okolje, v katerem lahko samostalniška zveza podleže rodilniku zanikanja: na prvi predmet. Ujemalne lastnosti (pomožnega) glagola namreč ne bodo odsevale

prisotnosti oz. odsotnosti roditelja zanikanja na premem predmetu—preprosto zato, ker slovenščina ne pozna morfološkega ujemanja glagola s premim predmetom.

Opažanje, da ujemalne lastnosti (pomožnega) glagola odsevajo prisotnost oz. odsotnost roditelja zanikanja na osebkcu, brez sence dvoma dokaže, da roditelj zanikanja sam po sebi ni edina skladijska razlika med dvojnicami, ilustriranimi v (9)-(14). Odgovor na (V5) je torej:

(O5) Da. Roditelj zanikanja na osebkcu ukinja ujemanje med osebkcu in glagolom ter ga nadomesti z zahtevo po privzeti obliki (pomožnega) glagola.

Analizi roditelja zanikanja tako zastavlja dodatno nalogo. Razložiti mora, zakaj roditelj zanikanja na osebkcu spremeni ujemalne lastnosti (pomožnega) glagola, kot je opisano v (O5).

3 Nič

V tem razdelku bova opisala distribucijo in skladijske lastnosti besede *nič*. Opis bova uporabila v razdelku 4, v katerem bova distribucijo besede *nič* primerjala z distribucijo roditelja zanikanja, ki je opisana v razdelku 1.⁴

Preden se lotimo opisa, moramo uvesti pojem *n-besede*. Slovenščina pozna t. i. *nikalno ujemanje*. V zanikanem stavku se poleg označevalca nikalnosti *ne*⁵ lahko pojavijo besede, kot so *noben*, *nikjer* in *nikoli*, ki jih intuitivno dojemamo kot negativne, vendar se med sabo ne izničujejo (15). Imenujemo jih *n-besede* (glej npr. Zeijlstra 2004, Ilc 2004). Raba *n-besede* ni sprejemljiva, če stavek ne vsebuje označevalca nikalnosti, (16).

- (15) *Nikoli ni nikogar pozdravil.*
'Ni res, da je kdaj koga pozdravil.'
*'Nikoli ni bilo tako, da ni nikogar pozdravil.'
- (16) **Nikoli me je pozdravil.*

Skladijske vloge besede *nič* so naslednje. *Nič* lahko nastopa v vlogi števnik, kot kažeta (17a) in (17b), prislova (17c) in zaimka (17č). V števniški vlogi je pomembno razlikovati med *nič*, ki je *n-beseda* (17b), in *nič*, ki to ni (17a). V zaimkovni in prislovni vlogi je *nič* vedno *n-beseda*.⁶

- (17) a. *Termometer ni kazal nič stopinj celzija.* (števnik)
b. *Janezek ni pojedel nič juhe.* (n-števnik)
c. *Tajkun ni nič obžaloval, da je oškodoval svoje delavce.* (n-prislov)
č. *Janezek ni pojedel nič.* (n-zaimek)

⁴Vse slovenske podatke, ki jih navajava v tem in sledečih razdelkih, sva preverjala tudi z uporabo elektronskega korpusa slovenskega jezika FidaPLUS.

⁵Označevalec nikalnosti je lahko morfološko zlit s pomožnim glagolom. Tako je npr. ni zanikana oblika glagola biti v tretji osebi ednine.

⁶Toporišič (2004: 312–3) besedo *nič* kategorizira kot nikalni zaimek, ne glede na njeno skladijsko vlogo.

Dokaz, da je *nič* v (17b–č) n-beseda, v (17a) pa ne, podajajo zgledi v (18), ki navajajo trdilne oblike stavkov iz (17): stavek (18a) je sprejemljiv, stavki (18b–č) pa ne.⁷

- (18) a. *Termometer je kazal nič stopinj celzija.*
b. **Janezek je pojedel nič juhe.*
c. **Tajkun je nič obžaloval, da je oškodoval svoje delavce.*
č. **Janezek je pojedel nič.*

Zgled (19) podaja *izčrpen* seznam skladijskih okolij, v katerih se lahko pojavlja n-števnik *nič*. Nastopa lahko (seveda samo v zanikanih stavkih) kot jedro premege predmeta (19a), osebka eksistencialnega pomožniškega stavka (19b) in osebka netožilniškega glagola (19c). Omeniti velja, da je lahko dopolnilo n-števnik *nič* števno (19b) ali neštevno (19a,c). (Obe možnosti sta na voljo v vseh treh skladijskih okoljih.)

- (19) a. *Janezek ni pojedel nič juhe.*
b. *Nič jajc ni v hladilniku.*
c. *To zimo na Cankarjevem vrhu ni zapadlo nič snega.*

Očitna, a pomembna lastnost n-števnik *nič* je, da zahteva dopolnilo v rodilniku. (Uvrščamo ga med t. i. *členske* števnik; glej Marušič 2009.)

Zgled (20) nas opozarja, da lahko n-prislov *nič* razumemo količinsko (20a) ali kot zanikanje z okrepitevijo (Toporišič 2004: 500) (20b). (N-)števniška in (n-)prislovna skladijska vloga besede *nič* se razlikujeta po prisotnosti (števniška) oz. odsotnosti (prislovna) dopolnila. Omeniti velja, da *nič*, ki nastopa kot del sestavljenega prislovnega določila (21), ni niti prislov niti n-beseda, temveč nenegativni števnik (kot v (18a)).

- (20) a. *Tajkun ni nič obžaloval, da je oškodoval svoje delavce. / Po razprodajah nisem čisto nič hodila.*
b. *Nič mu ne boš povedala, kje si bila.*
(21) *Janezek je pisal domačo nalogo (natanko) nič sekund.*

V (22) prikazujeva zglede zaimkovne rabe besede *nič*. Zaimek *nič* stoji najpogosteje samostojno (22a), najdemo pa tudi primere, kjer ga dopolnjuje pridevniška (22b) ali samostalniška zveza (22c). Zaimkovno vlogo od števniške in prislovne zlahka ločimo, saj je *nič* samo v zaimkovni rabi zamenljiv z *ničesar*.⁸

⁷Nekaterim govorcem je zgled (18b) delno sprejemljiv, sploh če je *nič* poudarjen. Ti govorniki lahko v tem in podobnih stavkih marginalno rabijo števnik *nič*, ki ni n-beseda. Podobno je delno sprejemljiv (18č), ki ga lahko izboljšamo v *Janezek je pojedel en velik nič*, vendar je jasno, da gre tu za posamostaljeno rabo besede *nič*. Le-te v (17) sploh nisva omenila: posamostalimo lahko pač karkoli.

⁸Posebno rodilniško obliko *ničesar* govorniki (tudi mnogi tisti, ki rodilnik zanikanja sicer uporabljajo) občutijo kot knjižno. Sklepava, da je *ničesar* stara rodilniška oblika zaimka *nič*, ki je v sodobni slovenščini skoraj izginila.

- (22) a. *Janezek ni pojedel nič / ničesar.*
b. *Janezek ni pojedel nič / ničesar dobrega.*
c. *Janezek ni pojedel nič / ničesar živalskega izvora.*

4 Hipoteza o neslišnem nič

Hipoteza, ki jo bova predstavila v pričujočem razdelku, je v prvi vrsti odgovor na vprašanje (V1) o pripisovalcu roditelja zanikanja, vendar bova iz nje izpeljala tudi odgovore na ostala zastavljena vprašanja.

V razdelku 1 sva zapisala obe okolji, v katerih lahko samostalniška zveza podleže roditelju zanikanja. Zglede okolij ponavljava v (23): (a) premi predmet in (b) osebek eksistencialnega pomožniškega stavka.

- (23) a. *Janezek ni pojedel juhe.*
b. *Jajc ni v hladilniku.*

Kot smo videli v razdelku 3, je spisek skladijskih okolij, v katerih najdemo samostalniške zveze, katerih jedro je n-števnik *nič*, skoraj enak. Ponavljava ga v (24): poleg dveh okolij, v katerih lahko najdemo roditelj zanikanja, lahko samostalniška zveza, katere jedro je n-števnik *nič*, služi še kot osebek stavka z netožilniškim glagolom (24c).

- (24) a. *Janezek ni pojedel nič juhe.*
b. *Nič jajc ni v hladilniku.*
c. *To zimo na Cankarjevem vrhu ni zapadlo nič snega.*

Ne more biti naključje, da sta seznama okolij, v katerih se lahko pojavljata roditelj zanikanja in n-števnik *nič*, skoraj enaka. Zato predlagava, da je roditelj zanikanja pripisan na enak način kot roditelj samostalniške zveze, katere jedro je n-števnik *nič*. Natančneje, privzemava veljavnost spodaj zapisane hipoteze (H) in odgovora (O1) na vprašanje (V1) iz uvoda.

- (H) V slovenščini obstaja leksikalna enota brez glasovne podobe, ki je po skladijskih in pomenskih lastnostih skoraj enaka n-števniku *nič*. Imenujeva jo *neslišni nič* in zapisujeva NIČ. (N-števnik *nič* odslej imenujeva *slišni nič*.)

Poudarjava, da predpostavka o obstoju neslišne različice neke besede ni brez precedensa. Najdemo jo tudi v slovenskem jezikoslovnem prostoru: Marušič in Žaucer (2006) trdita, da obstaja neslišna različica glagola *luštati*.

- (O1) Pripisovalec roditelja zanikanja je neslišni n-števnik NIČ.

V skladu z (O1) tako predlagava analizo stavkov z roditeljem zanikanja, kot jo prikazuje (25).

- (25) a. *Janezek ni pojedel [NIČ juhe].*
b. *[NIČ tajkuna] ni v ječi.*

Hipoteza (H) in odgovor (O1) družno odgovorita na dve od ostalih vprašanj, zastavljenih v razdelku 1, ter uganko o ujemanju iz razdelka 2. (O skladenjskih razlikah med slišnim in neslišnim *nič* bomo govorili v razdelku 5. Na tem mestu zgolj eksplicirajmo predpostavko, da te razlike ne vplivajo na sklepanje v spodnjih odgovorih.)

- (O3) Tako kot slišni *nič* je tudi neslišni NIČ n-beseda. N-besede nastopajo samo v zanikanih stavkih. Napoveva torej, da bomo rodilnik zanikanja, ki ga po odgovoru (O1) pripisuje neslišni NIČ, našli samo v zanikanih stavkih.
- (O4) Tako kot slišni *nič* tudi neslišni NIČ zahteva rodilniško dopolnilo. Rodilnik zanikanja, ki ga po odgovoru (O1) pripisuje neslišni NIČ, je torej prav rodilnik zato, ker neslišni NIČ zahteva rodilniško dopolnilo.

Brez težav razrešimo tudi uganko o vplivu rodilnika zanikanja na ujemalne lastnosti (pomožnega) glagola, zastavljeno v razdelku 2. Zgled (26) kaže vzorec ujemanja (pomožnega) glagola in osebk ob prisotnosti (stolpec „*nič* + rod.“) oz. odsotnosti (stolpec „im.“) n-števnika *nič*. Če slišni n-števnik *nič* nadomestimo z neslišno različico NIČ, kot v (27), dobimo vzorec za rodilnik zanikanja, ki sva ga opisala v razdelku 2; glej zglede (9)–(14). Rodilnik zanikanja v osebk ukinja ujemanje z glagolom zato, ker ga ukinja tudi (slišni) n-števnik *nič*.

(26)	im.	<i>nič</i> + rod.
ed.	a. * <i>Jajca</i> _{im.mn.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} v hladilniku.	c. <i>Nič jajc</i> _{rod.mn.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} v hladilniku.
mn.	b. <i>Jajca</i> _{im.mn.} <i>niso</i> _{3.os.mn.} v hladilniku.	č. * <i>Nič jajc</i> _{rod.mn.} <i>niso</i> _{3.os.mn.} v hladilniku.
(27)	im.	NIČ + rod. (zanikanja)
ed.	a. * <i>Jajca</i> _{im.mn.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} v hladilniku.	c. NIČ <i>jajc</i> _{rod.mn.} <i>ni</i> _{3.os.ed.} v hladilniku.
mn.	b. <i>Jajca</i> _{im.mn.} <i>niso</i> _{3.os.mn.} v hladilniku.	č. *NIČ <i>jajc</i> _{rod.mn.} <i>niso</i> _{3.os.mn.} v hladilniku.

5 Podrobnosti o odnosu med *nič* in NIČ

Analizo rodilnika zanikanja sva v razdelku 4 motivirala s podobnostjo distribucije rodilnika zanikanja (23) in n-števnika *nič* (24): rodilniku zanikanja lahko podleže samostalniška zveza v vlogah (28a–b), n-števnik *nič* pa najdemo kot jedro samostalniške zveze v vlogah (28a–c). Dejstvo, da distribuciji nista povsem enaki, na prvi pogled ovrača hipotezo (H) in odgovor (O1) iz razdelka 4. Rodilnik zanikanja najdemo le v dveh od treh pričakovanih okolij—netožilniški zgled (29) je popolnoma nesprejemljiv.

- (28) a. premi predmet
 b. osebek eksistencialnega pomožniškega stavka
 c. osebek stavka z netožilniškim glagolom
- (29) **To zimo na Cankarjevem vrhu ni zapadlo snega.*

Dvomi v pravilnost analize iz razdelka 4 se razblinijo ob pogledu na ruščino. Po Bailyn (1997) lahko rodilnik zanikanja v ruščini nastopa natanko v okoljih iz (28).

Bailyn rusko distribucijo opiše s posplošitvijo, da je rodilnik zanikanja omejen na samostalniške zveze, ki so v globinski zgradbi premi predmeti. Ruščina se od slovenščine torej razlikuje v tem, da v ruščini najdemo rodilnik zanikanja v *vseh* stavčnih konstrukcijah, v katerih nastopa globinski premi predmet. Kot kaže po Bailyn (1997: 85) povzet zgled (30), za razliko od slovenščine v ruščini okolje (28c) ni izjema. (V slovenščini velja Bailynova posplošitev le v eno smer: rodilniku zanikanja lahko podležejo samo globinski premi predmeti. Obratno ne velja: ni res, da bi lahko globinski premi predmet podlegel rodilniku zanikanja v vsaki stavčni konstrukciji.)

- (30) a. *Zdes' rastut griby.*
tukaj rastejo gobe
"Tukaj rastejo gobe."
b. *Zdes' ne rastet gribov.*
tukaj ne raste gob
"Tukaj gobe ne rastejo."
c. *Zdes' griby ne rastut.*
tukaj rastejo ne gobe
"Gobe tukaj ne rastejo."

Prispevek pričujočega članka je v spoznanju, da rodilnik zanikanja ni edini, ki podlega Bailynovi omejitvi na globinski premi predmet. Iz dejstva, da v slovenščini isti omejitvi podlega tudi n-števnik *nič*, sledi, da je Bailyn postavil pravo omejitev, vendar je področje njene aplikacije širše, kot je domneval, saj vključuje tako rodilnik zanikanja (oz. neslišni NIČ) kot slišni n-števnik *nič*. Da velja Bailynova omejitev za oba, podkrepljuje najino hipotezo iz razdelka 4.

V hipotezi (H) sva zapisala, da so skladske in pomenske lastnosti slišnega *nič* in neslišnega NIČ skoraj enake. Pri identifikaciji razlike izhajava iz pomena (že v uvodu sva omenila, da sva načelna zagovornika mnenja, da so skladske in pomenske razlike vedno povezane). Meniva, da se spodnja zgleda razlikujeta v tem, da v (31) dejansko „štejemo“ (količino juhe oz. število jajc), medtem ko je v (32) „štetje“ odsotno. Taka ubeseditev je seveda neformalna in nenatančna. Na tem mestu se žal ne moreva spustiti v formalne podrobnosti. Omeniva naj le, da bi v formalizaciji s predikatno logiko za (31) omejevalec numerične spremenljivke zapisala, v primeru (32) pa ne. Meniva, da je skladski refleks te pomenske razlike prisotnost (31) oz. odsotnost (32) določila števniske zveze.

- (31) a. *Janezek ni pojedel nič juhe.*
b. *Nič jajc ni v hladilniku.*
(32) a. *Janezek ni pojedel NIČ juhe.*
b. *NIČ Jajc ni v hladilniku.*

Spodnji podatki nakazujejo, da je zgoraj skicirana pomenska oz. skladska razlika med slišnim *nič* in neslišnim NIČ na pravi poti. (33a) kaže, da dopušča samostalniška zveza en sam števnik. Iz (33b) je razvidno, da se slišni *nič* po tem kriteriju obnaša kot tipičen števnik: ne more se sopojavljati z drugimi števnikami. Po drugi strani pa (33c) jasno kaže, da je sopojavljanje neslišnega NIČ z drugimi števnikami povsem sprejemljivo (prisotnost neslišnega NIČ dokazuje tako rodilnik na *štirih* kot rodilnik na *jajc*).

Vzorec lahko pričnemo pojasnjevati, če privzamemo, da je števniskost neslišnega NIČ na nek način defektna.

- (33) a. *Janezek je pojedel devet pet(ih) / devet štiri(h) jajc(a).
b. *Janezek je pojedel pet nič / nič pet(ih) / štiri nič / nič štiri(h) jajc.
c. Janezek ni pojedel NIČ štirih jajc.

6 Zaključek

V pričujočem članku sva védenju o rodilniku zanikanja pridala dvoje opažanj. Prvič, v eksistencialnih pomožniških stavkih oblikoskladenjske lastnosti (pomožnega) glagola odsevajo prisotnost oz. odsotnost rodilnika zanikanja. Drugič, rodilnik zanikanja in n-števnik *nič* imata enako distribucijo: oba se lahko pojavita le na/v globinskih premih predmetih.

Še posebej pomembno je slednje opažanje, saj nas vodi do zaključka, da je pripisovalec rodilnika zanikanja neslišna beseda (NIČ), ki je v skladenjskih in pomenskih lastnostih skoraj enaka (slišnemu) n-števniku *nič*. Iz tega zaključka sledita odgovora na osnovni vprašanji o rodilniku zanikanja. Zakaj je rodilnik zanikanja prav rodilnik? Ker je NIČ členski števnik. Zakaj se rodilnik zanikanja pojavi ravno v zanikanih stavkih? Ker je NIČ n-beseda. Odgovori na zastavljena vprašanja (z izjemo vprašanja (V1)) seveda niso dokončni, saj se ista vprašanja ponovno zastavljajo na višji ravni. Kljub temu prispevek pričujočega članka ni zanemarljiv, saj prestavi rodilnik zanikanja iz razreda posebnih pojavov v širši kontekst raziskav o števnikih, n-besedah ter sklonu.

Nenezadnje pa je s stališča zgodovinskega jezikoslovja pomembna tudi slovenska „nepopolnost“ v distribuciji rodilnika zanikanja. Slovenščina, ki rodilnik zanikanja dopušča v dveh izmed treh možnih udejanjenj globinskega premege predmeta, stoji med ruščino, ki ga dopušča v vseh treh okoljih, ter npr. srbsščino, ki rodilnika zanikanja ne pozna, ter tako ponuja uvid v cikel zgodovinskega razvoja rodilnika zanikanja.

Literatura

- Babby, Leonard Harvey, 1980: *Existential sentences and negation in Russian*. Ann Arbor, Michigan: Karoma Publishers.
- Bailyn, John F., 1997: Genitive of negation is obligatory. V *Annual Workshop on Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Cornell Meeting 1995*. Ur. W. Browne, E. Dornsich, N. Kondrashova in D. Zec. Ann Arbor: Michigan Slavic Publ. 84–114.
- Bailyn, John F., 2004: The Case of Q. V *Formal Approaches to Slavic Linguistics 12*. Ur. O. Arnaudova in ostali. Michigan: Michigan Press.
- Belletti, Adriana, 1988: The case of unaccusatives. *Linguistic Inquiry* 19/1. 1–34.
- Breznik, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Mohorjeva družba.
- Breznik, Anton, 1941: *Slovenska slovnica za tretji in četrti razred srednjih in sorodnih šol*. Ljubljana: Slavistično društvo.
- Brown, Sue, 1999: *The syntax of negation in Russian*. Stanford: CSLI.
- Burzio, Luigi, 1986. *Italian Syntax*. Reidel, Dordrecht.
- Gradišnik, Janez, 1958: O stavčni negaciji. *Jezik in slovstvo*. 4/1. 1–3.

- Harves, Stephanie, 2002: Genitive of negation and the syntax of scope. V *Proceedings of 2002 ConSOLE IX*. Ur. M. van Koppen, E. Thrift, E. J. van der Torre in M. Zimmerman. <http://www.leidenuniv.nl/hil/sole/>. 96–110.
- Ilc, Gašper, 2004: *Skladenjski vidiki zanikanja: medjezikovna primerjava*. Filozofska fakulteta v Ljubljani: Doktorska disertacija.
- Kaučič-Baša, Majda, 1982: Rodilnik zanikanja. *Slavistična revija*. 30/3. 305–321.
- Marušič, Franc, 2009: *Slovenski jezik II – skladnja*. Izročki. http://www.p-ng.si/~fmarusic/ung/sj_4/index.html. (Dostop 2009/10.)
- Marušič, Franc in Žaucer, Rok, 2006: On the Intensional FEEL-LIKE Construction in Slovenian: A case of a phonologically null verb. *Natural Language & Linguistic Theory*. 24/1. 1093–1159.
- Pavlič, Matic, (v pripravi): Trpnik in psevdo trpnik s *se*: analiza domnevnih trpniških struktur. Diplomsko delo.
- Pereltsvaig, Asya, 1999: The Genitive of Negation and Aspect in Russian. V *McGill Working Papers in Linguistics*. Ur. Y. Rose, J. Steele. 14/1. 111–140.
- Pesetsky, David, 1982: *Paths and Categories*. MIT: Doktorska disertacija.
- Šolar, Jakob, 1958: O istem poglavju stavčne negacije. *Jezik in slovstvo* 4/1. 3–8.
- Toporišič, Jože, 2004 (1976, 2000): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Vainikka, Anne in Maling, Joan, 1996: Is partitive case inherent or structural? V *Partitives: Studies on the syntax and semantics of partitive and related constructions*. Ur. Jacob Hoeksema. Groningen-Amsterdam Studies in Semantics 14. Berlin: Mouton de Gruyter. 179–208.
- Zeijlstra, Hedde, 2004: *Sentential Negation and Negative Concord*. University of Amsterdam: Doktorska disertacija.
- Korpus slovenskega jezika FidaPLUS*. <http://www.fidaplus.net>. (Dostop 2009–2011.)

SLOVENSKI JEZIK: DIAHRONIČNA PRIMERJAVA TELEVIZIJSKEGA GOVORA POLITIKOV IN NOVINARJEV

LUCIA GAJA SCUTERI

Università degli studi di Napoli l'Orientale

Povzetek

Prispevek uvodno analizira z ritmično-prozodičnega vidika spremembe slovenskega televizijskega jezika nekaterih politikov in novinarjev. Gradivo sestoji iz dveh posnetkov, enega iz 1966. leta, drugega iz leta 2004. Po izračunu zlogov, glasovnih zaporedij, molčečih in nemolčečih premorov ter njihovih dolžin smo izračunali naslednje prozodične indekse: hitrost artikulacije (articulation rate), hitrost izražanja (speech rate) in tekočnost (fluency). Iz teh podatkov je izhajalo, da se je v času sporazumevalna strategija delno spremenila. Posnetke smo primerjali tudi leksikalno (jezikovna zvrst, narečni izrazi) in na koncu smo se osredotočili na značilnosti političnega govora skozi čas (totalitarizem vs demokracije) in v razmerju vladajoče stranke proti opoziciji.

Ključne besede: slovenski jezik, televizijski govor, diahronična primerjava

1 Uvod

Glavni namen članka je preiskati ritmično-prozodične spremembe slovenskega jezika in ugotoviti, v kolikšni meri je na te spremembe vplivala zgodovinsko-politična pretvorba iz totalitarnega v demokratični sistem. Da bi preučila razlike med socialističnim in demokratičnim jezikom, sem primerjala televizijski govor politikov v dveh obdobjih, med katerima je štirideset let razdalje. Ko primerjamo različna govora, moramo upoštevati številne spremenljivke, ki vplivajo na ustno sporazumevanje, kot na primer spremenljivke, ki so odvisne od govorca (starost, spol, zemljepisno poreklo, družbeno-kulturni nivo, čustveno stanje, kontekstualna situacija, poznavanje teme), od tipologije govora (brani, spontani, umetni, vnaprej pripravljeni itn.) in od poslušalca (odrasel ali otrok, skupina ljudi ali posameznik, nivo družabnosti, družbeno-kulturni nivo, čustveno stanje, poznavanje teme). Izbira televizijskega gradiva nam je omogočila izničiti nekatere od teh spremenljivk: politiki so v isti kontekstualni situaciji, imajo približno isti družbeno-kulturni nivo, poznajo temo, o kateri govorijo, njihov govor je vnaprej pripravljen/prost in je namenjen raznovrstnemu in nevidnemu

občinstvu. Prisotnost novinarjev oz. strokovnih govorcev nam je dala še priložnost primerjanja tudi bolj naštudiranega in harmoničnega govora.

2 Metoda in gradivo

Korpus, ki sem ga analizirala, sestoji iz posnetkov dveh televizijskih političnih oddaj: okrogle mize o slovenski gospodarski situaciji 13. 12. 1966 in predvolilne oddaje, vedno na gospodarsko temo, 14. 9. 2004, vse skupaj v dolžini 70 minut. Gradivo izhaja iz Arhiva Radiotelevizije Slovenije. Govorcev na razpolago je vseh skupaj enajst: novinar in dva politika v oddaji leta 1966, novinarka in sedem politikov v oddaji leta 2004, med njimi je torej osem moških in tri ženske. Čeprav je gradivo po temi, komunikativnem namenu in tipologiji govora (pripravljen/prost) homogeno, ima mnogo spremenljivk, kot na primer intersubjektivne (starost, spol in zemljepisno poreklo govorcev), ali pa spremenljivke odvisne od številčno drugačnega vzorca govorcev in od tipologije oddaje. Prisotnost novinarjev v studijih je omogočilo nadaljno primerjavo, tako da smo lahko primerjali spremembe, ne samo v političnem govoru, ampak tudi v novinarskem. Ker sta novinarja priučena govorca, smo pri primerjavi razdelili govorce v dve kategoriji: novinarji in politiki.

V oddaji 1966. leta so prisotni novinar Fortič (40 let, Dolenjec), in dva politika, med tema tudi ena ženska, obadva seveda člana Zveze komunistov Slovenije: Smole, takratni predsednik slovenskega izvršnega sveta (45 let, Ljubljčan) in Gaspari, članica izvršnega sveta (36 let, Ljubljčanica). V oddaji 2004. leta pa imamo novinarko Petrovčič (50 let, Ljubljčanica) in sedem politikov, med katerimi je ena ženska: predstavniki takratne vladne koalicije: Lahovnik (33 let, Velenje, Štajerec) zastopnik LDS in Oven (54 let, Domžale, Gorenjec) za DeSUS; predstavnika strank v opoziciji Bajuk (61 let, Ljubljčan¹) zastopnik Nsi in Diaci (33 let, Šentjur, Štajerec) iz SMS; potem pa še trije predstavniki izvenparlamentarnih strank: Jazbinšek (63 let, Ljubljčan) zastopnik ZS, Kukovec (55 let, Ormož, Prekmurec) za Listo za podjetno Slovenijo in Lampe (30 let, Mariborčanka) zastopnica tako imenovane Četvorke (GžS, ZzP, ZnS, ND).

Gradivo smo poslušali, prepisali in nato analizirali s pomočjo programske opreme Wavesurfer 1.8.5. Za vsako oddajo smo izmerili število in dolžino zlogov, glasovnih zaporedij (GZ), molčečih premorov (MP) in nemolčečih premorov (NMP). Iz teh podatkov smo dobljenim izračunali naslednje prozodične indekse: hitrost artikulacije (HA, articulation rate) iz kvocienta med številom zlogov in trajanjem artikuliranih sekvenc (število zlogov/trajanje artikulirane sekvence); hitrost izražanja (HI, speech rate) pridobljena iz kvocienta med številom zlogov in celotnim trajanjem izreke (število zlogov/skupno trajanje izreke); in tekočnost (T, fluency) dobljena iz kvocienta med številom zlogov in številom glasovnih zaporedij (število zlogov/število glasovnih zaporedij). Pri seštevanju zlogov (skupaj 19.278) nismo upoštevali nemolčečih premorov. Diftonge smo upoštevali kot monotonge ter pri izračunu trajanj artikuliranih sekvenc smo odšteli čas zlogovnega predpremornega podaljška. Določili smo 0,100 s kot minimalni prag molčečih premorov. Prejšnjo vrednost smo pa dobili po izračunu povprečnega trajanja dolžine zapornikov (0,55 s). Da bi ugotovili

¹ Čeprav izobražen v Argentini, njegova govorica predstavlja ljubljansko kadenco in smo ga zato uvrstili kot Ljubljčanca

morebitno prisotnost samoglasniškega podaljška, smo izračunali tudi povprečno trajanje naglašanih samoglasnikov (0,072 s). Iz analize smo izključili dele, v katerih so se glasovi dveh ali več govorcev prekrivali, nerazumljive stavke, molčeče premore, ki so neodvisni od govorcevega namena (kot na primer tiho čakanje, da se prikažejo na ekranu tabele in podatki h komentarju) in kašljanje. Poleg tega nismo ločili nemolčečih premorov v zvezi z vokalizacijami in nazalizacijami.

2.1 Struktura izjave

Pred predstavitvijo podtakov in rezultatov raziskave, bi se kratko zadržala pri razlagi nekaterih zgoraj navedenih izrazov. Spontani govor sestavljajo artikulirane sekvence (AS), oz. resnično izgovorjeni zlogi in premori². Obstojita dve glavni tipologiji premorov: 'molčeči' premori (odsotnost fonacije) in 'nemolčeči' premori. Pri nemolčečih premorih mislimo na vse tiste pojave neodločnosti, ki prekinajo artikulirano sekvenco, ampak ne fonacije, da bi govorec lahko zbral potreben čas za načrtovanje ostalega stavka, da obdrži svojo govorno vlogo ali za spodbujanje sodelovanja sogovorca - nemolčeči premori označijo torej akcijo kognitivnega procesa na različnih nivojih, od načrtovanja govora do iskanja besed in strukturiranja stavkov, skratka ujemajo se z izdelovalnimi težavami govorca. Prav v spontanem govoru so nemolčeči premori številni. Njihova distribucija je odvisna od govorca in od sporazumevalne situacije. Medtem ko so nemolčeči premori vedno nenamerno izrečeni, so molčeči premori lahko izrečeni in namerno (slogovni in slovnični premori) in nenamerno (dihalni premori). Za glasovno zaporedje pa mislimo na tisti del govora med dvema tišinama, ki je sestavljen iz artikuliranih sekvenc in nemolčečih premorov.

V tej raziskavi in analizi smo upoštevali in ločili naslednje tipologije nemolčečih premorov:

- **vokalizacije:** neleksikalni samoglasniški fenomeni:
 1. <eeh> odstavke <eeh> njeni vlogi in značaju;
- **samoglasniški podaljški:** podaljšanje samoglasnikov:
 2. in lokalno gospoda<aa>rstvo ;
- **popravki:** nadomeščanje cele besede ali dela besede:
 3. tako pa **zas**+začnimo na tem koncu tokrat;
- **ponovitve:** ponavljanje ene ali več besed:
 4. <ehm> <**naših naših**> naših občanov;
- **napačni štarti:** opustitev začetnega stavka in nov začetek:
 5. /mislim tle se/ če se vrnemo;
- **leksikalizirani premori:** leksikalni vokalni fenomeni:
 6. <dejansko> <eh>;
- **soglasniški podaljški:** podaljšanje soglasnikov

²“*Le pauses constituent un élément fondamental de la structuration temporelle de la parole: elles correspondent au temps marqué pour l’hésitation et l’accès a information lexicale, pour la structuration de l’énoncé, pour la mise en évidence des idées elles jouent un rôle important dans la perception des unités linguistiques, dans l’interprétation des situation*” (Duez 1991, str. 9)

7. je danes res<ss> da zavarovanci³.

Prozodični indeksi so časovne spremenljivke⁴, na podlagi katerih je možno zadeti različen govorni slog in, v okviru jezika ali med jeziki, primerjati na sinhronični in na diahronični ravni. Hitrost artikulacije označi nivo natančnosti artikulacijskega dejanja, ki je lahko nadartikuliran ali podartikuliran. Predstavlja precej stalen parameter, ker je artikulacijska hitrost odvisna od anatomsko-fizioloških prisil ter od zlogovne strukture analiziranega jezika. Hitrost izražanja nas obvešča o donosnosti izražanja, oz. koliko podatkov resnično govorec sporoči. Tekočnost pa nam označuje tekočnost ali netekočnost izražanja govorca. Zgornji indeksi so občutljivi na sporazumevalno situacijo, na poznavanje teme in na čustveno stanje govorca.

3 Rezultati in razprava : Diahronična primerjava

V prvi preglednici najdemo skupne podatke analiziranega korpusa. Trajanja so navedena v sekundah. Iz celote podatkov izhaja, da je za govor 2004. leta v primerjavi z 1966. letom značilno manjše povprečno trajanje zlogov in molčečih premorov (0,16 s vs 0,18 s in 0,36 s vs 0,42 s) in daljše povprečno trajanje glasovnih zaporedij (2,34 s vs 1,86 s). Čeprav te razlike niso bistvene, kakor vidimo, pa kažejo načelno usmerjanje. Sedaj nadaljujemo z diahronično primerjavo govora politikov in novinarjev.

3.1 Govor politikov

V drugi preglednici so navedeni podatki politikov in novinarja leta 1966. V 1966. letu nismo zasledili pomembnih razlik med prozodičnimi indeksi dveh politikov (slika 1). Pri moškem govorniku (Smole) so vrednosti indeksov rahlo večje od vrednot ženskega govornika (Gaspari): za vse tri prozodične indekse je odmik okoli pol zloga. Smolejevo izražanje je sestavljeno 18 % iz molčečih premorov in 2 % iz nemolčečih premorov, proti 16 % in 6 % Gasparijeve. Nižja hitrost izražanja Gasparijeve naj bi potrdila domnevo obdelano v nekaterih eksperimentalnih raziskavah, da *"ker je za ženski glas značilno imeti visoke resonančne frekvence in visoko osnovno frekvenco, da bi le izboljšal akustično-dojemajoči signal potrebuje, v artikulacijskem dejanju, večjo natančnost kot moški glas, kar se pogosto prevede v višjo zlogovno dolžino"* (Giannini, 2003). Torej govor moškega govornika je bolj natančen (nadartikuliran) donosen in tekoč od ženskega.

V tretji tabeli so navedeni podatki sedmih politikov in novinarke iz leta 2004. Situacija 2004. leta ni prav tako enaka. Pojavljajo se intersubjektivne spremenljivke, vezane na različno zemljepisno poreklo in različno starost govorcev ter spremenljivke, odvisne od politične vloge (vodilen govor vs nevodilnega). Govorce lahko razdelimo v dve skupini glede na starost: skupino mlajših, od 30 do 33 let, in skupino starejših,

³ Ob grafičnem prinosu primerov smo sledili oznakam Savyjeve 2005. Torej smo uporabili grafični znak '<>' za vokalizacije, samoglasniške in soglasniške podaljške, ter za ponovitve, znak '+' za označitev popravkov in znak '/' za napačne štarte.

⁴ Časovne spremenljivke se razdelijo v primarne, med katerimi poznamo enostavne – hitrost artikulacije, dolžina in število molčečih premorov -, kompleksne – hitrost izražanja- ter sekundarne – nemolčeči pemori (Giannini, Pettorino, 2004)

med 50 in 63 let; v dve izvorni regiji: Kranjska (osrednja Slovenija) in Štajerska, ter v tri politične položaje v skupščini: predstavniki vlade, opozicije in izvenparlamentarnih strank. Znatne so razlike (sliki 2–3) v hitrosti izražanja in v artikulacijski hitrosti: razdalja med višjo in manjšo vrednostjo je okoli enega zloga na sekundo. V tekočnosti je odmik celo 9,6 zlogov na glasovno zaporedje. Razlaga takšne raznovrstnosti je predvsem zaradi različnega regijskega porekla govorcev, torej je odvisna od vpliva tonskega poteka izvornega narečja, potem od starosti in nazadnje od politične vloge, kot bomo videli v odstavku 5. Bajuk, Jazbinšek in Oven izhajajo iz osrednje Slovenije - prva dva iz Dolenjske, tretji iz Gorenjske-, medtem ko Lahovnik, Diaci, Lampe, Kukovec izhajajo iz različnih mest Štajerske. Če ponovno primerjamo povprečne vrednosti prozodičnih indeksov govorcev, tokrat razdeljenih v skupini Štajercev in Kranjcev, se razlike primerno zmanjšajo (slika 4). Povprečno ima štajerski govorec v primerjavi s kranjskim večjo hitrost tako artikulacije kot izražanja, za pol zloga na sekundo, medtem ko je odmik med indeksi tekočnosti, na samo 3,68 zlogov na glasovno zaporedje. Razlike so določene zaradi manjšega zlogovnega trajanja štajerskega govorca (0,163 s vs 0,178 s), ki je domnevno odvisen od drugačnega samoglasniškega trajanja ter od učinka jakostnega in tonemskega naglasa. Tudi različna starost govorcev vpliva na prozodične indekse: izguba elastičnosti in poslabšanje govornih organov, skupaj z upadanjem dihalnih funkcij, so samo nekateri med dejavniki, ki pomagajo pri upočasnitvi hitrosti artikulacije (Pettorino 2005). Na koncu ima zemljepisno poreklo večji vpliv na razlike med indeksi kot drugačna starost govorcev; podatki potrjujejo prednost v zvezi s starejšim štajerskim govorcem Kukovcem (50), katerega hitrost artikulacije bi morala imeti zelo nizke vrednosti, kot pri ostalih starejših govoricah. Kukovčeva artikulacijska hitrost pa je bližja vrednostim njegovih mlajših rojakov. Hitrost artikulacije Lampejeve je nižja od ostalih štajerskih govorcev in je v skladu s tistim, kar smo rekli o hitrosti artikulacije Gasparijeve.

V peti sliki najdemo povprečne vrednosti prozodičnih indeksov v dveh obdobjih. Iz primerjave izhaja, da se artikulacijska hitrost in hitrost izražanja ne spremenita preveč in da ostajata v bistvu stabilna. Na drugi strani pa je odmik med indeksi tekočnosti pomemben, v letu 2004 je tekočnost višja za približno tri zloge na glasovno zaporedje. Ugotovljene razlike med prozodičnimi indeksi so odvisne od drugačne odstotne razporejenosti delov izjave: artikulirane sekvence, molčeči premori, nemolčeči premori (slika 6). V celoti zasede delež izjave brez leksikalne vsebine v letu 1966 21 % časa, in v letu 2004 18 %. Molčečih premorov v 1966. letu ni samo več kot v 2004., ampak so tudi rahlo daljši v povprečnem trajanju (0,40 s vs 0,36 s). Nasprotno pa se je zmanjšalo število nemolčečih premorov, ki v letu 1966 časovno zasedejo šele 3 % izjave proti 5 % 2004. leta. Vrednosti nam razložijo, zakaj so razlike med hitrostjo izražanja tako malo zanemarljive.

Torej se sporazumevalna politična strategija spremeni. Med politikoma 1966. leta ni tekmovalnosti: obadva sta predstavnika iste (in edine) politične stranke, njuna glasova se nikoli ne prekrivata, menjanje govornih vlog poteka mirno. Poleg tega je način govorjenja umirjen in razlagalen: kot smo že rekli, molčeči premori so številni in trajajo dlje; prednost je v kakovosti informacij, ne v količini. Gledalec mora imeti čas, da sprejme in interiorizira, kar je bilo rečeno. Mora imeti možnost, da si jasno predstavi izrečeno situacijo. V govoru 2004. leta, večstrankarski sistem in potreba po prepričevanju volilcev, pa določata konflikten način razprave, v kateri se odvija boj,

kdo pove več v isti časovni enoti (predvolilna oddaja ima stroga pravila o trajanju odgovorov in replik, in zato akustični znak obvešča povabljenega gosta o času na razpolago): pomembno je, da se zanika sogovorec ter prepriča volilec. Torej postane važna količina stvari, ki jih uspe nekdo povedati, ne pa njihova kakovost: govorniki so pogosto nestrpni, se bolj obotavljajo in zmedejo, ker bi hoteli maksimalno izkoristiti čas na razpolago, da ne bi izgubili svoje govorne vloge, povečajo število in dolžino nemolčečih premorov in zmanjšajo število molčečih premorov.

3.2 Govor novinarjev

Nekatere spremenljivke pridejo na ničlo v govoru novinarjev, na njih smo opozorili v odstavku o političnem govoru: čeprav sta novinarja različnega spola, obadva ostaneta strokovna govornika in njun jezik predstavlja standardno slovenščino. Njun govor je zato najbolj primeren za diahronično primerjavo. Razlike so velike (slika 7), govor novinarka leta 2004 ima višje vrednosti kot govor novinarja leta 1966: večjo hitrost artikulacije ter hitrost izražanja (približno en zlog na sekundo) in večjo tekočnost (okoli pet zlogov na glasovno zaporedje). Da bi si razložili take razlike med vrednostima, se moramo ponovno sklicevati na sestavo izjave (slika 8). Leta 1966 ni izgovorjenih zlogov 22 % časa v primerjavi z 12 % v letu 2004. Torej, če na eni strani govornik leta 1966 govori za 78 % časa, na drugi strani pa novinarka izreka zloge skoraj ves čas, ki ga ima na razpolago (88 %). Govornik leta 2004 praktično ne dela nemolčečih premorov, in dolžina novinarjevih molčečih premorov se zmanjša skoraj za polovico premorov novinarja v letu 1966 (11 % vs 20 %). Istočasna prisotnost tipologije branega govora (novinarja bereta vprašanja, citirata podatke) in spontanega govora (omilita razprava, oz. vodita menjavo vlog), katerima se v letu 1966 priključijo tudi malo igranega govora (do '70. let so se oddaje prevajale v živo in zato so se večinoma voditelji naučili na pamet tisto kar so povedali), prav gotovo ima svoje posledice za način govora in za organizacijo sporočila. Fortič govori počasi, njegova glasovna zaporedja so kratka, molčeči premori so v glavnem dolgi in emfatični, besede so dobro zlogovane. Večje število nemolčečih premorov 1966. leta se ne ujema z izsledki diahronične primerjave med politikmi. Mogoče je ta podatek delno modificiran zaradi težav pri spominu besedila na pamet (prevladujejo vokalizacije in popravki), torej so neodločnosti odvisne od potrebe po času za zbiranje misli in osredotočenje na naslednje vprašanje. Ampak ne smemo pozabiti, da so te razlike lahko tudi odvisne od drugačnega nivoja izkušenosti: novinarka leta 2004 je dolgoletna voditeljica dnevnika RTV-eja, mogoče ima bolj obsežno in bolj raznovrstno medijsko izkušnjo kot pa novinar iz leta 1966. Petrovčič bombardira gledalca, mu ne da oddiha, izkoristi svoj čas na najučinkovitejši način: molčeči premori so kratki in po nagnjenosti se prekrivajo z dihalnimi premori, ritem je hiter. Na koncu je njeno artikulacijsko dejanje bolj natančno od Fortičevga.

3.3 Tipologija nemolčečih premorov

V okviru diahronične primerjave govorim tudi o primerjavi med tipologijami nemolčečih premorov vseh govorcev. Kot kaže slika 9, najbolj uporabljane tipologije nemolčečih premorov so med dvema obdobjema različne. V letu 1966 prevladujejo z istim odstotkom vokalizacije in samoglasniški podaljški (34 %), potem sledijo

popravki (17 %), ponavljanja, soglasniški podaljški in leksikalni premori. V 2004. letu je več kot polovica premorov sestavljena iz vokalizacij (56 %), katerim sledijo samoglasniški podaljški (17 %), popravki (13 %) ponavljanja, napačni štarti, leksikalni premori in na koncu soglasniški podaljški. Podatki potrjujejo, da so vokalizacije in samoglasniški podaljški najpogostejši pojavi neodločnosti v spontanem govoru tudi v slovenskem jeziku, čeprav so različno razporejeni: v letu 1966 so vokalizacije in podaljški navzoči v enakem odstotku, med tem ko so v letu 2004 vokalizacije prisotne v večjem odstotku kot pa podaljški (56 % vs 17 %). Nasprotno je pogostnost ostalih tipologij zelo podobna. Na podatke vplivajo prav gotovo idiosinkratične značilnosti govorcev: v letu 1966 pojavi neodločnosti nenehno prekinjajo govor Gasparijeve, sicer ona sama izgovori 50 % nemolčečih premorov tiste oddaje, medtem ko se v letu 2004 najbolj negotov govorec Diaci omeji le na 21 %. Pred samim komentarjem rezultatov, bi na kratko rekla, da so funkcije, ki jih nosijo vokalizacije in samoglasniški podaljški v *on line* načrtovanju stavka v okviru spontanega govora, različne. Po navadi, vokalizacije zaradi vse večjega pojava na začetku stavka označijo menjavo govorne vloge in služijo za zbiranje časa pri načrtovanju celega izraza; samoglasniški podaljški pa se običajno pojavljajo v sredini stavka, obdržijo govorno vlogo ter služijo za zbiranje časa pri dopolnitvi izraza. Torej se vokalizacije pojavijo v primeru makronačrtovanja (dolgoročno načrtovanje), podaljški pa v primeru mikronačrtovanja (krtakoročno načrtovanje). Večji odstotek vokalizacij – domnevno odvisen tudi od številčne neenakosti med moškimi (8) in ženskimi govorcami (3)⁵ - bi se lahko navezal na politične spremembe. V demokratičnem političnem sistemu, v katerem sta necenzurirani številnost mnenj in izraz posameznikov, vsakdo skuša uveljaviti svoje mnenje: razpravljanje poteka tekmovalno. Na začetku izražanja je zato nujno najti argumente, da bi lahko hkrati načrtovali stvari, ki jih bodo povedali, ter obdržati govorno vlogo. Takšna hipoteza lahko razloži povečanje, ne pa vzrokov fenomena: tudi v letu 1966 najdemo veliko vokalizacij na začetku stavka oz. na meji menjav govornih vlog (slika 10). Jasno zmanjšanje (okoli 50 %) samoglasniških podaljškov v letu 2004 pomeni, da prevladuje dolgoročno načrtovanje. V letu 1966 je ton razprave sodelujoč - govorniki so vsi člani komunistične stranke, mnenje je in 'mora' biti isto, lahko je samo drugačen pristop k istemu gledišču - vsebuje bolj sproščen in nekompetitiven razgovor: zato je možno uporabiti tudi strategijo kratkoročnega načrtovanja (oz. načrtovanja med fonacijo). Slika 10 prinaša razvrstitev premorov glede na mesto v stavku. Potrjena je podmena, da je v slovenskem jeziku tipično dolgoročno načrtovanje: v obeh obdobjih je večina vokalizacij na začetku stavka (58 %) medtem ko se samoglasniški podaljški skoncentrirajo na osrednjem mestu (61 %)⁶.

⁵ Tako kot na akustične značilnosti ženskega govora, različne od moških, vpliva telesna zgradba fonacijskega aparata tako so tudi '*jezikovne navade moškega in ženske različne ter zrcalijo dva načina adaptacije jezika svetu* (Steiner 2004)'. Je torej domnevno, da moški in ženska v zvezi z dvema različnima kognitivnima procesoma načrtujeta drugače stavke. Iz naših podatkov je razvidno, da ženske raje uporabijo samoglasniške podaljške (krtakoročno načrtovanje), medtem ko moški imajo raje vokalizacije (dolgoročno načrtovanje).

⁶ Pri določanju mesta dveh tipologij premorov v stavku, smo se sklicevali na razlikovanje na začetno mesto (začetek stavka), osrednjem (v sredini stavka) in na končno (konec stavka). (Giannini, 2003)

4 Leksikalna primerjava

Za leksikalno analizo smo se sklicevali, za diahronično primerjavo, na raziskavo Boštjana Kernca o značilnostih političnega govora v totalitarni in demokratični družbi, medtem ko smo se za sinhronično primerjavo sklicevali na raziskavo Nataše Hribarjeve o strategijah jezikovnega delovanja v slovenski politični komunikaciji.

Med totalitarno in demokratično družbo je glavna razlika v odsotnosti mnenjskih razlik, razprava je dosledno okarakterizirana kot sodelujoča ali tekmovalna. Čeprav sta korpora na razpolago skromna in različna, ter se jima pridruži tudi spremenljivka vpliva v govoru politikov virtualne prisotnosti potencialnega gledalca/volilca, pa vendar nam skupna gospodarska vsebina omogoči določeno primerjavo. Med mnogimi značilnostmi Kernceve raziskave smo se osredotočili na tako imenovane 'mitične besede' in na sredstva za nedoločno izražanje agensa (Kernc 2005). Mitične besede so stereotipne besede, ki se pogosto pojavijo v političnem govoru. Vezane so na zgodovinsko-ideološki kontekst in so povezane z mitiziranimi pojmi, za večje soglasje in podpirajo empatično-solidalne mehanizme identifikacije volilcev/državljanov za lastno stranko/komunistično stranko. V obeh obdobjih najdemo ponavljajoče se besede, ki odbijajo mitizirane pojme in s katerimi politiki čustveno poudarjajo svoj govor. V oddaji 1966. leta nismo presenetljivo našli besed v zvezi z dvema največjima političnima dogodkoma šestdesetih let: samoupravljanje (1963) in gospodarska reforma (1965). Temveč smo se spopadli z nenehnim citiranjem zveznih ustanov (skupščina, izvršni svet) in besed, ki nam izpričajo o bistveni pomembnosti in osrednosti socialnega vprašanja v političnih razpravah tistih let: 'družba', 'tovariš' 'socijalen' in 'delo' (tudi v oblikah 'delavci' in 'delavski'). Kerncova definicija 60-ih let kot obdobja ideologiziranja političnega sistema, je v bistvu pravilna. V oddaji 2004. leta najdemo v večjem odstotku besede 'Slovenija' (čustveno poudarjeno nanašanje in spomin na samostojnost), 'javnost' in 'vlada' (točna časovno-prostorska konotacija in poudarjenje individualnega pristopa k rešitvi problemov).

Med sredstvi za prehod osebne odgovornosti v skupno odgovornost (mehanizem skrivanja resnice v manipulatorske namene), smo posneli delež pojavljanja množinskih slovniških oblik (osebki 'mi' in 'jaz' ter relativne glagolske oblike), trpnikov in glagolnikov. Odnos med uporabo množinskih in edninskih oblik glagola je drugačen od pričakovanega. Množinske oblike se pojavljajo bolj v letu 2004 kot pa v 1966. letu: v demokratičnem sistemu se posamezni govorec raje skriva za svojo stranko, medtem ko so v totalitarnem času politiki bolj naklonjeni temu, da si prevzamejo *ad personam* odgovornost za svoja osebna mnenja. Raba trpnika in glagolnikov pa je enakomerna. Prikrivanje resnice v manipulatorske namene se kaže v obeh obdobjih v rabi trpnika, glagolnika ter množinskih oblik glagolov.

Ob sinhronični analizi besedišča politikov smo opazili različnost strategij jezikovnega delovanja med zastopniki vlade in opozicije. Politično obnašanje na spolšno, posebno pa predvolilno obnašanje, imata za cilj pridobivanje večjega soglasja in prepričevanje volilca. Jezikovno obnašanje je lahko drugačno glede na različno sporazumevalno strategijo (zasebno parlamentarno razmerje, televizijsko razmerje) in na morebitno prisotnost potencialnega volilca (telesna prisotnost v volilnem zboru, virtualna prisotnost gledalca, ki oddaji sledi od doma). Na splošno je tekmovalnost podlaga političnega sporazumevanja. Hribarjeva v svoji analizi značilnosti slovenskega sodobnega političnega govora, ugotavlja štiri glavne sporazumevalne

strategije, na katere smo se sklicevali v našem delu, da bi podčrtali različne strategije sklepanja, ki jih večina in opozicija uporabljata, da bi obdržala ali pridobila volilno soglasje. Vsaka strategija je vnesena z določenimi stavki ali vezniki in vsebuje točna retorična obnašanja (preglednica 4). Tudi v našem korpusu smo preverili Hribarjevo hipotezo, da večina in opozicija izključno izkoriščata nekatere strategije, medtem ko obe uporabljata druge (Hribar 2006). Ob primerjanju govora Lahovnika, Ovna, Bajuka in Diacija, smo ugotovili, da vsi uporabljajo strategije II, III, IV, čeprav v različni meri, medtem ko strategijo I uporabljajo samo politiki opozicije. Opozicija podčrta slabo delovanje vlade (I), ugovarja izjavam večine (II) in podčrta svojo vlogo čuvaja javnega mnenja ter hkrati pravi, da vse tisto kar ne dela, se bo ob njihovi zmagi spremenilo. Na drugi strani pa večina citira podatke in grafe obrambno in opravičevalno, ter skuša obdržati volilno zaupanje s sklicevanjem na preteklo uspešno reševanje problemov, ter s pedagoško taktiko prikazati svojo strokovnost in dobronamernost. Na volitvah so kasneje zmagali predstavniki opozicije, njihova ilokucijska strategija je bila bolj prepričljiva.

Poleg teh pristopov do političnega besedišča, smo tudi opazovali spremembo v rabi knjižnega jezika in narečja. Iz primerjave je izhajalo, da v obeh oddajah prevladuje raba pogovornega jezika (knjižni in neknjižni) in da se le občasno pojavita tudi obliki pokrajinskega pogovornega jezika ali celo narečja. Seveda se novinarja izražata pretežno v knjižnem jeziku, med tem ko vsi politiki govorijo pogovorno: politiki 2004. leta uporabljajo več narečnih izrazov in tujk, medtem ko pa se v 1966. letu bolj kot izrazje pojavi narečna kadenca. Zanimivo je, da v letu 2004 štajerski govorniki redko kdaj uporabijo narečne izraze⁷ medtem ko se v govoru Kranjcev le ti večkrat pojavijo. Vredno citiranja je, da se v 2004. letu spremeni jezik, iz katerega izhajajo izposojenke: vdre angleščina. Na kratko povedano se poveča število narečnih izrazov (*švindlom, majčken, orenk* itn.), v okviru mehanizma prekrivanja knjižnih in narečnih oblik (Tivadar 2003b).

5 Sinhronična akustična primerjava: vodilen in nevodilen

Na podlagi hipoteze, da različna stopnja politične moči učinkuje na slog govora (Goldman, Eisler 1968), je znanstvenica Duez v svojih raziskavah odkrila, da je časovna ureditev izreke (različna hitrost artikulacije, in hitrost izražanja ali različno trajanje, funkcije in frekvence molčečih in nemolčečih premorov) odvisna tudi od razmerja med govorcem in poslušalcem, ne samo od njihove osebnosti. Zato bo govor politika v zvezi z njegovim vodilnim (v vladi) ali nevodilnim (v opoziciji) položajem predstavljal nekatere značilnosti. Duez meni, da je hitrost izražanja vezana na politično izbiro govornika (kot na primer izbira maksimalnega izkoriščanja časa na razpolago) in na nivo izkušenosti. Razporejenost, trajanje in tipologija premorov so odvisni od sporazumevalne situacije in od čustvenega stanja govornika (kot na primer vznemirjenost ali skrb za dosežek): moč vsebuje nadzor časa, zato ima vodilen politik, gospodar situacije, v svoji izreki veliko premorov (molčeči premori z emfatično-slogovno funkcijo) in ima nizko hitrost izražanja; nevodilen politik pa, ob poskusu učinkovite rabe časa, ki ga ima na razpolago, kopiči argumente, dela manj premorov in

⁷ Aktivira se proces narečne asimilacije: uporabljene narečne oblike izhajajo iz ljubljanskega pogovornega jezika ne pa iz izvirnega narečja.

ima višjo hitrost izražanja. Da bi postavili na ničlo spremenljivke, vezane na starost in na zemljepisno poreklo smo ponovno razdelili govorce v dve skupini: skupino mlajših Štajercev in skupino starejših Kranjcev. Torej za skupino Štajercev smo primerjali (slika 11) Lahovnika 33 let (Lh. vodilen) Diacijem 33 let (D. nevodilen), Lampejevo 30 let (Lp. izvenparlamentarna) in, kjub starostni razliki, tudi s Kukovcem 55 let (K. izvenparlamentarni). Iz primerjave je izšlo, da je vrednost artikulacijske hitrosti nevodilnega štajerskega politika (D.) najvišja od vseh in, da mu sledijo K. Lp. ter nazadnje Lh. Glede hitrosti izražanja, K. ima najvišjo vrednost, medtem ko so si vrednote ostalih štajerskih govorcev podobne. Ženski govorec (Lp.) izgovori več zlogov na glasovno zaporedje (tekočnost) sledijo ji D., K. in Lh. Pri primerjavi števila premorov (tako molčečih kot nemolčečih) se je pokazalo, da jih ima največ vodilen politik (Lh.) (slika 12). V skupini Kranjcev pa smo primerjali Ovna, 54 let (O. vodilen) Bajukom, 61 let (B. nevodilen) in Jazbinškom, 63 let (izvenparlamentarni). Tudi ta primerjava je pokazala, da imata nevodilen in izvenparlamentarni politik višje vrednosti pri hitrosti artikulacije ter hitrosti izražanja od vladujočega politika. Kar se tiče tekočnosti pa vidimo, da sta si vrednosti Ovna in Bajuka, zelo podobni in obedve sta višji celo za dva zloga na glasovno zaporedje od Jazbinška. Izjemno je, da tako izvenparlamentarni J. kot nevodilen B. izgovarjata več premorov od vodilnega politika (slika 13). V skladu s teorijo Duezove je hitrost izražanja vodilnih politikov nižja, medtem ko ostaja odprt problem premorov. Model francoske znanstvenice predvideva, da vodilen politik izgovori več premorov, in to se v štajerski skupini tudi dogaja, ampak ne v skupini Kranjcev. Eden izmed razlogov, zaradi katerih ima prav vodilen kranjski politik manj premorov od ostalih dveh, bi lahko bilo, poleg vmešavanja dejavnikov vznemirjenosti, različno trajanje njegove izjave (O. govori najmanj časa od vseh v celi oddaji⁸). Da bi preverili verodostojnost Duezovih teorij tudi za slovenski jezik, bi potrebovali več gradiva in morali bi imeti možnost, da primerjamo časovne spremenljivke istega politika v vodilnem in nevodilnem položaju. Torej moramo razumeti prejšnje podatke kot absolutno uvodne za morebitne bodoče raziskave.

6 Zaključki

Na kratko povedano nam izsledki analize kažejo, da je družbeno politična pretvorba močno vplivala na ritmično-prozodične značilnosti izjave. V celoti izhaja iz raziskave tudi, da se je spremenila sporazumevalna strategija: sodobni govorniki bolje izkoriščajo čas govora.

Literatura

- Bajec, Anton, 1968: Slovenski knjižni jezik. *Jezik in Slovestvo* XIII.3:69–74
Cilenšek, Rado; Pohar, Ledo; Predan Vasja, 1993: *Televizija prihaja - Spominski zbornik o začetkih televizije na Slovenskem*. Ljubljana: Tiskarna RTV Slovenija.
Duez, Danielle, 1991: *La pause dans la parole de l'homme politique*. Paris: du Centre National de la Recherche Scientifique.

⁸ B. govori največ časa (222,866 s), sledijo mu Lh. (202,994 s), K. (217,71 s), J. (213,301 s), Lp. (183,369 s), D.(145,787 s) in na koncu O. (132,277 s).

- Duez, Danielle, 1997: Acoustic Markers of Political Power. V *Journal of Psycholinguistic Reserach*. 26.6: 641–654.
- Giannini, Antonella; Pettorino, Massimo, 1992: *La fonetica sperimentale*. Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane.
- Giannini, Antonella, 2000: Range di variabilità della velocità di articolazione in italiano. V zborniku *AIA XXVIII Convegno nazionale*. Trani: str. 253–256.
- Giannini, Antonella, 2003: Vocalizzazioni e prolungamenti vocalici. V *Voce, canto, parlato. Studi in onore di Franco Ferrero*. Padova: Unipress. str. 163–171.
- Giannini, Antonella, 2004: Analisi acustica del parlato televisivo. V *Misura dei Parametri aspetti tecnologici ed implicazioni nei modelli linguistici, I convegno dell'Associazione italiana di scienze della voce (AISV)*. Ur. Così. Padova: str. 49–61.
- Giannini, Antonella, Pettorino, Massimo, 2011: L'italiano e lo sloveno a confronto. Indagine preliminare sul piano ritmico prosodico. V zborniku *I 90 anni dello sloveno a Napoli*. Ur. A. Žabjek, L.G. Scuteri. Napoli: str. 41–56.
- Grdina, Ivan, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.
- Hribar, Nataša, 2009: Strategije jezikovnega delovanja v slovenski politični komunikaciji. *Slavistična revija*. 57. 3:381–397.
- Kernc, Boštjan, 2005: Značilnosti političnega govora v totalitarni, in demokratični družbi (na primeru slovenskih parlamentarnih govorov.). *Jezik in slovstvo* 5: 49–63.
- Kranjc, Simona, 2003a: Menjava vlog v govornih medijih. V *Sodobni jezikovni položaj na Poljski in v Sloveniji*. Ur. S. Gajda, A. Vidovič-Muha. Ljubljana: Filozofska fakulteta. str. 301–308.
- Kranjc, Simona, 2003b: Jezikovna zvrstnost v sodobnih medijih. V *Aktualizacija jezikvnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. str. 395–405.
- Magno Caldognetto, E.; Vagges, K., 1991: Indici di fluenza, tipologia e distribuzione delle sillabe nel parlato spontaneo. V zborniku *AIA XIX CONVEGNO NAZIONALE*. Napoli: str. 423–429.
- Magno Caldognetto, E.; Bertinetto, PM., 1993: Ritmo e intonazione. V *Introduzione all'italiano contemporaneo*. Ur. A. Sobrero. Bari: Laterza. str. 141–192.
- Pettorino, Massimo, 2002: I cambiamenti della lingua italiana. V *La voce come bene culturale*. Roma: Carrocci editore. str. 141–157.
- Pettorino, Massimo, 2007: Il tempo della voce. V *Studi sull'Europa Orientale*. Ur. I.C. Fortino, E. Çali. Napoli: Il Torcoliere. str. 329–337.
- Savy, Renata, 2005: Specifiche per la trascrizione ortografica annotata dei testi. V *Italianoparlato. Analisi di un dialogo*. Ur. F. Altano Leoni, R. Giordano. Napoli: Liguori editore.
- Tivadar, Hotimir, Jurgec, Peter, 2003a: Podoba govornega slovenskega knjižnega jezika v slovenskem pravopisu 2001. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. str. 203–220.
- Tivadar, Hotimir, 2003b: Podoba in funkcija govornega knjižnega jezika glede na neknjižne zvrsti. V *Aktualizacija jezikvnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska Fakulteta. str. 437–452.

- Tivadar, Hotimir, 2006: Slovenski medijski govor v 21.stoletju in pravorečje – RTV Slovenija vs. komercialne RTV- postaje. V *Kapitoly z fonetiky a fonologie slovanských jazyků (přispěvky z pracovního vědeckého setkání na XVI. Zasedání Komise pro fonetiku a fonologii slovanských jazyků při mezinárodní komitétu slavistů.*). Praha: Filozofická fakulta. str. 209–226.
- Tivadar, Hotimir, 2010: Normativni vidik slovenščine v 3. Tisočletju- knjižna slovenščina med realnostjo in idealnostjo. *Slavistična revija*. 58.1: 105–116.
- Toporišič, Jože, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Žabjek, Aleksandra, 1999: L'ambiente senza confine: uno sguardo sulle vocali del litorale. V zborniku *Il parlante e la sua lingua, Atti delle X giornate di studio dell'A.I.A.* Ur. D. Locchi. Napoli. str. 237–247

Arhiv

- RTV Ljubljana, 1966: *Pogovor z Jankom Smoletom in Majdo Gaspari*, 13.12.1966 Dokumentacija televizije Slovenija.
- RTV Ljubljana, 2004: *Volitve 2004: gospodarstvo*, 14.9.2004, Dokumentacija televizije Slovenija.

VEČPOMENSKOST IN SLOVNIČNA METAFORA

JERICA SNOJ

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Povzetek

Pojmovanje večpomenskosti znotraj strukturalno usmerjenega leksikalnega pomenoslovja implicira predstavo o sočasnem vzporednem obstoju več medsebojno povezanih pomenov znotraj dane jezikovne izrazno-pomenske enote. Temu pojmovanju ustreza tradicionalno prikazovanje večpomenskosti z zaporednim prikazovanjem pomenov v slovarskih sestavkih pri posameznih iztočnicah v slovarskih priročnikih. Pritegnitev pojma slovnična metafora iz sistemske funkcijske slovnice (Halliday) učinkovito dopolnjuje to predstavo tako, da posamezne pomene večpomenskega leksema povezuje z variantno izrazitveno možnostjo, ki obstoji poleg osnovne izrazitvene možnosti.

Ključne besede: večpomenskost, slovnična metafora, metaforična izrazitev, kongruentna izrazitev, variantna izrazitvena možnost

1 Uvod

Prispevek je s področja leksikalnega pomenoslovja in se povezuje z eno od ugotovitev iz gradivne raziskave leksikalizirane metafore v slovenskem jeziku.¹ Teoretično in metodološko – tako kot opravljena raziskava – temelji na strukturalno modeliranem slovarskem pomenu v povezavi s slovnično metaforo. Namen prispevka je prikazati, kako lahko pojem slovnična metafora učinkovito dopolnjuje tradicionalni, v slovaropisju konvencionalno izražani pogled na večpomenskost. Ta pogled je deležen jezikoslovne kritike, ki teži k ustrežnejšemu pojmovanju pomena in večpomenskosti, v katerem bi bila v večji meri upoštevana kompleksnost pojava in uresničevanje večpomenskosti v jezikovni resničnosti. V tem okviru se slovnična metafora iz sistemske funkcijske slovnice potrjuje kot uporabno analitično orodje, kar naj bi bilo razvidno iz tukajšnjega razpravljanja. V ta namen sestavek povzema izhodiščno strukturalno pojmovanje večpomenskosti in nakazuje možne smeri kritike le-tega.

¹ Raziskava je opisana v Snój (2010).

Nadalje posreduje osnovni pogled na slovnično metaforo, kot se ta pojmuje v sistemski funkcijski slovnici in kot se kaže uporabna pri obravnavi večpomenskosti. Kako je slovnična metafora kot analitično orodje uporabna pri interpretiranju večpomenskosti, je ponazarjalno prikazano ob večpomenskem slovenskem leksemu **gnéздо** -a m.

2 Večpomenskost kot leksikalnopomenska danost

Določitev pojma večpomenskost je v celoti odvisna od pojmovanja leksikalnega pomena. Glede na namen tega prispevka kot izhodiščno lahko povzemamo strukturalno utemeljeno definicijo leksikalne večpomenskosti, kot je udomačena v slovenističnem leksikalnem pomenoslovju, vključujoča strukturalno definirani leksem in leksikalni pomen (Vidovič Muha 2000: 120). Leksem – osnovna izrazno-pomenska enota – vključuje izraz in vsebino. Pri tem je razmerje med obojima lahko simetrično ali nesimetrično. V primeru, da danemu izrazu pripada ena vsebina oz. en pomen, je leksem kot jezikovni znak simetrični, kar pomeni enopomenski. Druga možnost je, da je razmerje nesimetrično: v leksemu se z danim izrazom povezuje več pomenov, kar pomeni, da je leksem večpomenski. Ob tem se predpostavlja še dvojje pomenoslovnih danosti: 1. Pomen kot lastnost jezikovnega znaka se uresničuje v besedilu, 2. Pri enem izrazu se v različnih besedilih lahko uresničujejo različni pomeni.

Za primer večpomenskosti vzemimo leksem **gnéздо** -a s, pri katerem se v različnih besedilih poleg drugih potrjujeta dva pomena:

- (1) Taščica si je znašala **gneздо**.
- (2) Zaman so poskušali razdreti mafijsko **gneздо**.

Besedilni ponazorili potrjujeta dva pomena, ki sta v razmerju pomenskega izhodišča in izpeljanega (motiviranega) pomena: izhodiščni pomen (1) 'prostor, ki ga pripravi ptica za nesenje jajc in valjenje' in metaforično motivirani pomen (2) 'postojanka, skrivališče'.² Večpomenskost se nanaša natančno na to: da se v različnih besedilih v povezavi z enim jezikovnim znakom uresničujejo različni pomeni.

V prikazanem pojmovanju je večpomenskost statična sistemska lastnost leksema. Pri tem pojmovanju se predpostavlja tako modelirana jezikovna realnost, da se potrjuje medsebojna povezanost pomenov večpomenskega leksema, torej znotrajleksemske medpomenske povezave. Npr. za pravkar navedena pomena leksema **gnéздо** -a s 'ptičje bivališče' in 'postojanka, skrivališče' se ugotavlja, da sta metaforično povezana, kar pomeni enega od tipov različnih medpomenskih povezav. Večpomenskost se tako kaže kot rezultat pomenskoizpeljavnega, pomenotvornega postopka. In celo definicija večpomenskosti znotraj tega pojmovanja se lahko sklicuje samo na znotrajleksemsko medpomensko povezanost, če naj se večpomenskost ločuje od homonimije. (Lyons 1977: 550–569; Apresjan 1995: 183–185)

Opisano pojmovanje večpomenskosti se odraža v ustaljeni zgradbi slovarskega sestavka ob posameznih iztočnicah v slovarskem priročniku. Ta ustaljeni prikaz pomenske zgradbe v slovarjih v veliki meri podpira opisano pojmovanje večpomenskosti (gl. (1) in (2)), ki pa je zlasti ob novih podatkih o pomenu, ki so

² Pomenske razlage so povzete po razlagah v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika*.

raziskovalcu dostopni v korpusnem gradivu, deležno intenzivne kritike tako pri pomenoslovcih kot pri leksikografih. Kritika vključuje širok diapazon pogledov in stališč, za katera je značilen izhodiščni (retorični) dvom, ali sploh obstoji leksikalni pomen, ki včasih dozori v določen predlog, kako modelirati jezikovno realnost, da bi se ustrezneje določilo, kaj je pravzaprav pomen.³

Tako se je ob vprašanju večpomenskosti in razmejevanju pomenov možno načelno spraševati, ali je utemeljeno priznavati pomen kot objektivno danost, kar lahko že pomeni zavračanje tradicionalnega prikazovanja večpomenskosti v slovarskih priročnikih kot neustreznega. (Hanks 2000) Vsaka besedilna pojavitev določene besede ima lastni pomen, kar pa ni sprejemljivo s stališča slovaropisja. Ugotovitev je merodajna kot opozorilo, da je pomen težko definirati načelno (kaj je pomen sploh), kot ga je težko ob določeni besedilni rabi opisati tako, da bi opis (slovarska razlaga) ustrezal tistemu, na kar se izraz nanaša v danem besedilu. V tej luči se predstava večpomenskosti, kot jo posredujejo v seznamih navajani pomeni v slovarskih sestavkih v slovarskih priročnikih, kaže kot neustrezna. (Hanks 2000: 125–126) Naštevaje pomenov kot ločenih enot v slovarskem priročniku zaobide dinamičnost jezika v rabi, pri kateri prihaja do prekrivanja in medsebojnega vplivanja pomenov. Zato je ustrezneje, če se jezikovnemu znaku namesto pomena ali večpomenskosti pripisuje pomenske možnosti (*meaning potencial*), ki se opisujejo z naborom verjetnostnih in tipskih pomenskih sestavin, katerih uresničitev pa v nobenem primeru ni nujna. Nobena od ugotovljenih sestavin – ugotovljenih iz številnih različnih besedilnih rab, kot jih potrjuje v veliki množini korpusno zbrano gradivo – ni nujna sestavina. Posamezne besedilne rabe namreč aktivirajo čisto določene kombinacije teh sestavin. Ob tem ostaja še vedno odprto vprašanje, v kolikšni meri je mogoče opisati objektivne pogoje, v katerih se uresničuje določena prototipska kombinacija teh sestavin.

Odgovor na vprašanje, ali obstoje besedni pomeni in večpomenskost, je torej pritrdilen, le da vključuje opozorilo, da je potrebno oskrbeti ustreznimi opis besedega pomena; tradicionalni pogled na pomen in večpomenskost, kot ga izkazujejo slovarski priročniki, namreč ni ustrezen. (Hanks 2000: 133) Toda na tem mestu ima spraševanje o obstoju pomena in vprašanje ustreznosti tradicionalnega opisovanja večpomenskosti zgolj vlogo potrditve, da obstoji potreba po kompleksnejši obravnavi večpomenskosti. In v tem pogledu se kaže obetaven pojem slovnična metafora iz sistemske funkcijske slovnice.

³ Ob tem se samo po sebi razume, da se ločujeta raven pomena kot abstraktna vsebinska jezikovna danost in pomen kot slovaropisna kategorija, ki v okviru slovaropisnih dogovorov pragmatično služi ločevanju, opisovanju, razlaganju pomenov. Ne glede na to ločevanje pa ostaja slovaropisje, slovaropisno prikazovanje pomenov tisto področje, ki se edino načrtno posveča vprašanju pomena kot sistemske vsebinske lastnosti jezikovnega znaka. Zato je pri razpravljanju o pomenu kot sistemske danosti praktično neizogibno upoštevanje slovaropisja, pa čeprav zgolj na ravni v slovarjih abstrahiranega množičnega gradiva, iz katerega pa so vendarle razvidne sistemske pomenske značilnosti.

3 Slovníčna metafora v interpretiranju večpomenskosti

Slovníčna metafora je kot analitično orodje sistemske funkcijske slovnice v jezikoslovju že dolgo prisotna.⁴ Temelji na predpostavki, da je za izrazitev dane vsebine v jezikovnem sistemu na voljo več možnosti, pri čemer je za vsako semantično konfiguracijo ena izrazitvena možnost predvidena kot najbolj ustrezna, imenovana kongruentna izrazitev, ostale so variantne možnosti, imenovane metaforične izrazitve. (Halliday 1994: 340-361)

Razmerje med kongruentno izrazitvijo in metaforično izrazitvijo se poenostavljeno ponazarja z vzporeditvijo dveh povedi, ki ubesedujeta isto vsebino. Ob leksemu **gnézdó** -a s je že navedena metaforična izrazitev:

- (2) Zaman so poskušali razdreti mafijsko gnezdo.

Ob izraženi vsebini si je mogoče zamisliti kongruentno izrazitev:

- (3) Bili so neuspešni pri onemogočanju mafijskih povezav.

Razmerje med kongruentno izrazitvijo in metaforično izrazitvijo je razvidno iz primerjave med strukturno organiziranostjo obeh povedi in med obema leksikalnima zasedbama skladijskih mest:

- (4)

KONGR.	Marija	je ugledala	nekaj čudovitega.
METAF.	Čudovit pogled {SM}	se je odprl {LM}	Marijinim {SM} očem.

Iz ponazorila je razvidno, kako je dana vsebina lahko izražena v dveh variantah, kot kongruentna izrazitev (KONGR.) in kot metaforična izrazitev (METAF.). Variantnost stavčne zgradbe in variantnost leksikalne zasedbe skladijskih vlog je tisto, kar omogoča slovníčno metaforo.

Ko se navaja kongruentna izrazitev ob metaforični izrazitvi, se zastavlja vprašanje, v čem se utemeljuje predpostavka o obstoju razmerja kongruentno nasproti metaforično. Predpostavka o tem opozicijskem razmerju temelji na gledanju, da obstoji naravna povezava med kategorizacijo, kot jo izkazuje slovnica, in med kategorizacijo, preko katere se dojema stvarnost. (Taylor 2003) Zelo poenostavljeno rečeno: stvarnost se dojema tako, da je kategorizirana na stvari, dejanja, lastnosti itd., temu vzporedno so kategorizirana slovníčna sredstva za izražanje teh danosti. Iz predpostavke o obstoju navedene povezave izhaja nadaljnja predpostavka; namreč, da je za vsako semantično konfiguracijo v jeziku predvidena ena najustreznejša

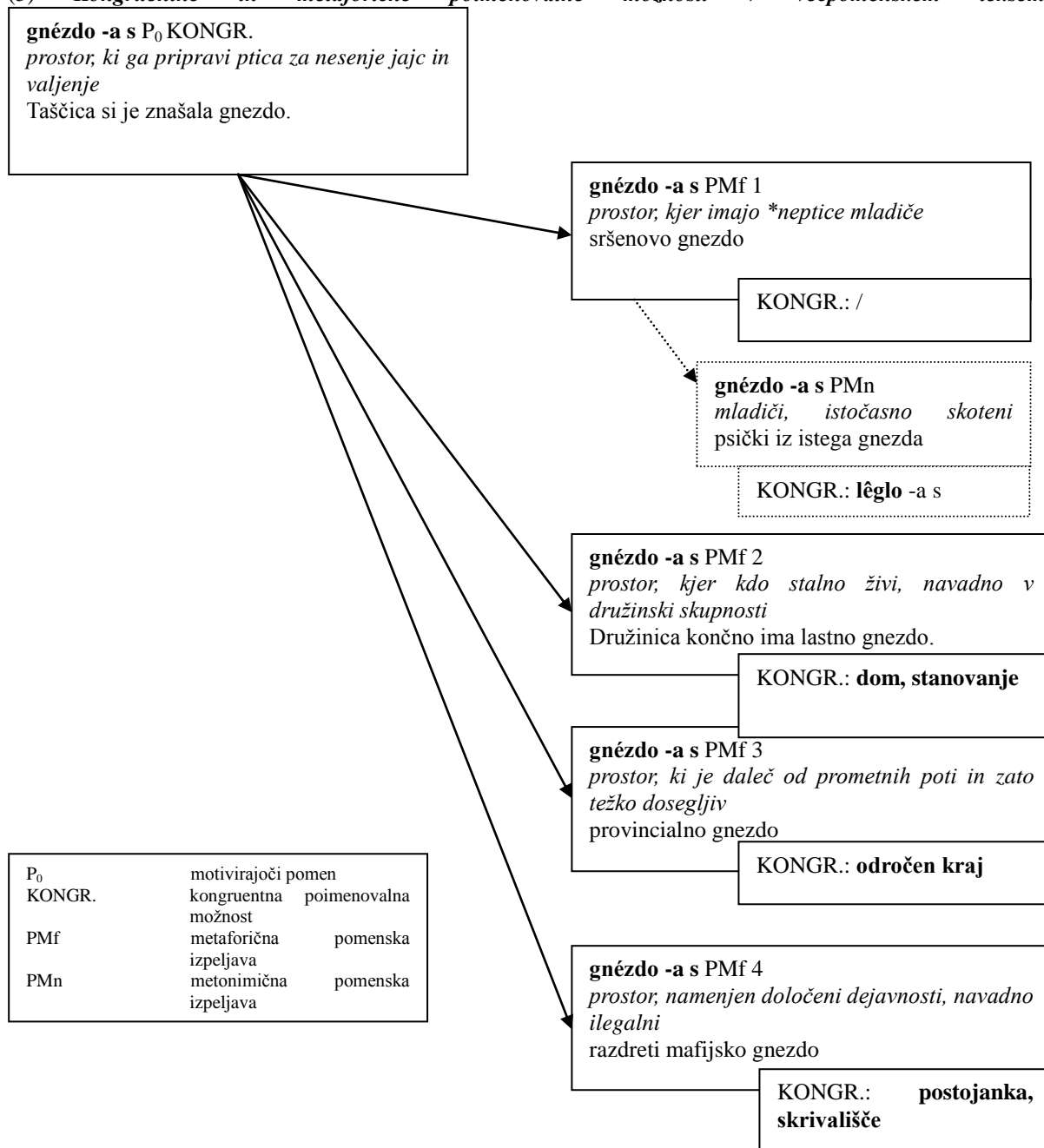
⁴ Pri obravnavi slovníčne metafore je dobro upoštevati, da je termin slovníčna metafora metaforično izpeljan iz poimenovanja metafora, kot se tradicionalno razume v retorki in literarni teoriji, da torej hkrati je v povezavi s splošnim pomenom izraza metafora in hkrati ni v zvezi z njim. Več o (ne)utemeljenosti termina slovníčna metafora prim. v Snój (2010, str. 45–47).

izrazitvena možnost (kongruentna) poleg variantnih možnosti, metaforičnih izrazitvenih možnosti.

Ob ponazorilu (4) si lahko natančneje ogledamo, v čem se uresničuje variantnost obeh izrazitev, kongruentne in metaforične. Kot rečeno, variantnost obstoji v različnih stavčnih vzorcih, kar pomeni različnost delovalniških vlog in različnost leksikalne konkretizacije skladijskih vlog. V kongruentni izrazitvi (KONGR.) je prvi delovalnik uresničen z lastnoimenskim imenovanjem osebe v osebku (*Marija*), v metaforični izrazitvi (METAF.) pa je osebek *čudovit pogled*, kar denotativnopomensko ustreza v kongruentni izrazitvi povedijskemu delu (*je ugledala*). Lastnoimensko izraženi osebek (*Marija*) pa ima v metaforični izrazitvi svojo sled zgolj še v prilastku vezljivostnega določila (*pogled se je odprl čemu, Marijinim očem*). V metaforični izrazitvi se poleg drugega na novo pojavi leksikalna metafora v glagolu *odpreti* (*pogled se je odprl*). Tako se lahko opisuje izrazitvena variantnost ob vsaki sestavini povedi posebej. Poglavitno pri tem je, da izrazitvena variantnost, na katero se nanaša slovnična metafora, temelji na slovnični variantnosti, na variantnosti slovničnih struktur, izbranih za izrazitev dane vsebine. Kot je iz ponazorila razvidno, pa je s tem neločljivo povezana leksikalna variantnost. V metaforični izrazitvi se pojavijo drugi leksemi, praviloma leksemi v metaforično motiviranem pomenu.

V tej točki se slovnična metafora zanimivo povezuje z večpomenskostjo, kar grafično ponazarja primer (5):

(5) *Kongruentne in metaforične poimenovalne možnosti v večpomenskem leksemu*

Levo zgoraj je naveden osnovni pomen leksema **gnéздо -a s**: 'prostor, ki ga pripravi ptica za nesenje jajc in valjenje'. Leksem **gnéздо -a s** je z navedenim pomenom kongruentna izrazitev navedene vsebine. Iz tega pomena so izpeljani štirje metaforični pomeni, navedeni drug za drugim na desni strani. (Iz prvega metaforičnega pomena je še dalje izpeljan še en metonimični pomen.) Za vse izpeljane pomene, tako za metaforične kot za metonimičnega ('mladiči, istočasno skoteni'), z izjemo prvega 'prostor, kjer imajo *neptice mladiče' (*sršenovo gnezdo*), se potrjuje, da niso le izpeljavno povezani z motivirajočim pomenom. Pač pa PMn (metonimični izpeljani pomen), PMf 2 (metaforični izpeljani pomen 2), PMf 3 in PMf 4, ki so konkretizacija slovnične metafore, tj. izrazitvene variantnosti, hkrati vstopajo v soizrazitveno razmerje s pomeni leksemov, ki so nemetaforična, kongruentna izrazitev danih vsebin

oz. pomenov. Metonimični pomen 'mladiči, istočasno skoteni' ima kongruentno izrazitev v leksemu **lêglo** -a s (*psički iz istega gnezda – psički iz istega legla*). Metaforični pomen 2 'prostor, kjer kdo stalno živi, navadno v družinski skupnosti' ima kongruentno različico v pomenu leksema **dóm** -a m ali **stanovánje** -a s. Podobno se z metaforičnim pomenom 3 povezuje opisni izraz **odročni kraj** (*provincialno gnezdo*) in s pomenom 4 **postojánka** -e ž ali tudi **skrivališče** -a s (*mafijško gnezdo*).

Izpeljani, motivirani pomeni pri danem leksemu uresničujejo večpomenskost. Tisti med njimi, ki opravljajo preimenovalno vlogo – kar večinoma pomeni, da so nekongruentna, metaforična izrazitvena možnost – se odlikujejo z dvojno tvorno vključenostjo v leksikalni sistem. Ta vključenost se na eni strani potrjuje kot izpeljavna povezanost med pomeni večpomenskega leksema, ki jo omogoča skupno pomensko izhodišče; v ponazorilu (5) to prikazujejo puščice, usmerjene od izhodiščnega pomena k motiviranim pomenom. Na drugi strani se ta vključenost v pomenski sistem izraža v razmerju, v katero medsebojno vstopata kongruentna izrazitev dane vsebine in metaforična izrazitev; v ponazorilu (5) se to vidi iz posameznim pomenom pripisanih razdelkov z okrajšavo KONGR., v katerih so navedena nevtralna poimenovalna sredstva za dane vsebine oz. pomene, in sicer kot kongruentna izrazitvena možnost, medtem ko ima leksem **gnéздо** -a s z motiviranimi pomeni vlogo nekongruentne, metaforične izrazitve teh vsebin oz. pomenov. Motivirani pomen torej ni drugotni samo s stališča izpeljave iz osnovnega motivirajočega pomena. Motivirani pomen ima značaj drugotnosti tudi kot metaforična, nekongruentna izbira v primerjavi s sicer obstoječo kongruentno izrazitvijo. Večpomenskost tako ni le lastnost leksema kot izrazno-pomenske jezikovne enote in rezultat pomenske izpeljave. Večpomenskost je tudi neposredno udeležena pri izbiri, ali se dana vsebina ubeseduje kongruentno ali metaforično.

4 Zaključek

Večpomenskost se običajno pojmuje kot lastnost jezikovnega znaka, da v različnih besednih zvezah uresničuje različne pomene. Slovnična metafora kot analitično orodje to pojmovanje bogati z dodatno perspektivo: Uresničeni pomen kot eden od pomenov večpomenske leksikalne enote je pogosto udeležen v izrazitveni variantnosti, in sicer neposredno v izbiri danega leksema za izrazitev določenega pomena, posredno pa v s tem povezani izbiri stavčnega vzorca za izrazitev dane vsebine. Obe izbiri, izbira stavčnega vzorca in izbira leksema, sta neločljivo povezani v slovarsko-slovnično izbiro, ki dokončno odloča o ubeseditvi dane vsebine. Pritegnitev slovnične metafore kot možnega analitičnega orodja primerno osvetljuje povezanost jezikoslovnega modela večpomenskosti z ubeseditveno jezikovno realnostjo, v kateri se večpomenskost uresničuje.

Literatura

- Apresjan, Jurij Derenikovič, 1995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood, 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

- Hanks, Patrick, 2000: Do Word Meanings Exist? V: *Practical Lexicography*, 2008. Ur.: Thierry Fontenelle. Oxford: Oxford University Press.
- Lyons, John, 1977: *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Snoj, Jerica, 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Taylor, John R., 2003 (1989): *Linguistic Categorisation*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Vidovič Muha, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

PODGESLA V NOVEM SLOVARJU SLOVENSKEGA JEZIKA¹

MARKO SNOJ

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Povzetek

Članek utemeljuje razloge za uvedbo podgeselskih iztočnic v načrtu za *Novi slovar slovenskega jezika*. Kot podgeselske iztočnice bodo v slovarju obravnavane manjšalnice, feminativi, primerniki, iz lastnostnih pridevnikov izpeljani načinovni prislovi in vrstni pridevniki, svojilni pridevniki, glagoli s prostim morfemom *se* ali *si*, ki se rabijo tudi brez njih, izdeležijski stanjski pridevniki in druge po konverziji nastale besede, razen povedkovnika. Predstavljene in utemeljene so slovaropisne rešitve težavnih primerov takega slovarskega prikaza.

Ključne besede: slovenščina, splošno slovaropisje, podiztočnice

Na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU potekajo pripravljalna in začetna dela za novi razlagalni slovar slovenskega jezika srednjega obsega, ki bo predvidoma prikazoval 70.000 sodobnih slovenskih nelastnoimenskih besed. Kljub dejstvu, da bodo uporabniki novega slovarja posegali predvsem po njegovi elektronski izdaji, bo ta sestavljen tako, da bo uporaben tudi v knjižni. Naš namen je narediti slovar v takem obsegu, da bomo lahko sodobno besedje slovenskega jezika prikazali tudi v eni ne preveč debeli knjigi slovarskega formata, in sicer s črkami take velikosti, da jih bo brez očal lahko prebral tudi zmerno daljnoviden uporabnik. Ta namen narekuje gospodarno ravnanje s prostorom, saj besedilo celotnega slovarja skoraj ne bo smelo biti daljše od 12 milijonov znakov, kar je približno polovica obsega SSKJ. Eden od prijemov, kako zastavljeno slovarsko snov našega jezika predstaviti s čim manj znaki, je uvedba sistema podgeselskih iztočnic, pri katerih že sama umestitev pove veliko, dodatne informacije pa se lahko prikažejo na način, ki je gospodarnejši od onega, kot če bi vsak leksem prikazovali v svojem geselskem članku. Oglejmo si to

¹ Pričujoči prispevek je prepis vabljenega predavanja, ki ga je imel prof. dr. Marko Snoj na Škrabčevih dnevih 7.

trditev na preprostem zgledu. V podgeslih bodo v novem slovarju predvidoma prikazane manjšalnice. Torej bo geslo **pomaranča** narejeno nekako takole:

pomaránča -e ž_{S200g} **1.** južni sadež z oranžno lupino: *limone in pomaranče* || zveza *grenka pomaranča* sorta pomaranč, primerna za sokove, marmelade **2.** pog. pomarančevc **1.**
pomaránčica -e ž_{S200g} manjš. **E** < star. it. *pomancia* iz *pomo* 'jabolko, sadež' + *arancia* 'pomaranča' < špan. *naranja* < arab. *nārandž* < perz. *nārandž*

Če bi se odločili za samostojni prikaz manjšalnice, bi morali namesto enega geselskega članka napisati dva, ki bi namesto 314 znakov obsegala 378 znakov. K temu moramo prišteti še povprečno za polovico prazne vrstice daljši seštevek neizkoriščenega prostora za zadnjim znakom geselskega članka in četrtninski medvrstični razmik med dvema člankoma, kar skupaj zneso prostora za vsaj 100 znakov:

pomaránča -e ž_{S200g} **1.** južni sadež z oranžno lupino: *limone in pomaranče* || zveza *grenka pomaranča* sorta pomaranč, primerna za sokove, marmelade **2.** pog. pomarančevc **1.** **E** < star. it. *pomancia* iz *pomo* 'jabolko, sad' + *arancia* 'pomaranča' < špan. *naranja* < arab. *nārandž* < perz. *nārandž*
pomaránčica -e ž_{S200g} manjšalnica od pomaranča: *V košari je bila ena sama pomarančica* **E** ↑pomaránča

Obravnava v dveh geselskih člankih je po izračunu, temelječem na navedenih podatkih, za 32 odstotkov potratnejša od obravnave v enem članku, obvestilnost pa zato ni dosti boljša, če sploh kaj. SSKJ ima 1213 geselskih člankov z edinim pomenom *manjšalnica od /.../*, torej z uvedbo manjšalniških podgesel prihranimo kakih 120.000 znakov, to pa je pribl. 27 slovarskih strani, kar ni zanemarljivo.

Odločitev za uvedbo podgesel seveda ni utemeljena samo iz razloga gospodarnosti. Geselski članek s podiztočnicami je bogatejši, saj ne predstavi samo ene besede, temveč tudi njene najbližje sorodnice, ki imajo mnoge skupne lastnosti. Naslednji razlog je ta, da bomo vse vrste tvorjenk, za katere se bomo odločili, da jih predstavimo v podgeslih, lahko našli v geselskem članku osnovne besede, to pa bo poenostavilo iskanje. Vendar odločitev o uvedbi podgesel prinaša tudi nemalo slovaropisnih težav. Nekatero manjšalnico so namreč razvile dodatne, večinoma metaforične pomene, ki jih zgolj z jezikovnim občutkom ne povezujemo več z osnovnim manjšalniškim. Taka manjšalnica je npr. **mačica** v geselskem članku **mačka**. Od uporabnika ne moremo pričakovati, da bo besedo *mačica* z uvrščevalnim pomenom 'socvetje' iskal v geselskem članku z uvrščevalnim pomenom 'žival'. Rešitev zagate je mogoča v dveh smereh. V članku **mačka** navedemo podgeslo **mačica** le v manjšalniškem pomenu, pred podgeselsko iztočnico postavimo puščico, ki nakazuje, da je **mačica** tudi samostojno geslo, v katerem so navedeni dodatni pomeni. Takole:

máčka -e ž_{S200g} **1.** domača žival, ki lovi miši: *Mačka prede* **2.** mačja samica: *Mačka ima mladiče* **3.** kot povdk., nav. s pril., ekspr. izraža, da se v osebkcu imenovani osebi ženskega spola pripisuje, da je postavna, privlačna: *Ona je dobra mačka* || s pomenskim dopolnilom kot delovalnik *Pri mizi sta sedeli dve črnolasi mački máčkin* -a -o

svoj. prid.^{49c} k pomenoma 1.–2. ↑**máčica** -e ž_{S200g} manjš. **máčkica** -e ž_{S200g} manjš. **T** žival., mn. družina živali roparic z okroglo glavo, gibčnim trupom in ostrimi kremplji; *Felidae*: *levi, tigri, gepardi in druge mačke* **E** = hrv., srb. *máčka*, slovaš. *mačka* < slovan. **mačьka* iz vabnega klica *mac(a)*

máčica -e ž_{S200g} **1.** manjš. od *mačka* 1.–2.: *mačice in kužki* **2.** nav. mn. socvetje v obliki podolgovate kepice: *vrbove mačice* || vejice s takimi socvetji: *šopek mačic* **3.** nav. s pril., ekspr. ljubka, mikavna ženska: *spoznati ljubko mačico* **E** < **maččica*, manjš. od ↑*máčka*

Ker v geselskem članku **mačica** ne moremo zamolčati, da je beseda tudi manjšalnica od **mačka**, se informacija v slovarju ponavlja. Ta neugodna lastnost navedene rešitve pa se zdi vendarle sprejemljivejša od druge možnosti, pri kateri bi vse pomene besede *mačica* navedli kar v podgeselskem delu članka **mačka**, geslo **mačica** pa bi bilo samo vodilka. Metaforična povezava *vrbove mačice* z *mačko* namreč ni več občutena in je ugotovljena tako rekoč etimološko. Če bi uvedli to načelo, bi se težko ustavili pred skrajnostjo, da bi tudi besedo *trnek* navedli kot podgeslo v geslu **trn**, to pa bi bilo za uporabnika vsaj zelo neprijazno, če ne že kar nestrokovno.

Drugo zagato predstavljajo manjšalnice, ki so abecedno precej oddaljene od osnovne besede, npr. **psiček**. Te manjšalnice bodo prav tako navedene kot podgesla, vendar se bodo na ustreznih abecednih mestih pojavljale tudi kot samostojne geselske iztočnice vodilke:

psiček -čka m, živ._{S2k} ↑*pès*

Manjšalnice h geselskim besedam bodo torej navedene v obliki podgesel. Tiste manjšalnice, ki so razvile dodatne pomene in ki so se osamosvojile iz prvotno zgolj manjšalniške vloge, se bodo v slovarju pojavljale tudi kot samostojne geselske iztočnice, pri čemer bo na to opozorjeno že v podgeslu. Tiste manjšalnice, ki so abecedno razmeroma oddaljene od osnovne besede, bodo v slovarju navedene tudi kot gesla vodilke.

Če je podgeslo manjšalnica enakopisnica neki drugi besedi, pred podgeselsko besedo seveda ne bo puščice.

maréla -e ž_{S200g} pog. **dežnik**: *odpreti marelo* | *pozabiti marelo* **marélica** -e ž_{12a} manjš., otr., pog. **E** < star. avstr. nem. *Amrel* < it. *ombrello* 'dežnik, sončnik' iz *ombra* 'senca'

Beseda *marelica* v pomenih sadno drevo in njegov sadež je namreč tako izvorno kakor tudi pomensko popolnoma druga beseda, zato resen jezikoslovno utemeljen slovar med njima nikakor ne sme vzpostavljati povezave.

V novem slovarju bodo na mestu podiztočnic navedeni tudi feminativi, in sicer človeški in živalski:

nosoróg -a m_{S1k} velika čokata žival z zelo debelo kožo in enim ali dvema izrastkoma na sprednjem delu glave; *Rhinocerus*: *povodni konji in nosorogi* **nosorógov** -a -O svoj. prid._{P1k} **nosorógec** -gca m_{S1k} manjš. **nosoróginja** -e ž_{S200f} **nosoróginjin** -a -O svoj. prid. p_{1k} **E** ↑*nós* + ↑*róg* po zgledu lat. *rhinoceros* iz gr. *rhís* 'nos' + *kéras* 'rog'

Geselski članki besed, ki imajo več feminativov, bodo imeli več podgesel, razvrščenih verjetno po abecednem redu:

dekàn -ána in **dekán** -a m čl. S_{1a} in S_{1e} **1.** predstojnik fakultete: *Dekan je sklical sejo akademskega zbora* **2.** predstojnik dekanije: *Škof je napovedal pogovore z dekani* **dekánov** -a -O svoj. prid. P_{1a} **dekánica** -e ž_{S200a} k pomenu 1. **dekáničin** -a -O svoj. prid. P_{1a} **dekánja** -e ž_{S200a} k pomenu 1. **dekánjin** -a -O svoj. prid. P_{1a} **dekánka** -e ž_{S200a} k pomenu 1. **dekánkin** -a -O svoj. prid. P_{1a} **E** < nem. *Dekan* < lat. *decānus* 'desetnik' k *decem* 'deset'

Če se feminativ ne nanaša na vse pomene geselske besede, bo – tako kot pri manjšalniških podgeslih – podrobneje opredeljeno, kateri so ti pomeni. V članku **dekan** bo torej v podgeslih **dekanica**, **dekanja** in **dekanka** povedano, da so to feminativi le k prvemu pomenu besede **dekan**, saj feminativa k drugemu pomenu ni in bi tudi ne bil smiselna.

Oglejmo si zdaj pridevniška podgesla. Tisti lastnostni pridevniki, ki se stopnjujejo sintetično, bodo imeli primerniška podgesla, npr.:

bled -a -O last. prid. P_{1c} **1.** ki je svetlejši od zdrave naravne barve: *bled obraz / Ustnice so blede / bled kot stena / bled od strahu / bled v obraz* || ki je neizrazite barve: *bled čaj* || ki nima močne svetlobe: *bleda luč / bleda luna* **2.** ekspr. ki nima izrazitih potez, značilnosti; nejasen: *bled spomin* **bledéjši** -a -e primer. P_{7g} **blédo** (é) nač. prisl. *bledo modra pisava / bledo se nasmehnuti* **E** = stcslovan. *blědbъ*, hrv. *blijéd*, star. rus. *blédij*, češ. *bledý* < pslovan. **blědbъ* = stagl. *blāt* 'bled' < ide. **b^hlajdo-* iz korena **b^hleHi-* 'svetiti se'

Tisti primerniki, ki so razvili dodatne pomene, bodo obravnavani v samostojnih geselskih člankih, na kar bo, enako kot pri manjšalnicah in feminativih, opozorjeno s puščico pred podgesleko besedo. Tak primernik je npr. **boljši**, ki bo v geslu **dober** naveden kot primerniško podgeslo, v samostojnem geselskem članku pa bodo navedeni pomeni, ki jih razberemo iz kolokacij *boljša družba*, *boljši papir*, in sicer skupaj s frazemi tipa *boljša polovica*. Razporeditev primernika v podgeslo in dodatnih pomenov navidezno iste besedne oblike v samostojno geslo lahko utemeljimo tudi s spoznanjem, da je beseda **dober**, s tem pa tudi njen primernik **boljši**, lastnostni, **boljši** v dodatnih pomenih pa vrstni pridevnik.

Odločitev o uvrstitvi primernikov v podgeselske iztočnice, ne pa v zaglavje, temelji na usmeritvi po poenostavitvi zaglavij in uvedbi oznak za pregibnostno-naglasne vzorce. Če bi namreč primernike uvrstili v zaglavje, tako kot je to storjeno v SSKJ, bi se s tem pregibnostno-naglasni vzorci pridevniških sklanjatev nerazumno pomnožili. Druga možnost je, da bi zaglavje dodatno obremenili s še eno oznako pregibnostno-naglasnega vzorca.

Lastnostnoprivedniški geselski članki bodo lahko imeli načinovnoprislovne podgeselske iztočnice, kot je prikazano v že predstavljenem članku **bled**. Razlogi za umestitev teh prislovov v podgesla so enaki kot v SSKJ. Ti prislovi v slovarju praviloma ne bodo pomensko razloženi, ker je njihov pomen že implicitno razviden iz umestitve v ustrezni geselski članek. Če pomen prislova implicitno ni razviden, bo seveda naveden, navedbi pomena pa bo sledil zgled.

Ker so prislovi nepregibna besedna vrsta, bodo te podgeselske iztočnice opremljene s podatkom o tonemskem naglasu na način kot v SSKJ.

Tisti lastnostni pridevniki, katerih določne oblike konvertirajo v vrstne pridevnike, bodo imeli vrstnoprivedniške podgeselske iztočnice, npr.:

pomaránčen -čna -O last. prid._{plc} oranžen: *pomarančna barva pomaráníni* -a -o vrst. prid._{ptc} **1.** ki je v zvezi s pomarančo: *pomarančni sok | pomarančna lupina || pomarančna koža pomarančasta* **2.** ki je v zvezi s pomarančevcem: *pomarančni nasad pomaráníčno* (â) nač. prisl. *pomarančno rumen oranžno* E ↑pomaráníča

Ker pomena vrstnih pridevnikov ni mogoče razbrati zgolj iz besednovrstnega kvalifikatorja, bodo ta podgesla opremljena z razlagami in zgledi. Umestitev teh vrstnih pridevnikov v podgesla je utemeljena s splošno usmeritvijo, po kateri bodo po konverziji nastale besede uvrščene pod geselsko iztočnico osnovne besede, in sicer v podgesla ali v samostojne pomene v primeru povedkovnika.

Samostalniki bodo lahko imeli svojlnoprivedniška podgesla, npr.:

lisják -a _{msle} **1.** lisičji samec: *V daljavi je zalajal lisjak* **2.** kot povdk., ekspr. izraža, da se v osebku imenovani moški osebi pripisuje, da je zvita, prebrisana: *Naš sosed je lisjak || kot psovka ti lisjak stari || s pomenskim dopolnilom kot delovalnik Temu lisjaku ne zaupaj!* **lisjákov** -a -O svoj. prid. _{plā} E < *lisbjakъ k ↑lisica

Pomen podgeselske besede je kakor pri manjšalnicah in feminativih razviden že s samo uvrstitvijo v geslo **lisjak** in ustreznim besednovrstnim kvalifikatorjem, zato ga ni potrebno ubesediti s slovarsko razlago. Zaradi istega razloga bi bilo tudi navajanje zgleda odveč. Svojlnoprivedniška podgesla bodo lahko podrejena tudi manjšalniškimi in feminativnim podgeslom, kot je razvidno že iz prikazanega geselskega članka **dekan**.

Uslovarjenje teh svojlilnih pridevnikov, čeprav le v obliki podgesel, je vendarle korak naprej od doslejšnjega slovaropisja na Slovenskem, saj večine svojlilnih pridevnikov niso uslovarili niti SSKJ niti SP 2001 niti Pleteršnik. Seveda tudi v NSSJ ne bodo navedeni vsi možni svojlilni pridevniki, temveč le tisti, ki bodo statistično dovolj pogosti. Podgesli **nosorogec** in **nosoroginja**, ki že sami predstavljata razmeroma redki besedi, svojlnoprivedniških podgesel ne bosta imeli, saj v sodobnem jeziku sicer mogoča svojlilna pridevnika **nosorogčev** in **nosoroginjin** nista potrjena, če verjamemo našima dvema največjima korpusoma. Kdor ju bo hotel uporabiti, ju bo moral narediti s pomočjo lastne jezikovne kompetence.

Glagolski geselski članki bodo lahko imeli podgesla s prostim morfemom *se* ali *si*, podobno kot v SSKJ in SP 2001. V geselskem članku **sprehajati** bo torej podgeslo **sprehajati se**, v geselskem članku **misliti** bo podgeslo **misliti si**. Ta podgesla bodo opremljena s slovarskimi razlagami in zgledi. Rabe in pomeni s preostalimi nepravimi predmeti bodo izkazani pod posameznimi pomeni za kvalifikatorjem *zveza*, tako npr. v geselskem članku **lomiti** /.../ **3.** *zveza lomiti ga* pog. počenjati neumnosti, lahkomiselnosti /.../. Glagolski geselski članki bodo lahko imeli tudi iz deležnikov konvertirane stanjske pridevnike, npr.:

obledéti -im doV.G5cs, nepreh. izgubiti prvotno izrazito barvo, sijaj, izrazitost: *Slike so obledele / Spomin je obledel obledél* in *obledél -éla -o* stanj. prid._{plā} in _{plc} *obledel napis* **E** †bledéti

Če je tak pridevnik razvil tudi načinovni prislov, bo ta prav tako prikazan v podgeslu, vendar brez razlage in zgleda. V geslu **jokati** bo torej za podgeslom **jokajoč** zapisano **jokajoče** (ó) nač. prisl. V podgeslih bodo prikazani tudi deležijski prislovi, npr. **hote**.

V novem slovarju bodo med podgesla uvrščene tudi po konverziji nastale besede, npr.:

ámen soglaš. člen., ekspr. (ā) izraža potrditev: *Tako bo, pa amen* **T** ver. zaključuje molitev: *Reši nas vsega hudega, amen ámen* -a m_{id}, ekspr. konec: *Z njim je amen | do amena* **E** † *lat. āmēn † hebr. 'āmēn 'tako naj bo'*

Na enak način bosta npr. v števniskem geslu **tretji** podgesli **tretji** m_{plb} pog. v pomenu 'marec' in **tretja** ž_{plb} pog. v pomenu 'tretja prestava'.

Izjema so po konverziji nastali povedkovniki in izsamostalniški pridevniki, ki bodo v novem slovarju prikazani v pomenskem razdelku, v katerem bo s kvalifikatorjem opozorjeno na konverzijo, npr.:

maček¹ -čka m, ž_{iv}, s_{ie} **1.** mačji samec: *maček mijavka* **2.** domača žival, ki lovi miši: *Dobro bi bilo imeti mačka pri hiši* **3.** kot povdk., nav. s pril., ekspr. izraža, da se v osebku imenovani moški osebi pripisuje, da je izkušena, spretna, prebrisana: *Ta je previden, star maček, zato bo že pazil, da ne bo nasedel* || s pomenskim dopolnilom *Bil je novinec med starimi mački* **4.** star. sidro: *vzdigniti mačka in odpluti mačkov* -a -o svoj. prid. _{plā} **E** = hrv., srb. *mačak* < slov. **mačьkъ* iz †*mačka*

Na enak način bodo prikazane tudi tiste rabe samostalnikov, ki so v SSKJ opredeljene kot neskl. pril. Dejansko gre za samostalnike, ki so – večinoma pod angleškim vplivom – konvertirali v pridevnike. Pri tem pa moramo vedeti, da so nesklonljivi pridevniki v slovanskih jezikih znani že od nekdaj, le da so bili vedno maloštevilni, torej niso zgolj posledica tujejezičnih vplivov, temveč imajo osnovo že v praslovanščini. Šolski primer za tovrstne pridevnike je starocerkvenoslovanski *svobodъ* 'svoboden' (/žena/ *svobodъ jestъ otъ zakona*), ki je nastal iz praindoevropskega samostalnika **suo-pot-* »svoj gospod«. Tako bo tudi npr. v geslu **taksi** za zaporedno številko 2. navedeno kot prid. taksijski: *taksi služba*.

Manjšalniška, feminativna, svojilnopridevniška in primerniška podgesla bodo opremljena samo s kvalifikatorjem (manjš., ž, svoj. prid., primer.), oznako pregibnostno-naglasnega vzorca in po potrebi s sklicem na odnosni pomen geselske besede, saj že sama umestitev podgeselske besede pod določeno geslo zadošča za implicitno razumevanje njenega pomena. Če so te besede razvile tudi samostojne pomene, kot npr. **mačica**, bodo v podgeslih prikazana le v osnovnih (manjšalniških, feminativnih oz. primerniških) pomenih, preostali pomeni bodo obravnavani v samostojnih geselskih člankih, na kar bo opozorjeno s puščico pred podgeselsko iztočnico. Načinovnoprislovna in stanjskopridevniška podgesla bodo opremljena s kvalifikatorji in zgledi, vsa preostala podgesla pa bodo imela tudi pomenske razlage.

Vprašanja hudičevega odvetnika

1. Zakaj uvedba podgesel, če se bo slovar uporabljal predvsem v elektronski izdaji? Ali ni vsaka beseda svoja enota, ki si zasluži individualno obravnavo v samostojnem geselskem članku? In ali ne bo sistem podgesel celo otežil iskanja po elektronski izdaji?

Odgovor. Obseg za elektronsko izdajo res ni takega pomena kot za knjižno, pa vendar bo slovar izšel tudi v knjigi, ki ne bo smela biti preobsežna. Iskanje v elektronski izdaji bo urejeno tako, da bo privzeto nastavljeno iskanje po geselskih in podgeselskih besedah, ne pa tudi po geselskih besedah vodilkah. Obravnava navedenih vrst besed v podgeslih je vsebinsko utemeljena s tem, da te besede spadajo v najožji krog sorodstva geselske besede, da so celo paradigmatško predvidljive, tako besedotvorno kakor tudi pomensko. Umestitev besed najožje besedne družine v en geselski članek bo ne nazadnje uporabna tudi za lažje iskanje tovrstnih uslovarjenih tvorjenk, kar bo priročno predvsem v knjižni obliki in za naslovnika, kateremu slovenščina ni materni jezik. Uporabnik, ki bo iskal feminativ od **pes** ali **jelen**, bo besedi **psica** oziroma **košuta** brez predznanja našel pod iztočnicama **pes** oziroma **jelen**. Kdor pa bo iskal besedi **psica** ali **košuta**, ju bo našel kot gesli kazalki, ki ga bosta napotili na **pes** oziroma **jelen**.

2. Zlasti prvotne manjšalnice, pa tudi primerniki, feminativi in v manjši meri druge besede, katerih obravnava je predvidena v podgeslih, pogosto razvijejo nemanjšalniške, predvsem metaforične pomene, ki jih ne gre prikazovati v podgeslih.

Odgovor. Če ni zadoščeno pogoju, da je pomen v podgeslu predstavljene besede predvidljiv, če se je torej besedotvorno sicer predvidljiva beseda pomensko osamosvojila, bo obravnavana (tudi) v samostojnem geselskem članku. V geselskem članku **metulj** bo tako predstavljena manjšalnica **metuljček**, vendar le v manjšalniškem pomenu. Pomen 'modni dodatek k moški obleki v obliki pentlje' bo obravnavan v samostojnem geselskem članku. *Mutatis mutandis* velja za besede, pri katerih besedotvorna podstava nima več ustreznega pomena. Stanjski pridevnik **zavaljen** bo predstavljen v samostojnem geselskem članku, saj glagol **zavaliti se** ne izkazuje več pomena 'zrediti se'.

3. Kako bo rešena zagata, da je beseda **županja** danes večinoma le feminativ k **župan**, zlasti v starejšem jeziku, ki ga že zaradi leposlovja ne smemo zanemariti, pa beseda pomeni tudi 'županova žena'? Enako ali celo še bolj pereče je vprašanje prikaza plemiških nazivov za ženske osebe, od graščakinje do kraljice, cesarice in carice.

Odgovor. Za tako majhne pomenske odmike bi morda za kvalifikatorjem, ki opredeljuje feminativ, uvedli podpomen za dvojno pokončnico, torej:

župàn -ána m, živ._{S1a} predstojnik občine: *biti izvoljen za župana* | *Sejo je vodil župan župánov* -a -o svoj prid._{P1b} **župánja** ž_{S20a} || tudi županova žena **župánjin** svoj. prid. _{P1b} E = stcslov. *županъ*, hrv., srb. *žùpān*, ukr. *župán*, češ. *župan* < slovan. **županъ* iz ↑*župa*¹.

4. Izbor in način prikaza besed, ki bodo predstavljene v podgeslih, sistemsko ni čist. Zakaj je predvideno, da bodo v podgeslih obravnavani feminativi, ne pa tudi

maskulinativi, zakaj le manjšalnice, ne pa tudi večalnice; zakaj bo večina še občutenih konvertiranih besed prikazana v podgeslih, samo po konverziji nastali povedkovniki in iz samostalnikov konvertirani nesklonljivi pridevniki ne bodo deležni te časti, saj je zanje predviden zgolj prostor v svojem pomenskem razdelku? Zakaj bodo manjšalnice, feminativi, svojilni pridevniki in primerniki zgolj navrženi, opremljeni samo s kvalifikatorjem in oznako naglasno-pregibnostnega vzorca, druge vrste podgesel pa bodo opremljene boljše: prislovi in stanjski pridevniki bodo ponazorjeni z zgledi, vrstni pridevniki in glagoli z nepravim predmetom *se* ali *si* pa bodo pomensko razloženi in ponazorjeni z zgledi?

Odgovor na vsa ta in morda še na kako vprašanje je: uporabnost. Jezik je živ organizem, uslovarjenje njegovih besed pa nasilje, ki ga upravičuje samo uporabnost. Tako kot jezik sam ni sistemsko čist, ni dosleden, kar velja za vse njegove zvrsti, vključno z zborna, ne glede na to, s katerega zornega kota ga pogledamo, od pretvorbene slovnice do etimologije, tako tudi od prikaza ne moremo pričakovati sistemske čistosti, temveč le dogovorno doslednost. Prav to pa skušamo doseči pri nastajanju novega slovarja.

DOKAZI ZA DVE RAZLIČNI DVOPREDMETNI ZGRADBI V SLOVENŠČINI

ADRIAN STEGOVEC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Povzetek

Namen sledečega prispevka je s pomočjo formalnega aparata tvorbene slovnice pokazati, da ima slovenščina dve različni dvopredmetni zgradbi. Dokazi izhajajo iz formalnih testov za iskanje strukturalnih asimetrij, ki se nanašajo na slovnične pojave kot: navezovanje svojilnih pridevnikov, razporeditev 'eden' in 'drugemu', zamrznjen doseg kvantifikatorjev, prisotnost ali odsotnost vzročnega branja ter omogočeno ali neomogočeno posamostaljanje. V članku pokažemo, da ima različna razporeditev obeh predmetov v dotičnih zgradbah formalne skladienske posledice, kar se običajno za slovenščino ne predpostavlja. Pokažem tudi, da se zgradbi ne ločita samo v skladnji, temveč tudi po dovoljevanju različnih pomenskih interpretacij.

Ključne besede: dvopredmetne zgradbe, tvorbeno slovnica, tožilniški predmet, dajalniški predmet, strukturalne asimetrije

1 Uvod

Običajno se predpostavlja, da je besedni red slovenskih dvopredmetnih stavkov fleksibilen in odvisen samo od členitve po aktualnosti in stilističnih dejavnikov. Takšna je navadno tudi razlaga za podobne pojave v hrvaščini in drugih sorodnih jezikih. V nasprotju s tem Gračanin-Yukse (2006) s tvorbenim pristopom dokazuje, da ima besedni vrstni red v takih zgradbah formalne posledice, ki so opazne že pri standardnih preizkusih.

Hrvaščina ni prvi jezik za katerega je bilo v zadnjem času ugotovljeno, da je slika drugačna tradicionalni. Po Pylkkänen (2002), pomembnem delu o novem pristopu k prejemniškim zvezam, je bilo napisanih kar nekaj del, ki se znotraj tega pristopa posredno ali neposredno ukvarjajo z dvopredmetnimi zgradbami, med drugim Slavkov (2008) o bolgarščini, Dvořák (2010) o češčini, Miyagawa in Tsuijoha (2004) o japonsščini ter, poleg že omenjene Gračanin-Yukse (2006), Cuervo (2003) o španščini. Sledeče delo sledi temu trendu in dodaja nov jezik na ta seznam.

Zgradba članka je sledeča: V razdelku 2 so predstavljeni osnovni dvopredmetni vrstni redi v slovenščini, v razdelku 3 sledijo diagnostični testi, s katerimi se dokazuje veljavnost hipoteze o delitvi dvopredmetnih zgradb v slovenščini, razdelek 4 je podrobnejša predstavitev zgradb, ki jih predlagam za analizo podatkov iz testov, razdelek 5 je namenjen obravnavanju morebitnih pomenskih razlik med zgradbama, razdelek 6 pa je kratek zaključek.

2 Dvopredmetne zgradbe v slovenščini

V sklopu prispevka bodo kot dvopredmetne obravnavane le slovnične zgradbe, ki vsebujejo dva predmeta – enega v tožilniku in enega v dajalniku; deloma zaradi obsega dela samega, deloma zaradi ostalih del s področja (predvsem Gračanin-Yuksek (2006)), ki si zastavljajo enako omejitev. Obravnavane so sledeče tri zgradbe, ki se ločujejo po vrstnem redu obeh predmetov in glagola:

- (1) a. dajalnik > glagol > tožilnik:
Emā Kaji_{DAJ} daje knjigo_{TOŽ}.
- b. glagol > dajalnik > tožilnik:
Emā daje Kaji_{DAJ} knjigo_{TOŽ}.
- c. glagol > tožilnik > dajalnik:
Emā daje knjigo_{TOŽ} Kaji_{DAJ}.

Te različice so edine, ki se lahko uporabljajo v nevtralnih stavkih s povednim naklonom, kjer nobena besedna ali besedna zveza ni posebej poudarjena oziroma ni kontrastivno ali ne-kontrastivno žariščena.

Zgoraj naštetih primeri so, kar se tiče besednih redov, enaki tistim iz hrvaščine, o katerih poroča Gračanin-Yuksek. V nadaljevanju bom preveril ali je ta podobnost med jezikoma samo navidezna ali mogoče za tem stoji tudi strukturalna podobnost.

3 Testiranje za različne zgradbe

Pri obravnavi dvopredmetnih zgradb se v drugih delih, ki temo obravnavajo znotraj tvorbenega pristopa, večinoma uporabljajo standardni diagnostični testi, ki temeljijo na načelih: (3.1) navezovanja svojilnih pridevnikov (Barss in Lasnik 1986, Larson 1988, Pesetsky 1995), (3.2) razporeditve besed 'vsak' in 'drug' ('each' in 'other') (Larson 1988), (3.3) zamrznjenega dosega kvantifikatorjev (Aoun in Li 1989, Bruening 2001), (3.4) možnosti vzročnega branja (Gračanin-Yuksek 2006) ter (3.5) preprečevanja posamostaljanja (Gračanin-Yuksek 2006). Glavni namen sledečih testov je pokazati, da so trije besedni redi površinski odrazi dveh različnih zgradb z različnimi hierarhičnimi razmerji med svojimi sestavniki.

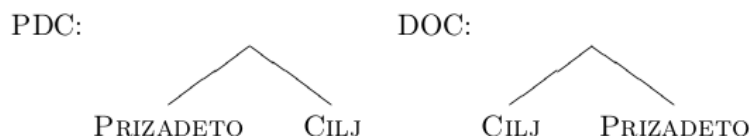
3.1 Navezovanje svojilnih pridevnikov

Prvi test temelji na sledečem slovničnem načelu: Besedna zveza s kvantifikatorjem mora sestavniško poveljevati¹ svojilni pridevnik, s katerim je koindeksirana², da ga lahko navezuje. Delovanje načela je prikazano v angleških primerih pod (2):

- (2) a. PDC³: *I gave [every paycheck]_i to [its_i owner].* (angleščina)
 jaz dal [vsak ček]_i do [njegov_i lastnik]
- b. PDC: ^{??}*I gave [his_i paycheck] to [every worker]_i.* (angleščina)
 jaz dal [njegov_i ček] do [vsak delavec]_i
- c. DOC⁴: **I gave [its_i owner] [every paycheck]_i.* (angleščina)
 jaz dal [njegov_i lastnik] [vsak ček]_i
- d. DOC: *I gave [every worker]_i [his_i paycheck].* (angleščina)
 jaz dal [vsak delavec]_i [njegov_i ček] (Larson 1988)

V primeru (2b) je poved neslovnična oziroma precej nesprejemljiva (po slovničnih sodbah v Larson 1988), ker besedna zveza s kvantifikatorjem 'every worker' ne s-poveljuje svojilnega zaimka 'his'. Enako je v primeru (2c) poved neslovnična, ker besedna zveza s kvantifikatorjem 'every paycheck' ne s-poveljuje svojilnega zaimka 'its'. Iz tega se lahko izpelje, da hierarhična razmerja v angleških povedih zgoraj niso takšna kot jih prikazuje shema pod (3), kjer se Prizadeto in Cilj v obeh primerih medsebojno s-poveljujeta.

(3)

Za razlago neslovničnosti v primerih (2b) in (2c) je potrebno uporabiti zgradbi kakršni sta prikazani v shemi pod (4). Pri teh zgradbah je s-poveljevanje med Ciljem in Prizadetim asimetrično – v PDC zgradbi samo Prizadeto s-poveljuje Cilj, ta pa ne s-poveljuje Prizadetega, obratno je v DOC zgradbi, kjer Cilj asimetrično s-poveljuje Prizadeto.

¹Sestavniško ali s-poveljevanje (v angleščini constituent ali c-command) je v tvorbeni slovnični strukturalno razmerje med posameznimi sestavniki v skladijenjskem drevesu, ki odraža hierarhijo delov stavka. Sestavnik α s-poveljuje sestavnik β , če je β sestra α (če sta njuni veji izpeljani iz istega vozlišča v drevesu) ali če je β podrejen vozlišču, ki je v sestrskem razmerju do α .

²Obe besedni zvezi kažeta na isto entiteto.

³V angleščini *Prepositional Dative Construction*, ali predložna dajalniška zveza, ki označuje zgradbe tipa: *John gave the flowers to Mary*. Zaradi ustaljenosti je uporabljena angleška kratica.

⁴V angleščini *Double Object Construction*, ali dvo-predmetna zveza, ki označuje zgradbe tipa: *John gave Mary the flowers*. Zaradi ustaljenosti je uporabljena angleška kratica.

Enako kot pri navadnem navezovanju svojilnih pridevnikov, se v zgornjih primerih pokažejo asimetrije med zgradbama PDC in DOC. V slovenščini se v enakem okolju ravno tako pokažejo kazatelji dveh različnih zgradb:

- (9) a. [Vsakemu prijatelju_{DAJ}] sem predstavil [starše_{TOŽ} drugega (prijatelja)].
 b. Predstavil sem [vsakemu prijatelju_{DAJ}] [starše_{TOŽ} drugega (prijatelja)].
 c. #Predstavil sem [starše_{TOŽ} drugega prijatelja] [vsakemu_{DAJ} (prijatelju)].
 (10) a. #[Drugemu prijatelju_{DAJ}] sem predstavil [starše_{TOŽ} vsakega (prijatelja)].
 b. # Predstavil sem [drugemu prijatelju_{DAJ}] [starše_{TOŽ} vsakega (prijatelja)].
 c. Predstavil sem [starše_{TOŽ} vsakega prijatelja] [drugemu_{DAJ} (prijatelju)].

Povedi v primerih (9c), (10a) in (10b) niso označene kot popolnoma neslovnične (*'), saj je v slovenščini mogoč še drugi pomen. '#' označuje le, da je v dotičnih primerih nemogoč recipročen pomen, ki je relevanten za test.

3.3 Zamrznjeni doseg kvantifikatorja

Zamrznjeni doseg pri kvantifikatorjih je pojav, ki ni izključno povezan z dvopredmetnimi zgradbami, ponuja pa ravno pri teh primerih dobro orodje za prepoznavanje različnih zgradb.

Ne glede na razlago pojava, ki se razlikuje že v ključnih delih kot sta Aoun in Li (1989) ter Bruening (2001), so si podatki edini – doseg kvantifikatorja je zamrznjen le pri določenih vrstah dvopredmetnih zgradb. Na primer: pri PDC zgradbah v angleščini (11) ima lahko kvantifikator drugega predmeta doseg nad kvantifikatorjem prvega in dovoljuje dve različni branji, pri DOC (12) pa je doseg zamrznjen in je mogoče samo eno branje:

- (11) a. *I gave [a doll] to [each child].* (angleščina)
 'Dal sem eno punčko vsakemu otroku.' $\forall > \exists, \exists > \forall$
 b. *I gave [a child] [each doll].* (angleščina)
 'Dal sem enemu otroku vsako punčko.' $\exists > \forall, * \forall > \exists$
 (12) a. *The teacher gave a (different) book to every student.* (angleščina)
 'Učitelj je dal (drugačno/drugo) knjigo vsakemu učencu.' $\forall > \exists$
 b. *The teacher gave a (#different) student each book.* (angleščina)
 'Učitelj je dal (#drugačnemu/#drugemu) učencu vsako knjigo.' $* \forall > \exists$
 (Bruening 2001)

V primeru (11a) sta mogoča oba pomena: univerzalni kvantifikator z dosegom nad eksistencialnim ('Punčk je toliko kolikor otrok') in eksistencialni kvantifikator z dosegom nad univerzalnim ('Punčka je samo ena'). V primeru pod (11b) pa je mogoč samo primarni doseg kvantifikatorja, torej eksistencialni nad univerzalnim ('Otrok je en sam').

Slika je jasnejša, če kot v primerih pod (12) dodamo pridevnik 'different' (drugačen/drugi), ki v kombinaciji z istimi kvantifikatorji izsili, da dobi 'vsak' doseg nad 'en'. V primeru (12b) je tako branje nemogoče in lahko dobimo le pomen vezan na kontekst, nikakor pa ne takega kot v primeru (12a), ki je popolnoma slovničen ne glede na kontekst.

Kot pri prejšnjih testih, je tudi pri temu pričakovano, da se slovenski besedni red *tožilnik* > *dajalnik* obnaša enako kot angleški PDC, *dajalnik* > *tožilnik* pa kot DOC. Primeri pod (13) in (14) to potrjujejo:

- (13) a. *Učitelj je dal [eno nalogo_{TOŽ}] [vsakemu učencu_{DAJ}].* $\forall > \exists, \exists > \forall$
 b. *Učitelj je [enemu učencu_{DAJ}] dal [vsako nalogo_{TOŽ}].* $\exists > \forall, * \forall > \exists$
 c. *Učitelj je dal [enemu učencu_{DAJ}] [vsako nalogo_{TOŽ}].* $\exists > \forall, * \forall > \exists$
- (14) a. *Učitelj je dal (drugačno/drugo) nalogo vsakemu učencu.* $\exists > \forall$
 b. *Učitelj je (#drugečnemu/#drugemu) učencu dal vsako nalogo.* $* \forall > \exists$
 c. *Učitelj je dal (#drugačnemu/#drugemu) učencu vsako nalogo.* $* \forall > \exists$

Bruening (2010) opaza, da se doseg kvantifikatorjev v dvopredmetnih zgradbah po premiku 'težkih' samostalniških zvez na desni rob stavka (*Heavy NP Shift*)⁵ ohrani. V slovenščini se takšen premik težko prepozna, saj se zgradba *dajalnik* > *tožilnik* po premiku površinsko ne loči od zgradbe *tožilnik* > *dajalnik*. Isti pojav pa se pokaže tudi z drugačnim skladijskim procesom. Po Živanović (2007) se v slovenščini na desnem robu stavka nahajajo nekontrastivno žariščene besedne zveze⁶, te so navadno v polnih odgovorih na vprašanja realizacija podatka po katerem sprašujemo.

Predpostavimo, da bo v primeru 'težkega' tožilniškega predmeta govorec slovenščine izbral zgradbo, kjer je ta na desnem robu stavka, torej *dajalnik* > *tožilnik*. V tem primeru se bo v odgovoru na vprašanje podatek po katerem sprašujemo – dajalniški predmet – pojavil na desnem robu zgradbe.

- (15) ([*Komu/Kolikim učencem*] je dal učitelj [vsako nalogo, ki je ni znal rešiti]?)
Učitelj je dal [vsako nalogo_{TOŽ}, ki je ni znal rešiti] [ENEMU UČENCU_{DAJ}].

V primeru pod (15) ima kljub površinskemu besednemu redu *tožilnik* > *dajalnik* poved nepričakovano le eno branje, kar je značilno za besedni red *dajalnik* > *tožilnik*. In to ni $\forall > \exists$ branje, kot bi pričakovali iz površinske razporeditve kvantifikatorjev, temveč $\exists > \forall$, kot bi pričakovali iz površinske razporeditve nežariščenega stavka. To potrjuje Brueningova opažanja tudi v primeru slovenščine.

3.4 Vzročno branje

Sledeči test se razlikuje od ostalih po temu, da opisuje pojav, ki je lasten samo dvopredmetnim zgradbam, bolj natančno zgradbam, ki vsebujejo glagole 'dajanja'.

Znano je namreč, da v angleščini pri primerih kot (16) le DOC zgradbe dovoljujejo 'vzročno branje' s pomenom: '*x je povzročil, da je y ustvaril z*'. V kontrast temu pa je zgradba PDC, bolj kot DOC, povezovana s pomenom fizičnega prenosa tožilniškega predmeta.

⁵V Larson (1988) je v sklopu njegove derivacijske analize DOC in PDC takšen premik analiziran kot 'dvigovanje lahkih predikatov' (*Light Predicate Raising*), pri kateri se v PDC premakne glagolska zveza skupaj z dajalniškim predmetom na levo (višje v skladijskem drevesu). Za razpravo v tem besedilu ni relevantno ali se odločimo za to ali drugo analizo.

⁶Po njegovi analizi žariščenja v slovenščini se ravno tako napoveduje, da se bodo razmerja med kvantifikatorji ohranila v zgradbi z žariščenjem.

- (16) a. DOC: [Interviewing Nixon] gave [Mailer] [a book]. (angleščina)
 Intervjujanje Nixona je dalo Mailerju knjigo
 b. PDC: #[Interviewing Nixon] gave [a book] to [Mailer]. (angleščina)
 Intervjujanje Nixona je dalo knjigo Mailerju (Oehrle 1976)

Pričakovano se slovenska zgradba z besednim redom *dajalnik* > *tožilnik* obnaša kot angleški DOC (Prikazano pod (16)).

- (17) a. *Hitra industrializacija je [Angliji_{DAJ}] prinesla [veliko novih izdelkov_{TOŽ}].*
 b. *Hitra industrializacija je prinesla [Angliji_{DAJ}] [veliko novih izdelkov_{TOŽ}].*
 c. # *Hitra industrializacija je prinesla [veliko novih izdelkov_{TOŽ}] [Angliji_{DAJ}].*

Vzročno branje pa je mogoče pod določenimi pogoji dobiti tudi z besednim redom *tožilnik* > *dajalnik*⁷. In sicer v primerih kot sta izpisana pod (18):

- (18) a. *Hitra industrializacija je prinesla [veliko novih izdelkov_{TOŽ}] [Angliji_{DAJ}] [kisli dež_{TOŽ}] pa [Skandinaviji_{DAJ}].*
 b. *Hitra industrializacija je prinesla [veliko novih izdelkov_{TOŽ}] [Angliji_{DAJ}] [Skandinaviji_{DAJ}] pa [kisli dež_{TOŽ}].*

Takšno branje je mogoče dobiti z besednim redom *tožilnik* > *dajalnik* tudi v že prej omenjenih primerih nekontrastivnega žariščenja (19a) in premiku težkih samostalniških zvez (19b).

- (19) a. *(Komu je hitra industrializacija prinesla veliko novih izdelkov?)*
Hitra industrializacija je prinesla [veliko novih izdelkov_{TOŽ}] [ANGLIJI_{DAJ}].
 b. *Hitra industrializacija je prinesla [veliko novih izdelkov_{TOŽ}] [državam_{DAJ}, ki so bile pripravljene zgodaj vlagati v novo tehnologijo].*

Ker gre v (18) v bistvu za neke vrste kontrastivno žariščenje v povezavi z elipso in dobimo podobne rezultate tudi v (19), kjer lahko, če potegnemo vzporednico s primerom (15) v prejšnjem razdelku, rečemo, da so to 'zakrinkane' zgradbe, ki so površinsko videti kot besedni red *dajalnik* > *tožilnik*, skladijsko pa se obnašajo kot *tožilnik* > *dajalnik*, ne bi bilo tako nenavadno, če bi tukaj šlo za isto stvar. Seveda je to samo začasna in precej šibka hipoteza, ki jo bo treba preveriti v prihodnosti.

3.5 Posamostaljanje

Zadnji dokaz prihaja iz onemogočanja posamostaljanja. V angleščini le PDC zgradbe omogočajo posamostaljanje dvopredmetnega stavka (20). Ravno tako se v slovenščini v skladu z ostalimi primeri le zgradbe z besednim redom *tožilnik* > *dajalnik* (21) obnašajo kot omenjena angleška zgradba.

⁷Zahvaljujem se recenzentu za izpostavitve takšnih primerov.

- (20) a. PDC: *Sue's gift of a book to Mary* (angleščina)
 Suejino darilo knjige Mariji
 b. DOC: **Sue's gift of Mary (of) a book* (angleščina)
 Suejino darilo Marije knjige (Pesetsky 1995)
- (21) a. * *Matavževa Birsi podaja žoge*
 b. * *Matavževa podaja Birsi žoge*
 c. *Matavževa podaja žoge Birsi*

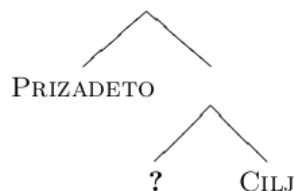
Samo po sebi, to ni dovoljšen dokaz, da je slovenska zgradba z besednim redom *tožilnik > dajalnik* primerljiva z angleško PDC⁸. V angleščini se obe zgradbi ločita v posamostaljeni obliki tudi po prisotnosti predloga 'to' v PDC. Zato je lažje argumentirati, da le ta zgradba dovoljuje posamostaljeno obliko. Proces posamostaljenja v slovenščini bi načeloma lahko tudi popolnoma spremenil vrstni red členov, kar bi pomenilo, da nam podatki pod (21) povejo le, da je končni rezultat besedni red *tožilnik > dajalnik*, izvorna zgradba bi lahko bila katerakoli od dveh. Na tej točki je zato potrebno povedati več o zgradbah, ki jih predlagam za reprezentacijo slovenskih dvopredmetnih zgradb.

4 Struktura slovenskih dvopredmetnih zgradb

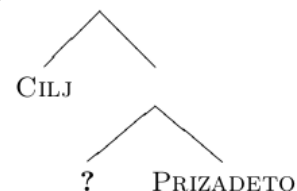
Testi z navezovanjem so pokazali, da se morata predmeta v obeh zgradbah asimetrično s-poveljevati, nič pa še ni bilo rečeno o tem kaj daje obema zgradbama napovedano asimetričnost.

(22)

tožilnik > dajalnik:

dajalnik > tožilnik:

V jezikih, ki poznajo dvopredmetne zgradbe z izraženim predlogom (angleščina, bolgarščina, španščina) je ta uporabljen v zgradbah tipa *Prizadeto > Cilj*. Za jezike, ki pa iste zgradbe izražajo brez predloga, se v literaturi pojavljajo različne analize. Gračanin-Yukseš (2006) predlaga fonetično neizraženo jedro H⁰, ki za določilo izbere Prizadeto, za dopolnilo pa Cilj. Dvořák (2010) pa predlaga navaden predlog (P⁰), ki pa je za razliko od angleškega 'to' fonetično neizražen. Razlike med obema pristopoma so minimalne, zato bom v nadaljevanju uporabljal kar P⁰.

Za zgradbe tipa *Cilj > Prizadeto* obstaja še več različne literature, pristopi pa so si večinoma edini v tem, da predlagajo fonetično neizraženo skladenjsko prvino – Larson (1988) sled premaknjene glagola, Pesetsky (1995) abstraktni morfem G,

⁸Za izpostavitev tega problema in za druge komentarje, ki so prispevali h končni vsebini razdelka o posamostaljanju, se zahvaljujem pripombam recenzenta.

Marantz (1993) in Pylkkänen (2002) pa nizko prejemniško jedro (jedro nizke prejemniške zveze)⁹.

Vrnimo se k nerešenemu problemu posamostaljanja; pokazati je treba, da je posamostaljena dvopredmetna zgradba v slovenščini ustreznica PDC-ja in da vsebuje fonetično neizražen predlog P⁰. Pri tem je v pomoč analiza prostega dosega kvantifikatorjev, kakor jo najdemo v Bruening (2001). Po njegovo ta lastnost PDC zgradb ne izhaja le iz hierarhičnih razmerij med predmetoma. Za eno njegovih predlaganih rešitev je ključna predložna zveza PP, ki s Prizadetim v položaju določila deluje kot mali stavek.

Če vzamemo Brueningovo hipotezo za pravilno, prost doseg kvantifikatorjev v posamostaljeni dvopredmetni zgradbi pod (23) kaže, da slovenska zgradba *tožilnik > dajalnik* vsebuje fonetično neizražen predlog.

(23) [Miklavževo podarjanje [drugačne igrače_{ROD}] [vsakemu otroku_{DAJ}]] se je izkazalo za drag štos. $\exists > \forall$

Odsotnost posamostaljene zveze *dajalnik > tožilnik* se tako lahko razloži s procesom, ki ga uporablja Pesetsky (1995) za razlago odsotnosti posamostaljene DOC v angleščini. Posluži se abstraktnega morfema G, ki se mora iz prvotnega položaja med Ciljem in Prizadetim umakniti in se priključiti k glagolu, ker ima oznako [+afiks], in tako ustvariti z glagolom [G[glagol]] – glagol z neizraženo predpono. Pesetsky razume posamostaljanje kot priključevanje besedotvornega morfema, zato je v primeru DOC onemogočeno zaradi Myersove (1984) generalizacije:

(24) Besede tvorjene s fonetično neizraženim morfemom¹⁰ ne dovoljujejo priključevanja dodatnih besedotvornih morfemov.

Rešitev s sklicevanjem na Myersovo generalizacijo je mogoča tudi pri analizi s prejemniškimi jedri, kot na primeru japonščine pokaže Miyagawa (v tisku). Če predpostavimo, da slovenska dvopredmetna zgradba *dajalnik > tožilnik* vsebuje G ali prejemniško jedro, je to tudi mogoča razlaga za odsotnost tega besednega reda v posamostaljenih dvopredmetnih zgradbah.

5 Pomenske razlike

V razdelku 3.4 je že bilo pokazano, da se lahko slovenski dvopredmetni zgradbi ločita glede na različne mogoče pomenske interpretacije. Obstaja pa še razlikovanje, ki je posebej zanimivo iz teoretičnih in tipoloških razlogov.

Marvin (2009) pokaže, da pozna slovenščina dve vrsti prejemniških zvez – visoko in nizko. To je zanimivo predvsem zaradi implikacij iz Pylkkänen (2002), po kateri naj bi se jeziki skladijsko delili na tiste z izključno nizko (25) in tiste z izključno visoko (26) prejemniško zvezo:

⁹V angleškem izvorniku *Low Applicative Head in Low Applicative Phrase*.

¹⁰V angleškem izvorniku *zero-derived words*.

- (25) **John held Mary the bag.* (angleščina)
 John držal Mary torba
 'John je namesto Mary držal torbo.'
- (26) *Agimi i mban Drites çanten time.* (albanščina)
 Agim_{IM} KL_{DAJ} drži Drita_{DAJ} torba_{TOŽ} moja
 'Agim drži mojo torbo namesto Drite.'
 (Pylkkänen 2002)

V angleščini dajalniške zgradbe izražajo razmerje med prejemnikom in predmetom (nizka prejemniška zveza), v albanščini pa med prejemnikom in dogodkom, izraženim z glagolom in predmetom (visoka prejemniška zveza). V slovenščini lahko glagoli, ki po Marvin (v tisku) spadajo v skupino *poslati-* in *vreči-* glagolov (primerljiva s skupino *send-* in *throw-type* glagolov v angleščini po Rappaport Hovav in Levin (2008)) izražajo oba pomena:

- (27) *Binetu sem spekel torto.*
 'Spekel sem torto, ki sem jo dal Binetu.' in 'Namesto Bineta sem spekel torto.'
 (Marvin 2009)

Na prvi pogled je ta pojav zgolj leksikalne narave, če pa glagole, ki dovoljujejo oba pomena uporabimo v različnih dvopredmetnih besednih redih, opazimo, da sta oba pomena mogoča le pri besednem redu *dajalnik > tožilnik*¹¹:

- (28) a. *Ema je Kaji_{DAJ} poslala pismo_{TOŽ}.*
 ✓ 'Ema je poslala pismo namenjeno Kaji.'
 ✓ 'Ema je namesto Kaje poslala pismo.'
- b. *Ema je poslala Kaji_{DAJ} pismo_{TOŽ}.*
 ✓ 'Ema je poslala pismo namenjeno Kaji.'
 ✓ 'Ema je namesto Kaje poslala pismo.'
- c. *Ema je poslala pismo_{TOŽ} Kaji_{DAJ}.*
 ✓ 'Ema je poslala pismo namenjeno Kaji.'
 * 'Ema je namesto Kaje poslala pismo.'

Iz tega lahko zaključimo, da v slovenščini dvopredmetna zgradba *dajalnik > tožilnik* dovoljuje tako visoko kot nizko prejemniško branje, zgradba *tožilnik > dajalnik* pa samo nizko. To pa ni povsem v skladu s trenutnim pogledom na tipologijo prejemniških zvez po Pylkkänen (2002).

6 Ugotovitve

Sodeč po podatkih iz prispevka ima slovenščina dve vrsti dvopredmetnih zgradb, ki se ločita v skladijskih lastnostih in, pod določenimi pogoji, tudi v pomenu.

¹¹Recenzent me je tukaj opozoril na to, da je visoko prejemniško branje mogoče v povedi: *Ema je poslala pismo Kaji, Peter pa Janezu.* Takšna poved je skoraj identična primerom pod (15) v razdelku o vzročnem branju. Ponavlja se vzorec, ki kaže na to, da se pri primerih žariščenja (tako kontrastivnega in nekontrastivnega) in pojavih povezanih s 'težkimi' samostalniškimi zvezami lahko površinski besedni red obrne, zgradba pa se skladijsko še vedno obnaša kot pred spremembo.

Prva je zgradba izražena z besednim redom *tožilnik* > *dajalnik*, ta se po lastnostih ujema z angleško zgradbo PDC, druga pa je zgradba z besednim redom *dajalnik* > *tožilnik*, ta se ujema z angleško zgradbo DOC.

Predvsem zaradi pomenskih razlik med zgradbama na področju prejemniških zvez pa se slovenščina ne samo pridružuje skupini jezikov, ki pozna različne vrste dvopredmetnih zgradbe, temveč tudi odpira nova vprašanja o mogočih tipoloških jezikovnih skupinah.

Literatura

- Aoun, Joseph in Audrey Yun-Hui Li, 1989: "Scope and constituency". *Linguistic inquiry* 20: 141–72.
- Barss, Andrew in Howard Lasnik, 1986: "A note on anaphora and double objects". *Linguistic inquiry* 17: 347–54.
- Bruening, Benjamin, 2001: "QR obeys superiority: Frozen scope and ACD". *Linguistic inquiry* 17: 233–73.
- Bruening, Benjamin, 2010: "Double Object Constructions Disguised as Prepositional Datives". *Linguistic Inquiry* 41: 287–305.
- Cuervo, María Cristina, 2003: *Datives at large*. Doktorska disertacija, Massachusetts Institute of Technology.
- Dvořák, Věra, 2010: "On the Syntax of Ditransitive Verbs in Czech." *Formal Approaches to Slavic Linguistics 18: The Second Cornell Meeting 2009*. Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications, 161–177.
- Gračanin-Yuksek, Martina, 2006: "Double object construction in Croatian: Arguments against Appl⁰". Richard Compton, Magdalena Goledzinowska, and Ulyana Savchenko, eds. *Formal approaches to Slavic linguistics: The Toronto meeting*. Ann Arbor, MI: Michigan Slavic Publications, 94–112.
- Larson, Richard, 1988: "On the double object construction". *Linguistic inquiry* 19: 335–92.
- Marantz, Alec, 1993: "Implications of asymmetries in double object constructions". Sam A. Mchombo, ur. *Proceedings of NELS 31*. University of Massachusetts, Amherst: GLSA Publications, 333–349.
- Marvin, Tatjana, 2009: "Applicative constructions in Slovenian". S. Franks, V. Chidambaram & B. D. Joseph, eds. *A linguist's linguist: studies in South Slavic linguistics in honor of E. Wayles Browne*. Philadelphia, PA: UPenn working papers in linguistics. Bloomington, IL: Slavica, 297–315.
- Marvin, Tatjana, (v tisku): "A Note on Applicatives". M. C. Cuervo and Y. Roberge, eds. *The end of argument structure?*, Syntax and Semantics. Emerald.
- Miyagawa, Shigeru, (v tisku): "Nominalization and argument structure: evidence for the dual-base analysis of ditransitive constructions in Japanese." *Case, Argument Structure, and Word Order*, Leading Linguists Series, Routledge.
- Miyagawa, Shigeru in Takae Tsujioha, 2004: "Argument structure and ditransitive verbs in Japanese" *Journal of East Asian Linguistics* 13, 1–38.
- Myers, Scott, 1984: "Zero-derivation and inflection". *MIT Working Papers in Linguistics 7: Papers from the January 1984 MIT Workshop on Morphology*, Department of Linguistics and Philosophy, MIT, Cambridge, Mass., 53–69.

- Oehrle, Richard Thomas, 1976: *The Grammatical Status of the English Dative Alternation*. Doktorska disertacija, Massachusetts Institute of Technology.
- Pesetsky, David, 1995: *Zero Syntax*. Cambridge: MIT Press.
- Pylkkänen, Liina, 2002: *Introducing arguments*. Doktorska disertacija, Massachusetts Institute of Technology.
- Rappaport Hovav, Malka in Beth Levin, 2008: "The English dative alternation: The case for verb sensitivity". *Journal of Linguistics* 44: 129–167.
- Slavkov, Nikolay, 2008: "Formal consequences of dative clitic doubling in Bulgarian ditransitives: An applicative analysis". *Journal of Slavic Linguistics* 16: 139–166.
- Živanović, Sašo, 2007: *Kvantifikacijski vidiki logične oblike v minimalistični teoriji jezika*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.

STANJE IN NALOGE SODOBNEGA SLOVENSKEGA BESEDOTVORJA¹

IRENA STRAMLJIČ BREZNIK
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Povzetek

Prispevek predstavlja slovensko besedotvorje kot tvorni segment sodobnih mednarodnih derivatoloških projektov in združenj. Posebej na podlagi monografij in pomembnejših razprav prikazuje stanje slovenističnih raziskav v zadnjem obdobju 1990–2010. Na podlagi ocene stanja se pred slovensko besedotvorje postavljajo tri naloge, in sicer: (a) ovredoten in področno razdelan prikaz že raziskanega z elektronsko dostopno bazo vseh relevantnih razprav; (b) na sodobnih leksikoloških bazah, korpusih in obstoječi leksikogramski zbirki novejšega besedja zasnovan opis tvorbenih pojavov sodobnega slovenskega jezika; in (c) še več besedotvornih raziskav z intra- in interdisciplinarnimi pristopi.

Ključne besede: slovenščina, besedotvorje, raziskovalni izzivi in naloge

1 Uvod

1.1 Besedotvorje je bilo v slovenistični tradiciji dolgo obravnavano kot del morfologije, šele kasneje, zlasti v šolskih slovnica (Janežič 1863: 116–156) se je težišče obravnave preneslo v okvir t. i. besedoslovja, ki je v širšem smislu združevalo obravnavo besed z besedotvornega, etimološkega, stilističnega in semantičnega vidika. Danes lahko na podlagi bibliografskih podatkov ocenimo, da je sodobno besedotvorje slovenskega jezika razvita jezikoslovna disciplina z jasno definiranim predmetom in cilji raziskovanja. Ima namreč: (a) kontinuiteto teorije, praktično od začetkov knjižnega jezika s prvo slovnico 1584; (b) specializirane in uveljavljene raziskovalce, ki z vzgojo mlajših generacij strokovnjakov skrbijo za kontinuiteto; (c) relevantne in aktualne metodološko-teoretične pristope. Posledično se raziskovalci slovenskega

¹ V članku pod "slovenskim besedotvorjem" razumem delo v Sloveniji delujočih jezikoslovcev, ki pišejo o besedotvorju slovenskega jezika v slovenskem metajeziku. Iz pregleda so torej izpuščena dela, ki besedotvorje slovenščine obravnavajo v teoretičnih okvirjih, ki niso nastali na Slovenskem.

besedotvorja enakovredno vključujemo v relevantne mednarodne projekte in znanstvena združenja ter njihova srečanja.

1.2 V okviru mednarodnih projektov velja izpostaviti dva. Prvi je bil zasnovan 1992 v okviru jezikoslovnega komiteja Poljske akademije znanosti na Inštitutu poljske filologije Univerze v Opolu, na katerem je bila zastavljena mednarodna raziskava *Sodobne spremembe v slovanskih jezikih (1945–1995)* oz. *Współczesne przemiany języków słowiańskich (1945–1995)*, ki jo je koordiniral Stanisław Gajda, poleg drugih slovanskih narodov pa so bili povabljeni tudi Slovenci (Vidovič Muha 1996). V okviru tega sta izšla dva zbornika. V prvem *Slovenski jezik* (Vidovič Muha 1998) se je predstavilo dvaindvajset jezikoslovcev z aktualnimi raziskavami, med katerimi je vključena besedotvorna problematika le pri enem avtorju, in to glede na značilnosti terminologije novejših naravoslovno-tehničnih strok (Gorjanc 1998: 221–231). Čez pet let je bil v Opolu (2003) izdan poljsko-slovenski zbornik *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj na Poljskem in v Sloveniji*, ki sta mu družno urednikovala Stanisław Gajda in Ada Vidovič Muha. Besedotvorno problematiko prinaša članek Nataše Logar (2003: 131–150), ki kot aktualno poimenovalno možnost predstavlja kratice in tvorjenke iz njih.

Obžalujemo lahko, da Slovenci nismo sodelovali v slovanski besedotvorni monografiji (Ohnheiser 2003; prim. tudi Stramljič Breznik 2005). V samo izhodišče je bil postavljen cilj, da se določi, kako se splošne težnje razvoja kažejo v nacionalnih jezikih, katera zunaj- in znotrajjezikovna dejstva prispevajo k izražanju splošnih in specifičnih jezikovnih potez. V prvi etapi že omenjenih raziskav (*Współczesne przemiany języków słowiańskich 1945–1995*) je nastalo 14 monografij, ki so posvečene predstavitvi sprememb v posameznih slovanskih jezikih po drugi svetovni vojni. V tej zbirki nacionalnih monografij, kot je bilo opozorjeno tudi za slovenščino, so namreč opaženi različni pristopi pri vključevanju besedotvorja, saj so mu v beloruskem, bolgarskem, makedonskem, poljskem, ruskem, slovaškem, ukrajinskem in hrvaškem jeziku namenjena samostojna poglavja. Manj natančno pa je besedotvorje opisano v lužiškem, srbskem, slovenskem in češkem jeziku, kjer je vključeno v poglavje o leksiki. Hkrati se gradivo opolskih publikacij razlikuje tudi glede na čas zajetega gradiva (v bolgarščini in slovaščini gre za pregled systemskega razvoja zadnjih 40–50 let, v ruščini se osredinjajo na obravnavo sprememb iz 80. let 20. stoletja) kot tudi glede na obseg analiziranega gradiva, ali je zajet ves spekter knjižnega jezika ali le posamezna področja.

1.3 Drugi pomemben dosežek za slovensko besedotvorje predstavlja povabilo, da se vključimo v mednarodni besedotvorni komparativni projekt evropskih jezikov (Mueller, Ohnheiser, Olsen, Rainer 2010). Pod zaporedno številko jezika 162 bo med drugimi evropskimi predstavljeno tudi besedotvorje slovenščine.

1.4 Pomembno dejstvo je tudi, da smo raziskovalci slovenskega besedotvorja vključeni v mednarodno specializirano združenje, in sicer Komisijo za slovansko besedotvorje pri Mednarodnem komiteju slavistov, ki danes združuje štirideset članov iz sedemnajstih držav, vključno s Slovenijo. Dosedanja znanstvena srečanja so potekala v Volvogradu 1996, Magdeburgu 1997, Innsbrucku 1999, Katovicah 2000, Wittenbergu

2001, Minsku 2003, Bratislavi 2004, Berlinu 2005, Minsku, Sofiji 2007, Moskvi 2009, Kijevu 2010 in leta 2011 v Poznanju.

2 Sodobno raziskovalno stanje

2.1 Govoriti o izzivih in raziskovalnih nalogah tega področja, hkrati nujno pomeni tudi natančno in sistematično zbrati in ovrednotiti genezo ter razvojni lok teorije, ki ji lahko sledimo skozi prvi slovnični prikaz slovenskega besedotvorja, začenši z Bohoričevo slovnico leta 1584, pa do raziskovalnih rezultatov sedanjega trenutka.

Sama časovna razsežnost in posledično množica del kaže, da je to za pričujoč prispevek prevelik zalogaj. Zaradi tega dejstva so postavljene tri omejitve: (a) vsebinska upošteva zgolj raziskovalce in dela, ki raziskujejo besedotvorje slovenskega jezika, (b) časovna je vezana na obdobje zadnjih dvajsetih let in (c) formalna, s katero upoštevamo samo monografije in pomembnejše razprave, ne pa tudi številnih magistrskih in doktorskih del, čeprav bi bilo utemeljeno upoštevati še tudi nekatera nadpovprečna diplomska dela. Časovna zamejitev z letnicama 1990 in 2010 ima svoj smisel, saj lahko rečemo, da se je sodobna besedotvorna teorija dogradila v devetdesetih letih preteklega stoletja s skladijskopomenskim pristopom, ki sta ga uveljavila strukturalistično naravnana vodilna jezikoslovca Jože Toporišič in Ada Vidovič Muha. Prvi je besedotvorno teorijo v istoimenskem članku predstavil (Toporišič 1976: 163–177) in jo tvorno dograjeval v vseh izdajah svoje *Slovenske slovnice* (Toporišič 1976, 1984, 1991, 2000). Druga je podrobneje razdelala zloženke in ob njih v delu *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženk* (Vidovič Muha 1988) predstavila tipološke lastnosti besedotvorne skladnje na tvorbenih vzorcih samostalnika, pridevnika in glagola.

Avtorja sta sicer oblikovala vsak svoj tvorbeni model, s katerim pojasnjujeta nastanek tvorjenk, čeprav izhajata iz obema skupnih načel strukturalističnega jezikoslovja in pri obravnavi tvorjenk uvajata skladijskopomenska in pretvorbena merila, saj je tvorjenka pretvorbena varianta nestavčne besedne zveze, imenovane skladijska oz. govorna/besedotvorna podstava, vsaka tvorjenka pa je hkrati dovodna, sestavljena iz (besedotvorne) podstave in obrazila. Skupno jima je upoštevanje že omenjenega tesnega razmerja med skladnjo in besedotvorjem, vendar so med obema tudi razhajanja, saj je Vidovič Muha ob naslonitvi na poljsko besedotvorje (Doroszewski 1946, 1963) formalizirala proces tvorbe, upošteva vse možna slovnična razmerja v skladijski podstavi, in prikazala njihove pretvorbene vrednosti v sestavinah tvorjenke. Svoja razhajanja oz. drugačne poglede na določena besedotvorna vprašanja sta sama najjasneje predstavila v medsebojni polemiki (Toporišič 1990, 1991a, Vidovič Muha 1991, 1991a). Toporišičev model vključuje v jezikoslovje elemente matematike, zato je tvorba besed predstavljena s sestavom velevanjskih pravil, imenovanim algoritem, ki obsega šest vertikalno prikazanih korakov (Toporišič 2000: 156). Model Vidovič Muhe (1988: 10–25) pa nastanek tvorjenke prikazuje linearno, izhodišče je tvorjenka, tvorba pa je formalizirana z uporabo oglatih oklepajev (predmetnopomenske sestavine in slovnična razmerja v skladijski podstavi, ki se pretvarjajo v obrazilo tvorjenke) in zavutih oklepajev (slovnična razmerja v skladijski podstavi, ki se pretvarjajo v obrazilo ali njegov del).

2.2 Monografije

2.2.1 Po utrditvi sodobne besedotvorne teorije je v obdobju 1990–2010 izšlo še nekaj monografij, ki v obliki izbora razprav prinašajo celovitejše poglede na različne segmente tvorbenih vprašanj slovenščine.

2.1.2 Analizo tvorjenk iz gradiva Slovarja slovenskega knjižnega jezika vsebuje knjiga *Prispevki iz slovenskega besedoslovja* (Stramljič Breznik 1999: 11–243), ki prikazuje specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. Ugotovljeno je, da so omenjene tvorjenke obrazilno zelo bogate in da med njimi nastopajo tudi prekrivna obrazila, toda s številsko podkrepjenimi podatki je dokazana njihova specializiranost in primarna vezanost le na določeno besedotvornopomensko kategorijo. Del monografije pretresa moč in nemoč slovenskega metajezika v besedotvornih poglavjih prvih slovensko pisanih slovnici ter tvorbeni vidik pri nastajanju terminov za besedne vrste.

2.1.3 Leksikografsko aplikacijo besedotvorne teorije predstavlja *Besednodružinski slovar slovenskega jezika, poskusni zvezek za iztočnice na B* (Stramljič Breznik 2004). Monografija najprej vsebinsko opredeljuje teoretična izhodišča, obseg, namen, zgradbo in uporabo slovarja, ki mu sledi kratek in sistematičen prikaz tvorbenih vzorcev slovenščine za posamezne besedne vrste. Prvi del zaokroža izčrpen popis domače in temeljne tuje besedotvorne literature ter slovarskih virov. Drugi, slovarski del prinaša več kot 10.000 tvorjenk, urejenih v 666 besednih družin. Lažji orientaciji uporabnika je namenjen tretji del, ki vsebuje abecedno urejen seznam vseh tvorjenk s temeljnimi oblikoslovnimi lastnostmi, z navedbo vira izpisa in številko besedne družine, ki ji pripada, ter podatkom o številu pojavitev po takrat razpoložljivem korpusu slovenskega jezika FIDA.

2.1.4 Jože Toporišič je v knjigi *Besedjeslovne razprave* (Toporišič 2006: 131–280) v posebnem poglavju Besedotvorje zbral raziskave, v katerih je utrjeval pravila tvorjenja na podlagi t. i. besedotvornega algoritma, prikazal tvorbeno tipiko slovenskih samostalnikov in zloženek, utemeljeval razliko med glagolskimi sestavljenkami ter tvorjenkami iz zveze glagol in predložna zveza, pojasnjeval nekatera praktična tvorbeno vprašanja in ocenil besedotvorna poglavja v Bohoričevi, Pohlinovi, Metelkovi in Janežičevi slovnici.

2.1.5 Leta 2010 je izšla monografija *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom* (Stramljič Breznik 2010), ki osvetljuje tvorbo slovenskega besedja z dveh zornih kotov, tj. s slovarskega in z besedilnega, ter hkrati pri tem upošteva še časovni vidik, saj tvorbene pojave opazuje na osi sodobno – zgodovinsko. Prvi sklop družni opazovanje obrazilne dinamike posameznih skupin tvorjenk v treh slovarskih virih, in to od Pleteršnikovega slovarja (1894/95), prek Slovarja slovenskega knjižnega jezika (1998) do Novejše slovenske leksike v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri (2009). V drugem so predstavljene nekatere kvantitativne in kvalitativne lastnosti tvorjenk, urejenih po besednodružinskem načelu na podlagi Poskusnega besednodružinskega slovarja za iztočnice B (Stramljič Breznik 2004). Tretji in četrti vsebinski sklop povezuje besedilo, saj so tvorjenke opazovane z vidika njihove oblike in predstavitve v

zgodovinskih, še posebej pa vloge v različnih sodobnih, tj. strokovnih, otroških literarnih, oglasnih in spletnih besedilih.

2.1.6 Med monografijami, ki niso specifično besedotvorno naravnane, vendar vključujejo njen opazni delež, je treba omeniti še delo *Imena podjetij kot jezikovnokulturno vprašanje* (Gložančev 2000), ki podaja besedotvorno analizo enobesednih imen slovenskih podjetij.

2.1.7 Sedem besedotvornih razprav, ki se večinoma osredinjajo na izsamostalniško in izpridevniško tvorbo glagolov, značilnosti njihove predponske in priponske tvorbe ter glagolske kalke v jeziku slovenskih protestanskih piscev, pa prinaša monografija *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja* (Merše 2009).

2.2 Pomembnejše razprave

2.2.1 V zadnjih dvajsetih letih je opazen tudi porast razprav, ki se poleg že omenjenih prikazov v predstavljenih monografijah dotikajo vprašanj slovenskega tvorbenega sistema in jih lahko strnemo v naslednje vsebinske sklope, katerih zaporedje ne odraža hierarhizacijskih meril, povezanih s kvantiteto ali kvaliteto.

2.2.2 Zgodovinski vidik družijo prispevki, ki prinašajo pogled na najbolj produktivne tvorbene postopke in modele, večjo ali manjšo frekvenco tvorjenk v besedilih in konkurenčna razmerja med besedotvornimi variantami pri pridevniških tvorjenkah (Legan Ravnikar 2009), samostalniških manjšalnicah (Merše 2010), pri tvorbi feminativov (Merše 2008) in pri poimenovanjih za nosilce poklicnih dejavnosti v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja (Merše 2007). V ta časovni okvir sodi tudi prikaz besedotvornih kategorij v prvi slovenski, čeprav latinsko pisani Bohoričevi (1584) slovnici slovenskega jezika (Stramljič Breznik 2008, Ahačič 2009) in besedotvorna tipologija »novoslovenskega« gradiva pri Miklošiču (Vidovič Muha 1992).

2.2.3 V manjši meri je prisoten kontrastivni vidik, ki se osredinja na primerjavo besedotvornih značilnosti v srbohrvaščini in slovenščini (Toporišič 2006), prikaz slovenskih ustreznih nemških zloženkam v Gutsmanovem slovarju (Vidovič Muha 1997), razčlenbo poljskih in slovenskih tvorjenk s predpono *w(e)*- in *v*- v glagolskih tvorjenkah in formalno-pomenska razmerja, nastajajoča med poljskimi in slovenskimi motiviranimi glagoli (Wtorkowska 2005), ter primerjavo besedotvorne kategorije manjšalnic v slovenščini in makedonščini (Stramljič Breznik 2010a).

2.2.4 Besedotvorje je z intradisciplinarnega vidika ovrednoteno v razmerju do etimologije (Furlan 1991), ki ju ločuje sinhroni oz. diahroni pristop pri interperataciji tvorbenih pojavov, in frazeologije s stališča opredelitve odnosa med frazemom kot večbesedno enoto in idiomom kot tvorjenko, ki je rezultat njenega poenobesedenja (Kržišnik 2010). Deloma se obravnava tudi besedotvorje v narečju (Stramljič Breznik 1994, 1999a), in sicer prinaša pregled značilnosti prekmurskega narečja v protistavi s knjižnim besedotvornim sistemom na ravni nekaterih besedotvornih pomenov tvorjenk, njihove besedotvorne vrste in oblikovanosti besedne družine. V drugem so

prikazane besedotvorne značilnosti jezika v delih prekmurskega pisatelja Jožefa Košiča. S skladijske perspektive je zanimiva povezanost besedotvornih in vezljivostnih lastnosti glagola pri glagolskih sestavljenkah glede na skladijsko interpretacijo predponskih obrazil (Vidovič Muha 1993, 2009), razlika med glagolskimi sestavljenkami in izpeljankami glagola iz predložne ali proklitične zveze (Toporišič 1996) ter vpliv intencijskega polja glagola na pomenske skupine prvostopenjskih izglagolskih izpeljank (Stramljič Breznik 2002).

2.2.5 Didaktični vidik osvetljuje možnosti in načine vključevanja besedotvorja v osnovnošolski jezikovni pouk. Pri tem se pokaže, da ima usvajanje tipičnih tvorbenih vzorcev praktično vrednost pri razvijanju učenčevih leksikalnih zmožnosti (Stramljič Breznik 1995). Preverjanje slovničnih zmožnosti predšolskih otrok na besedotvorni ravni (Kranjc 1996) pa kaže na dejstvo, da v zgodnjem otrokovem govoru prevladujejo polnopomenske besede (samostalnik in glagol), opazen pa je razvoj v smeri dinamizacije govora, saj se delež tvorjenih glagolov zvišuje. Visok odstotek tvorjenih besed, ki jih otroci uporabljajo, je reproduciranih, zato je tvorbena aktivnost manjša in poteka po analogiji. Kadar taka analogija ni usistemljena, prihaja do novotvorb (*dežnik* sproži npr. tvorbeno analogijo *snežnik*).

2.2.6 Zanimiv pristop osvetljuje Ada Vidovič Muha, ki besedotvorno morfematiko prepoznava kot odraz jezikovne ali družbene norme. Jezikovna norma (Vidovič Muha 1995) je namreč lahko rezultat lastnega jezikovnega sistema, ki ga potrjujejo zgledi pretvorbene predvidljive morfematike samostalniških modifikacijskih tvorjenk, npr. manjšalnic, ali pa vpliva tujega jezikovnega sistema pri prevzetih tvorbenih vzorcih medponskooobrazilnih zloženek z za slovenščino netipičnim medponskim obrazilom, ki je homonimen imenovalniški končnici. Podoben pojav predstavljajo nekatera predponska obrazila glagolskih sestavljenk s predponskim obrazilom *pred-*, kjer dobi glagolska predpona poleg sistemsko tipičnega prostorskega pomena 'spredaj' v slovenščini še sistemsko netipičen časovni pomen 'poprej'.

Besedotvorni morfemi pa lahko razkrivajo tudi družbeno normo (Vidovič Muha 1997a), ki se kaže tudi skozi t. i. zakrito (narava tvorbe feminativov iz moških poklicnih oblik) in odkrito družbeno hierarhizacijo žensk (ko ženska oblika ne pomeni nosilstva javne funkcije, ampak zgolj ženo moškega nosilca tega položaja, oz. pri tvorbi samoženskospolskih oblik za nosilke nekaterih dejavnosti ali opravil, ker so ta v družbeni hierarhiji vlog določene zgolj za žensko).

2.2.7 Po letu 2000 pa se je posebej intenziviralo raziskovanje besednodružinskega vidika, kar je povezano z nastajanjem koncepta poskusnega besednodružinskega slovarja. Prvi model je izhajal iz t. i. ročnega strukturiranja besednih družin. Drugi modelni prikaz besednih družin je izhajal iz uporabe računalniškega programa SlovarRed 2.0, 2003 Tomaža Seliškarja in Sekcije za terminološke slovarje z Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, ki je bil za izdelavo besednodružinskega slovarja posebej prilagojen in dograjen. Pred tem je bilo predstavljenih več primerov besednih družin, npr. za predloge in veznike, besedna družina besede, in prikazane nekatere lastnosti samostalniških in pridevniških tvorjenk v računalniško izdelanem besednodružinskem slovarju za iztočnice na B (Stramljič

Breznik 2000, 2001, 2007). Pomen tovrstnega besedotvornega metodološkega pristopa, imenovanega tudi stopenjsko besedotvorje, je bil deloma ovrednoten (Snoj 2006, Kern 2010) razmeroma pozno, čeprav predstavlja v slovenskem prostoru novost, ki ima sicer svoje začetke v ruščini, a bogato tradicijo tudi v drugih slovanskih jezikih, npr. v bolgarščini, poljščini in ukrajinščini.

2.2.8 Precej pozornosti je namenjene tudi posameznim opaznim besedotvornopomenskim kategorijam, zlasti besedotvornim pomenom glagolnikov (Žele 1997), tvorjenkam s pomenom človeka, motiviranih iz glagola, pridevnika in samostalnika, (Stramljič Breznik 1992, 1994, 1996a).

2.2.9 Funkcijska obremenitev nekaterih opaznih samostalniških pomenskih kategorij (Stramljič Breznik 1995a) in ekspresivnih glagolskih sufiksov (Zorman 1996) ter naglasne značilnosti izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* (Šekli 2004) pa predstavljajo sklop raziskav, usmerjenih na morfemski tvorbeni inventar slovenskega jezika.

2.2.10 Pomemben segment sodobnega besedotvornega raziskovanja pa predstavlja tudi aktualni odziv raziskovalcev na novejšo tvorbeno pojave v slovenskem jeziku. Z vidika novotvorjenk se spremljajo leksikalne spremembe (Bokal 2003) ter opazuje tvorbeno sožitje prevzetih in domačih prvin v slovenskih tvorjenkah (Stramljič Breznik 2005a). Veliko pozornosti je namenjene tudi prikazu novejših sklopov, ki so nesistemska tvorbeno vrsta, in vprašanjem normativnosti pri novejših zloženkah iz dveh samostalnikov ter pri kraticah in izkratičnih tvorjenkah, ki se kažejo kot aktualna poimenovalna možnost (Logar Berginc 2005, 2005a, 2006). Nedvoumno pa je z empirično analizo dokazano, da nove tehnologije, npr. razmah mobilne telefonije (Stramljič Breznik 2003) in razvoj interneta, sprožajo nove besedotvorne postopke, med njimi npr. t. i. e-tvorjenke (Logar 2004, 2004a), vse to pa zahteva tudi določanje njihove stilne vrednosti, ki izhaja bodisi iz zaznamovanosti skladišne podlage, iz katere tvorjenka nastane, bodisi iz razmerja med obrazilom in besedotvorno podstavo. Pomembno mesto jezikovne kreativnosti predstavljajo oglasi. Vse večja zasičenost oglaševalskega prostora sili namreč oglaševalce k iskanju novih izvornih in tvorbeno vpadljivih priložnostnic. Med njimi so posebej pogosti t. i. grafoderivati, ki so tip nesistemskih tvorjenk, nastalih s kombinacijo ortografskih in grafičnih sestavin. Skupno grafoderivatom in tvorjenkam je nova pomenskost, različen pa je način, po katerem jo vzpostavijo. Grafoderivati so namreč besede, ki svojo pomenskost dobijo z grafičnimi elementi, medtem ko jo običajne tvorjenke dobivajo iz morfemskih sestavin, zato imajo nov, aktualiziran pomen, ki ga lahko razumemo samo sobesedilno, medtem ko ga običajna tvorjenka ohranja tudi brez sobesedila (Stramljič Breznik, Voršič 2009).

3 Izzivi in naloge slovenskega besedotvorja

3.1 Slovenski jezik je na prelomu 20. v 21. stoletje doživel velike leksikalne spremembe, ki so odraz aktualnih tako domačih kot svetovnih družbenih in političnih dogajanj. Čeprav tovrstni pojavi niso prezrti v besedotvornih raziskavah, pa je njihova

skupna lastnost prevelika parcialnost. Zato so naloge slovenskega besedotvorja naslednje.

3.2 Izdelati zgodovinski prikaz razvoja slovenskega besedotvorja, kar vključuje: (a) celovit bibliografski prikaz, (b) elektronsko dostopna podatkovna baza razprav in slovničnih opisov besedotvorja, (c) segmentiran in vrednoten prikaz že raziskanega.

3.3 Glede na to, da je od celovitega besedotvornega opisa slovenske leksike, ki ga prikazuje Bajčevo delo v treh knjigah *Besedotvorje slovenskega jezika I—IV* (Bajec 1950–1959), minilo dobrih šestdeset let, se kaže potreba po novem ovrednotenju aktualnih in stabilnih jezikovnosistemskih tvorbenih vzorcev ter potreba po njihovi razmejitvi od takih, ki šele odpirajo nov tvorbeni potencial oz. zgolj priložnostno vnašajo tvorbene inovacije.

Bajčevo besedotvorno delo je po eni strani odsev precejšnjega zaostanka za metodami modernega jezikoslovja in s tem novimi pogledi na knjižni jezik, ki jih je zavrl tudi čas druge svetovne vojne. Po drugi strani pa je odsev tradicije pomiklošičevskega jezikoslovja, ki je bilo mnogo bolj zazrto v spoznavanje zgodovinskih in narečnih kot pa sodobnih knjižnih oblik slovenskega jezika. Takratni slovenski slovničarji in jezikoslovci živega jezika niso interpretirali z upoštevanjem kulturnozgodovinskih in socioloških danosti, ampak so za merilo idealnega še zmeraj postavljali kmetški jezik in spodbujali folkloristično prizadevanje za uveljavljanje sopomenk iz različnih slovenskih narečij in starejših obdobj jezika (Toporišič 1981: 21). S tega stališča je posebna vrednost Bajčevega besedotvornega prikaza zlasti v gradivski bogatosti in zajeti besedotvorni morfemski raznolikosti slovenskega jezika v prvi polovici 20. stoletja. Prav zato je treba na sodobnih leksikoloških bazah, korpusih in obstoječi leksikogramski zbirki novejšega besedja zasnovati opis tvorbenih pojavov sodobnega slovenskega jezika, ki bo odražal ves njegov tvorbeni potencial in ga tudi vrednotil s stališča produktivnosti.

3.4 Hkrati pa so imperativ sodobnega raziskovanja še zmeraj intra- in interdisciplinarnih pristopi, ki jim sledimo tudi na področju besedotvorja in jih je treba znatno intenzivirati. Še posebej je veliko odprtih možnosti v razmerju besedotvorje – sociologija, psihologija, medijska komunikacija ...

4 Sklep

Pregled in rezultati zadnjih dvajsetih let na področju besedotvorja so sicer ohrabrujoči, ker kažejo spodbudno teoretično in raziskovalno kontinuiteto, vendar manjka zlasti sinteznih del. Kako to doseči? Odgovor je jasen: s koordiniranim(i) nacionalnim(i) projekt(om/i), ki bo(do) družil(i) vse zainetresirane leksikologe vseh štirih univerz. In s kakšnimi nameni? Bolj kot imamo sistematično zbran, ovrednoten in raziskan kateri koli segment jezika, bolj suvereno se lahko vključujemo v mednarodne komparativne jezikoslovne projekte, tudi besedotvorne.

Seznam literature in navedenk

- Ahačič, Kozma, 2009: Poglavlje o etimologiji – oblikoslovnem in besedotvornem pregibanju besed – v treh slovenskih slovnica (1715, 1755, 1758). *Jezikoslovni zapiski* 15.1–2: 19–41.
- Bajec, Anton, 1950: *Besedotvorje slovenskega jezika. I Izpeljava samostalnikov*. Ljubljana: SAZU.
- Bajec, Anton, 1952: *II Izpeljava slovenskih pridevnikov. III Zloženke*. Ljubljana: SAZU.
- Bajec, Anton, 1959: *IV Predlogi in pripone*. Ljubljana: SAZU.
- Bokal, Ljudmila, 2003: Jezikovne spremembe s stališča novih besed. *Slovenski jezik/Slovene linguistic studies* 4: 12–25.
- Doroszewski, Witold, 1946: Kategorie slowotwórcze. V: *Sprawozdania z posiedzen Towarzystwa Naukowego Warszawskiego* 39: 20–42.
- Doroszewski, Witold, 1963: Syntaktyczne podstawy slowotwórstwa. V: *Z polskich studiów slawistycznych, Językoznawstwo II*. Warszawa. str. 65–78.
- Furlan, Metka, 1991: Etimologija in besedotvorje. *Slavistična revija*. 38.4: 363–369.
- Gložančev, Alenka, 2000: *Imena podjetij kot jezikovnokulturno vprašanje*. Ljubljana: Rokus.
- Janežič, Anton, 1854: *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva ter malim cirilskim in glagolskim berilom za Slovence*. Celovec.
- Kern, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija* 58.3: 335–348.
- Kranjc, Simona, 1996: Slovnica zmožnost otrok na besedotvorni ravni. *Jezik in slovstvo* 41.6: 309–326.
- Kržišnik, Erika, 2010: Idiomatska beseda ali frazeološka enota. *Slavistična revija* 58.1: 83–94.
- Legan Ravnikar, Andreja, 2009: Besedotvorna podoba slovenske knjižne leksike 16. stoletja s poudarkom na pridevniških tvorjenkah. *Slavistična revija* 56/57: 69–91.
- Logar Berginc, Nataša, 2003: Kratice in tvorjenke iz njih – aktualna poimenovalna možnost. V: *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Ur. S. Gajda, A. Vidovič-Muha. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta. str. 131–149.
- Logar Berginc, Nataša, 2004: Nove tehnologije in nekateri nesistemiški besedotvorni postopki. In: *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: členitev jezikovne resničnosti*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: FF. str.121–132.
- Logar Berginc, Nataša, 2004a: Nove tvorjenke v publicistiki. In: *Poti slovenskega novinarstva - danes in jutri: znanstveni zbornik ob 40. obletnici študija novinarstva na Slovenskem*. Ur. M. Poler Kovačič, M. Kalin Golob. Ljubljana: FDV. str.175–199.
- Logar Berginc, Nataša, 2005: Besedotvorni sklopi. *Slavistična revija* 53.2: 171–192.
- Logar Berginc, Nataša, 2005a: Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice. *Družboslovne razprave* 21.18: 211–225.
- Logar Berginc, Nataša, 2006: Stilno zaznamovane nove tvorjenke – tipologija. *Slavistična revija* 54-posebna številka: 87–101.

- Merše, Majda, 2007: Prikaz poklicnih dejavnosti v delih slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja. V: *Besedje slovenskega jezika*. Ur. M. Jesenšek. Maribor: Filozofska fakulteta. Zbirka Zora. str. 99–126.
- Merše, Majda, 2008: Ženski pari moških poimenovanj v slovenskem knjižnem jeziku 16. stoletja. *Slavia Centralis* 1.2: 30–52.
- Merše, Majda, 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja. Razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Merše, Majda, 2010: Raba samostalniških manjšalnic v delih protestantskih piscev 16. stoletja. *Slavistična revija* 58.1: 45–63.
- Mueller, Peter, Ohnheiser, Ingeborg, Olsen, Susan, Rainer, Franz, 2010: *Handbooks of Linguistics and Communication Science. Volume Word-Formation*. Berlin-New York: De Gruyter Mouton.
- Snoj, Jerica, 2006: Besednodružinski slovar slovenskega jezika. *Slavistična revija*. 54.2: 259–263.
- Stramljič Breznik, Irena, 1992: Izglagolske izpeljanke s pomenom vršilca dejanja. *Slavistična revija* 40.4: 411–427.
- Stramljič Breznik, Irena, 1994: Izsamostalniške izpeljanke s pomenom opravkarja. *Znanstvena revija* 6.2: 181–196.
- Stramljič Breznik, Irena, 1994: Tvorjenke v Košičevem delu Zobriszani Szloven i Szlovenka ... V: *Košič in njegov čas: zbornik razprav o Jožefu Košiču*. Ur. Z. Zorko, M. Bajzek Lukač, S. Lukač. Budimpešta: Košičev sklad. str. 136–170.
- Stramljič Breznik, Irena, 1995: Kako in s kakšnim namenom obravnavati besedotvorje v osnovni šoli? *Educa* 4: 201–210.
- Stramljič Breznik, Irena, 1995a: Specializiranost obrazil za izpeljanke s pomenom vršilca dejanja, nosilca lastnosti ali stanja in opravkarja. *Jezik in slovstvo* 40.8: 285–291.
- Stramljič Breznik, Irena, 1996a: Značilnosti prvostopenjskih izpridevniških tvorjenk slovenskega knjižnega jezika. *Znanstvena revija* 8.2: 199–212.
- Stramljič Breznik, Irena, 1999: *Prispevki iz slovenskega besedoslovja*. Maribor: Slavistično društvo. Zbirka Zora 7.
- Stramljič Breznik, Irena, 1999a: Besedotvorne značilnosti narečja ob primeru beltinskega prekmurskega slovarja. V: *Logarjev zbornik: referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Ur. Z. Zorko, M. Koletnik. Maribor: Slavistično društvo. Zbirka Zora 8. str. 160–179.
- Stramljič Breznik, Irena, 2000: Besedna družina besede. *Jezikoslovni zapiski* 6.1: 45–55.
- Stramljič Breznik, Irena, 2001: Besedne družine predlogov in veznikov v besedotvornem slovarju. *Jezikoslovni zapiski* 7.1-2: 197–206.
- Stramljič Breznik, Irena, 2002: Povezanost besedotvornih in vezljivostnih lastnosti glagola. V: *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika: ob življenjskem in strokovnem jubileju prof. dr. Martine Orožen*. Ur. M. Jesenšek, B. Rajh, Z. Zorko. Maribor: Slavistično društvo. Zbirka Zora 18. str. 400–408.
- Stramljič Breznik, Irena, 2003: Besedotvorna tipologija novonastalega besedja s področja mobilne telefonije. *Slavistična revija* 51-posebna številka: 105–118.
- Stramljič Breznik, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo. Zbirka Zora P1.

- Stramljič Breznik, Irena, 2005: Pomembna monografija o besedotvornih spremembah v slovanskih jezikih. *Slavistična revija*. 53.2: 237–243.
- Stramljič Breznik, Irena, 2005a: Prevzete in domače prvine v slovenskih zloženkah. *Jezikoslovni zapiski* 11.2: 7–30.
- Stramljič Breznik, Irena, 2007: Lastnosti pridevniških tvorjenk v poskusnem besednodružinskem slovarju slovenskega jezika. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede* 20. Ljubljana: SAZU. str. 275–289.
- Stramljič Breznik, Irena, 2008: Besedotvorje predmetnopomenskih besed v Bohoričevi slovnici Zimske urice proste. *Slavia Centralis* 1.2: 67–76.
- Stramljič Breznik, Irena, Voršič, Ines, 2009: Grafoderivati v tiskanih oglasih. *Teorija in praksa* 46.6: 826–838.
- Stramljič Breznik, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta. Zbirka Zora 71.
- Stramljič Breznik, Irena, 2010a: Besedotvorna kategorija manjšalnic v slovenščini in makedonščini. V: *Treta makedonsko-slovenečka naučna konferencija*. Ohrid. str. 199–210.
- Šekli, Matej, 2004: Naglas izsamostalniških izpeljank s priponskim obrazilom *-ar(j)-* v (knjižni) slovenščini. *Jezikoslovni zapiski* 10.2: 47–72.
- Toporišič, Jože, 1974: Besedotvorna teorija. *Slavistična revija* 24: 163–177.
- Toporišič, Jože, ¹1976, ²1984, ³1991, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1981: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1990: Tretjič o besedotvorni teoriji. *Slavistična revija* 38.4: 421–440.
- Toporišič, Jože, 1991a: Besedotvorno šolanje. *Slavistična revija* 39.1: 215–237.
- Toporišič, Jože, 1996: Glagolske "sestavljenske" iz zveze glagol + predložna zveza. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede* 15. Ljubljana: SAZU. str. 109–123.
- Toporišič, Jože, 2006: *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Vidovič Muha, Ada, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: ZIFF.
- Vidovič Muha, Ada, 1991: Nekaj temeljnih prvin za "besedotvorno šolanje". *Slavistična revija* 39.1: 317–326.
- Vidovič Muha, Ada, 1991a: Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji. *Slavistična revija* 39.3: 101–113.
- Vidovič Muha, Ada, 1992: Besedotvorna tipologija "novoslovenskega" gradiva pri Miklošiču. V *Miklošičev zbornik: mednarodni simpozij, v Ljubljani od 26. do 28. junija 1991*, (Obdobja, 13). Ur. J. Toporišič, T. Logar, F. Jakopin. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti: Filozofska fakulteta, Odsek za slovanske jezike in književnosti, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Znanstveni inštitut. str. 173–191.
- Vidovič Muha, Ada, 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti: z normativnim slovensko-nemškim vidikom. *Slavistična revija* 41.1: 161–192.
- Vidovič Muha, Ada, 1995: Dva tipološka zgleda normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. V *Języki słowiańskie 1945–1995, Gramatyka – leksyka – odmiany: materiały międzynarodowej konferencji naukowej, Opole*,

- 20-22. 09. 1995 r. Wyd. 1. Ur. S. Gajda. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut filologii polskiej. str. 153–165.
- Vidovič Muha, Ada, (ur.) 1996: *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vidovič Muha, Ada, 1997: Tipologija slovenskih ustreznih nemškim zloženkam v Gutsmanovem slovarju. V: *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave: zbornik referatov 6. srečanja slavistov, Celovec, Ljubljana 1989*. Ur. B. Pogorelec. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vidovič Muha, Ada, 1997a: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. V *Zbornik predavanj*. Ur. A. Derganc. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. str. 69–79.
- Vidovič Muha, Ada, (ur.) 1998: *Slovenski jezik, (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej.
- Vidovič Muha, Ada, (ur.) in Gajda, Stanisław, (ur.) 2003: *Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Vidovič Muha, Ada, 2009: Skladenjska interpretacija glagolskih predponskih obrazil – vprašanje propozicije. *Slavistična revija*. 57.2: 251–261.
- Wtorkowska, Marija, 2005: Primerjava poljskih glagolov s predpono *w(e)-* in slovenskih glagolov s predpono *v-*. *Slavistična revija*. 53.4: 520–531.
- Zorman, Marina, 1996: Ekspresivne glagolske pripone tipa *-V/C-* + *-r/l-*. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede* 15. Ljubljana: SAZU. str. 137–151.
- Žele, Andreja, 1997: Slovenski razvoj besedotvornih pomenov pri izglagolskih samostalnikih, posebno pri glagolniku. *Slovenski jezik/Slovene linguistic studies* 1: 69–90.

Viri

- Gložančev, Alenka., Jakopin, Primož., Michelizza, Mija., Uršič, Lučka., Žele Andreja, 2009: *Novejša slovenska leksika: v povezavi s spletnimi jezikovnimi viri*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Pleteršnik, Maks, 2006: *Slovensko-nemški slovar (1894–1895)*. Transliterirana izdaja na plošči CD-ROM. Ur. M. Furlan. Ljubljana: Založba ZRC.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besedišče slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*. Elektronska izdaja na plošči CD-ROM. Ljubljana, 1998.

ŠTUDENTSKA SEKCIJA

FURLANSKE PESMI PIERA PAOLA PASOLINIJA

URŠA ERJAVEC

Univerza v Novi Gorici

Povzetek

Človek najmanj pozna tisto, kar mu je najbližje. Dokaz temu je nepoznavanje jezika, literature in kulture naših najbližjih zahodnih sosedov, Furlanov. Delček furlanske književnosti bo predstavljen skozi štiri furlanske pesmi Piera Paola Pasolinija, ki se v panoramo 20. stoletja vpisuje kot vsestranski ustvarjalec, pri čemer je bila poezija tisto izhodišče, iz katerega je prestopil še na druga ustvarjalna področja. Predstavljene pesmi bodo bralcu razkrile, da moramo Pasolinijevo delo brati v luči njegove biografije. Pasolini sam je govoril o želji po prestopu v čisto govorico čistega dejanja realnosti, pri čemer je zanj realnost pomenila nekaj večno nedosegljivega in ravno v svoji utopični dimenziji nekaj nerealiziranega. Zgodovina, ki bo, je zanj nerealizirana realnost. Avtorjev odnos do Furlanije sloni na odnosu do njegove matere, ki je izhajala iz bližnje Casarse. Njegovo pisanje v furlanščini ni pomenilo spontanega pisanja, ampak prestop v novo jezikovno realnost. Da je lahko pisal v furlanščini, se jo je moral naučiti, še več, moral je iznajti furlanščino kot literarno-umetniški jezik.

Ključne besede: Pier Paolo Pasolini, Furlanija, poezija, biografija, realnost.

1 Furlanska književnost

Furlanska književnost daje ogromno ustvarjalcev (npr. N. Cantarutti, A. Cantoni, D. Virgili, L. Zanier itd.), ki so pritegnili pozornost bralcev in kritikov na ta svojstveni pojav v okviru sodobne italijanske književnosti. Prav zaradi tega edinstvenega povojnega poleta v furlanski književnosti pa je opravičljivo, da je vanjo vključen tudi Pier Paolo Pasolini, ki je otroštvo in del mladosti preživel v Furlaniji.

Pier Paolo Pasolini je nedvomno največji predstavnik te nove furlanske književnosti. Leta 1944 je skupaj s skupino prijateljev postal pobudnik *Societat Poetica Antiizorutiana*, ki ji je naslednje leto sledila *Academiuta di Lengha Furlana*. Obe kulturni pobudi sta si zastavili za cilj nasprotovanje zastareli narečni liriki pesnika Zoruttija (in njegovih nadaljevalcev), ki so jo odlikovali lahkotni in zunanji folkloristični osnutek, površna komičnost in dovtipnost, težili pa sta po novem pesništvu v furlanskem jeziku, ki bi izhajalo iz moderne lirike (Verlaine, Rimbaud,

Lorca itd.) in bi z novim poudarkom prikazovalo ljudi in pokrajino tega jezikovnega in etičnega otoka.

Poseg Pasolinija in njegovih sodelavcev je pomenil jasen prelom s preteklostjo, načel pa je novo, današnjo stopnjo literarne dejavnosti v Furlaniji. In ta se vse prej kot zapira v tesen, zaostal in odtujen podeželski svet. Nasprotno. Prodrla je v naravno tkivo, kjer je polnokrvno in aktivno prisotna v sodobni italijanski književnosti. Tudi furlanske tradicije z njeno dediščino navad, običajev, obredov in mitov ni opustila. S pomočjo brezpogojnega in neovrgljivega glasu umetnosti in poezije je presadila narod in značilno življenjsko izkušnjo v območje univerzalnih vrednot in predstav.

V sklopu furlanske književnosti se je tako dogodilo nekaj zelo podobnega temu, kar so storili najboljši tržaški pisatelji, ki so si izbrali za izhodišče tematiko, katero je nudilo domače življenje, mesto, etično-ambientne danosti, a ne v tesnih in podeželskih mejah. In po tej poti jim je uspelo biti Italijani in Evropejci, kjer so ustvarjali svoja dela v dialektičnem odnosu ne samo z državno kulturo, ampak tudi z mentaliteto in veliko kulturno civilizacijo Srednje Evrope. In to je dejstvo, s katerim mora računati vsa furlanska kulturna dejavnost od Pasolinija dalje. Biti mora s tem v odnosu vsaj zaradi globokega in silnega človeškega navdiha, ki jo vselej odlikuje.

2 Pier Paolo Pasolini

»Druga svetovna vojna, klanje narodov, revolucija, punt ... sredi te morije pa rastoči cvet, ki poganja v Casarsi. Tisti cvet, ki zre v ravna polja in gričevje Furlanije, v tisto jutranjo meglo, ki je prepojena s prebujanjem mediteranske svetlobe, ki zlati kot topla skorja svežega kruha. Sredi kaosa se zgodi pok in se rodi Pier Paolo Pasolini, pesnik Casarse. Poesie a Casarsa. To je plamen in govorica tiste rože, ki je vzcvetela sredi Casarse, tistega slavca, ki je pobegnil iz katoliške cerkve, da bi lahko zapel, zadihal s polnimi pljuči. Toda njegova kletka je bila veliko večja. Bil je zapel sredi svetove ujme, sredi druge svetovne vojne. In pel je v dialektu, v furlanskem dialektu, v času, ko je fašistična oblast v Italiji hotela iztrebiti vse dialekte.« (Vrečar 2007, str. 223)

2.1 O avtorju

Pier Paolo Pasolini se je rodil 5. marca leta 1922 v Bologni, umrl pa 2. novembra 1975 v Ostii. Bil je eden najbolj vsestranskih umetnikov in kritičnih intelektualcev svojega časa. Najširšemu občinstvu je znan predvsem po svojih filmih, njegov opus pa obsega še pesniške zbirke, romane, drame, nerealizirane scenarije, knjige esejev in polemik, publicistiko v periodičnem tisku, antologijo italijanske dialektalne poezije, prevod Ajshilove Oresteje itd. Bil pa je predvsem pesnik. Ne samo, da je bila poezija izhodišče, iz katerega je pozneje prestopil še na druga ustvarjalna področja, tudi na ostalih področjih je določala vse njegovo ustvarjanje.

V zgodnji mladosti je leto dni šolanja preživel v Idriji, že zelo zgodaj pa je postal član komunistične partije, iz katere so ga, zaradi odkrite homoseksualnosti, kmalu izključili. V povojnem italijanskem intelektualnem življenju je bil njegov delež neprecenljiv. Gradil je močan odpor proti rastoči kapitalistični družbi in se hkrati distanciral od levega odporniškega gibanja, zaradi neupravičenega optimizma in apatičnosti.

Pasolini je bil množstvo in kot množstvo ga je težko zaobjeti. Kot pravi prevajalec Tomislav Vrečar, je potreboval čas, da je lahko odkril vse plasti svojega izražanja, kajti »v sebi je nosil apokaliptično nujno po izražanju, ni se sramoval nobenega področja, nobena trivialnost ni bila zanj ponižujoča, dosegal je umetniške višave in družbeno dno« (Vrečar 2007, str. 222).

2.2 Dela, prevedena v slovenščino

- *Izrek*, 2000. Ljubljana: Študentska založba (Knjižna zbirka Beletrina). Prevod: Gašper Malej.
- *Svinjak*, 2005. Ljubljana: LUD Šerpa (Zbirka Klasična šerpa; 2). Prevod: Miklavž Komelj.
- *Manifest za novo gledališče*. V: *Svinjak*, 2005. Ljubljana: LUD Šerpa. Prevod: Miklavž Komelj in Tomislav Vrečar.
- *Amado mio*, 2006. Ljubljana: ŠKUC (Zbirka Lambda; 55). Prevod: Milan Štefe.
- *Nasilno življenje*, 2006. Radovljica: Didakta (Zbirka Gostosevci). Prevod: Dean Rajčič.
- *Realnost*, 2007. Ljubljana: LUD Šerpa (Zbirka klasična šerpa; 09). Izbor in prevod: Miklavž Komelj in Tomislav Vrečar.

Realnost, ki količinsko obsega manj kot desetino avtorjevega pesniškega opusa, je prva knjižna izdaja Pasolinijeve poezije v slovenščini. Pasolinijeva poezija pa je bila tudi že pred *Realnostjo* prisotna v slovenskem prostoru. Prvi je nekaj Pasolinijevih pesmi prevedel Ciril Zlobec, največ doslej pa Veronikin nagrajenec za leto 2010, Andrej Medved. Omeniti je treba tudi še prevode Jolke Milič, pesmi, vključene v roman *Izrek*, pa je skupaj s celotnim romanom prevedel Gašper Malej.

2.3 Realnost

Leta 2007 smo v slovenščino dobili izbor iz Pasolinijeve poezije v izboru in prevodu Miklavža Komelja in Tomislava Vrečarja. Vsak od njiju je napisal tudi svojo spremno besedo. *Realnost* prinaša sicer manj kot desetino vse Pasolinijeve pesniške zapuščine, vendar pa kljub temu po nekaj pesmi iz vsake njegove zbirke. In še njegovo pismo Ginsbergu ter Pasoliniju posvečeno pesem Jacka Hirschmana. Sicer pa se srečamo z mladeniči, materjo, politiko, komunizmom, marksizmom, Italijo, hinavščino, (malo)meščanstvom, samoto, umetniki itd.

V izbor je vključenih po nekaj pesmi iz vsake Pasolinijeve pesniške zbirke, dodanih pa je tudi precej nezbranih pesmi. Pravzaprav sta prevajalca naredila vsak svoj izbor. Pesmi sta prevedla vsak po svojih preferencah in jih združila v skupno knjigo. Pesmi, napisane v furlanščini, so objavljene v izvorniku, spodaj pa je dodan prozni prevod. Taka prevajalska rešitev je ekvivalentna načinu, kako je sam Pasolini te pesmi prevedel v italijanščino. Pasolini je te pesmi objavil dvojezično, pri čemer je zavestno poudaril napetost med furlanščino kot čisto glasbo jezika (simbolizirajočo rajsko stanje Pasolinijeve mladosti v Furlaniji, ki je imela v njegovi osebni mitologiji vlogo mitičnega predzgodovinskega sveta), ki ga je velika večina italijanskih bralcev dojemala kot tuj jezik, in italijanščino, kot jezikom komunikacije. Na isti način je v

pričujoči knjigi objavljena tudi pesem *Vida y muerte* (*Življenje in smrt*), ki jo je Pasolini leta 1945 napisal v španščini in ji prav tako dopisal italijanski prozni prevod.

V izboru se tako srečamo s pesmimi, ki so vzete iz naslednjih knjig: *Najboljša mladina* (furlanske pesmi, 1954), *Gramscijev pepel* (1957), *Slavec katoliške cerkve* (1958), *Religija mojega časa* (1961), *Poezija v obliki vrtnice* (1961, 1964), *Trasumanar e organizzar* (1971), *Nova mladina* (furlanske pesmi, 1941–1974). Naslednji sklopi, ki sledijo, so nezbrane pesmi (1941–1969), *Pesnik pepela* (1966/67), epizoda iz drame *Stilna žival*, ki tematizira vlogo poezije v sporu med Kapitalom in Revolucijo, pismo Allenu Ginsbergu, v katerem je Pasolini posebno zgoščeno formuliral svoje razumevanje dilem revolucionarne govornice ter Pasoliniju posvečena pesem Jacka Hirschmana.

3 Furlanske pesmi

3.1 Zgodnja poezija

Njegovo zgodnje pisanje v furlanščini, govornici njegove matere, nikakor ni pomenilo spontanega pisanja v domačem dialektu, ampak prestop v novo jezikovno realnost. Pasolini doma ni govoril furlansko. Da je lahko pisal v furlanščini, se je moral jezika naučiti, oz. moral je iznajti furlanščino kot literarno-umetniški jezik. Za pisanje v furlanščini se je odločil, ker se je hotel izolirati, hotel je pisati čisto glasbo jezika. A prav v tem poskušanju je odkril pisanost socialne realnosti in govornice. Furlanščina, ki jo je hotel pisati kot hermetičen jezik, ga je soočila s problematiko razrednega boja v govornici, ki ga je v naslednjih letih tako intenzivno zaposlovala.

Svojo zgodnjo poezijo v furlanščini je pisal v nasprotovanju enojezičnosti, da se prestopi v druga ustvarjalna področja, oziroma, da se prestopi v realnost samo, v delo z realnostjo kot tako, torej v izražanje realnosti z realnostjo samo.

Prva pesem, *Dedica*, spada v njegovo zgodnje obdobje, pesem pa je vključena v knjigo *Najboljša mladina*.

Dedica

Fontana di aga dal me pais.

A no è aga pi frescia che tal me pais.

Fontana di rustic amòur.

Posvetilo

Vodnjak z vodo moje dežele.

Ni bolj sveže vode, kot je v moji deželi.

Vodnjak prvinske ljubezni.

(Realnost, str. 6)

Njegov odnos do Furlanije sloni na odnosu do njegove matere Susanne Colusi, ki je izhajala iz Casarse. Tu je avtor preživel del osnovnošolskega obdobja in se tudi med počitnicami redno vračal. Da mu je Casarsa pomenila vse, se vidi že v pričujoči pesmi. Že naslov sam (*Posvetilo*) govori o tem, da je pesem posvetil svoji deželi, deželi, kjer je preživljal svojo mladost. To je bila dežela, ki ga je navdala z veseljem, prijateljstvom in ljubeznijo.

3.2 Pozna poezija

V Pasolinijevi pozni pesniški govornici pa je vse več skrajnih napetosti, obenem pa postaja vse dvoumnejša. Pasolinijevo zadnje pesniško delo, *Nova mladina*, pa je izšlo v letu njegove smrti, 1975, in je obenem poskus vrnitve na začetek – v čisto glasbo

furlanščine – in demonstracija nezmožnosti te vrnitve. *Realnost* vključuje tudi celotno knjigo *Nova mladina*, ki je zdaj napisana na novo, na način, ki v veliki meri obrača izjave nedolžnosti iz prve knjige v izjave skrajnega pesimizma. Ponovitev proizvede razliko, ki je občutena kot spopad telesa s telesom. Poskus vrnitve v preteklost je dokončna odpoved iluziji o možnosti vrnitve v preteklost in formulacija spoznanja, da se preteklost vzpostavlja kot preteklost prav prek preloma s preteklostjo. Obenem pa je groza pred tem, da se v neokapitalističnem svetu prav prek izgube preteklosti na obcesen način vrača staro v najslabšem smislu. Navsezadnje gre v knjigi *Nova mladina* za soočenje verzov, napisanih v zadnjih letih Mussolinijevega fašizma (del knjige *Najboljša mladina*), z verzi, otrplimi od grozljive slutnje prihajanja novega fašizma.

Dedica

Fontana di aga di un pais no me.
A no è aga pì vecia che ta chel pais.
Fontana di amòur par nissùn.

Posvetilo

Vodnjak z vodo dežele, ki ni moja.
Ni starejše vode, kot je v tisti deželi.
Vodnjak ljubezni do nikogar.

(*Realnost*, str. 95)

Pesem je napisana tako, da preobrača izjave iz prejšnje pesmi. To pisanje se sedaj zateka v področje skrajnega pesimizma oziroma negacije. Razlika med prvo in drugo verzijo poezije *Dedica* na dramatičen način priča o eksistencialnem, družbenem, antropološkem spreminjanju ne le Furlanije, ampak tudi humanosti vseh posameznikov, ki ga je med drugim povzročilo tudi potrošništvo.

3.3 Poezija v območju biografije

Že pri prvih dveh pesmi, ki sicer spadata v ločeno obdobje Pasolinijevega ustvarjanja, vidimo, da poezija popisuje avtorjeve občutke, misli, trenutke, skratka zrcali njegovo življenje. Še bolj jasno, da se njegovo življenje zrcali v njegovih delih, bosta razkrili naslednji dve pesmi.

Feedback

Sebi!

V tem svetu, ki je kriv,
ki vse kupuje in prezira,
sem jaz, od razočaranja izvotlen človek,
največji krivec.

In nikdar nisem grešil:

čist sem kot kak star svetnik,
a ni mi bil dan niti brezupen dar telesnosti,
vse je šlo k vragu:
dober sem kot norci ...
V zmoti je, kdor misli, da morajo vzgibom srca
vzgibi razuma slediti.

(2000, str. 135)

Svet, v katerem je avtor živel, je bil poln nasilja, saj ga obenem zaznamuje (tudi) obdobje druge svetovne vojne. Zaradi izrazitega čuta za družbene krivice se je avtor včlanil v italijansko *Komunistično partijo*, a so ga že po dveh letih iz nje izključili. Zaradi odkrite spolne usmerjenosti, homoseksualnosti, pa je bil deležen tako posmeha kot izključenosti iz javnosti. Občutek izključenosti pa je Pasolinijeva temeljna izkušnja. Kjerkoli je deloval, povsod je s svojimi angažiranimi deli in prepričanji sprožal zelo burne odzive. O občutku izključenosti pa je govorila tudi ta pesem.

Da je bil homoseksualec nikdar ni skrival. Ravno zaradi te odprtosti in javnega priznanja pa je naletel na neodobravanje ljudi. V pesmi pravi, da je on največji krivec, čeprav ni kriv oziroma nikdar ni grešil.

Ker ga ljudje okoli sebe niso sprejeli takšnega kot je bil, je v sebi poln razočaranja nad »moderno«
družbo, napisal pesem, ki nosi še kako pozitivno sporočilo. S pesmijo hoče vplivati na »ukalupljen starinski«
način razmišljanja množice. Od ljudi hoče, da ga sprejmejo kot sebi enakovrednega – kot Človeka.

Furlanska suita
V ogledalo se hočem pogledati,
da bi videl, kaj sem bil:
ogledalo vzvalovi kot voda
in z njim to,
kar sem postal.
Znova pogledam v ogledalo, sedaj je
gladko kot kocka ledu.
In v njem je negibna podoba
človeka o sebi.

Kristus, Marx, Freud
so rekli, da so moji idoli.
Prazne formule. V resnici je moj edini
idol Resnica.
Če sem se odločil za film
in ostal tudi pisatelj,
sem to storil zaradi tega,
ker sem hotel izpovedati Resnico
z govorico filma,
in ne samo z govorico besed.
Izpovedati sem hotel Resnico skozi Resnico.

Italija gnije v blagostanju,
ki je egoizem,
neumnost, nekultura, kleveta,
moralizem, prisila,
konformizem: prilagajati se
in s tem pospeševati razpadanje
je danes resnični fašizem.

Vojna se mi še nikoli ni zdela tako
gnusno grozna
kakor v tem trenutku:
ali nihče nikdar ne pomisli,
kaj pomeni človeško življenje?
(2000, str. 135, 136)

Njegovo mnogovrstno ustvarjanje so za časa njegovega življenja skušali zajeti v trikotnik Marx – Freud – Kristus. Vendar njegovi idoli niso ne marksizem (ki na prvo mesto postavlja pravico in svobodo, da človek uresniči vse svoje zmožnosti), ne psihoanaliza (ki uči, da podzavestni motivi naše duševnosti vplivajo na številne oblike našega vedenja) in ne vera. Njegov pravi in prvi idol je Resnica. Pasolini je menil, da se pravo resnico da izpovedati zgolj s pomočjo filma, to je resnica skozi resnico (*ker sem hotel izpovedati Resnico / z govorico filma, / in ne samo z govorico besed. / Izpovedati sem hotel Resnico skozi Resnico.*).

Konformizem oziroma prilagajanje pomeni za avtorja največji fašizem. Pravi, da konformizem vodi v razpad družbe. Vojna, ki je zaznamovala njegovo življenje, je zanj grozna, saj nasilno pobija ljudi za dosego skupinskih ciljev. Tudi Pasolini je bil nasilno umorjen, čeprav je njegova smrt zavita v nekakšen pajčolan.

Z retoričnim vprašanjem na koncu pesmi pa bralca zadene v živo. Človeka je nemogoče spremeniti ali zajeti v neke kalupe. Vsak človek je unikat, nekaj posebnega, vsak je delček v mozaiku življenja nekoč – danes – jutri, vsakega posameznika je treba spoštovati in imeti rad, ne glede na to, kakšne spolne usmerjenosti ali pa rasne pripadnosti je.

4 Sklep

Videti je torej, da se nam Pasolinijevo delo kar samo od sebe ponuja, da ga interpretiramo v luči njegove biografije. Resnični revolucionarni naboj Pasolinijevega dela je prav v tem, da ne proizvede nikakršne ideološke razrešitve in katarze, ampak nam pusti mučen občutek vpletenosti v nekaj neznosnega.

Članek bom zaključila z besedami M. Tullia Giordana, ki je o Pasoliniju zapisal: »V italijanski družbi so še vedno prisotni predsodki do Pasolinija zaradi njegove spolne naravnosti. Nenazadnje pa tudi zato, ker se je upal velikokrat kritizirati tedanjo politično družbo kot tudi politični sistem, ki je tedaj imel v rokah italijansko oblast. Kljub vsemu je pomembno, da se o Pasoliniju govori, da tudi mlajša generacija spozna to kulturno bogato osebnost. /.../« (Kodelja 1996, str. 138)

Primarna literatura

Komelj, Miklavž in Vrečar, Tomislav (ur.), 2007: *Realnost. Izbrana poezija*. Ljubljana: LUD Šerpa (Zbirka Klasična šerpa; 09).
Kodelja, Ambrož, 1996: Pier Paolo Pasolini. Furlanske pesmi. 2000: *revija za krščanstvo in kulturo* 90/91, str. 134–136.

Sekundarna literatura

- Kodelja, Ambrož, 1996: Pier Paolo Pasolini. *2000: revija za krščanstvo in kulturo* 90/91, str. 137–138.
- Komelj, Miklavž, 2007: *Poezija, misterij in razredni boj*. V: Realnost. Izbrana poezija. Ljubljana: LUD Šerpa (Zbirka Klasična šerpa; 09).
- Tavcar, Josip (ur.), 1981: *Med dokumentom in poezijo. Izbor iz sodobnih pripovednikov Furlanije in Julijske krajine*. Koper: Založba Lipa.
- Vrečar, Tomislav, 2007: *Pasticcio alla Pasolini*. V: Realnost. Izbrana poezija. Ljubljana: LUD Šerpa (Zbirka Klasična šerpa; 09).
- Občutek za vedno neizpoljenih dni*: Narobe: Revija, kjer je vse prav [online]. WWW [20. 3. 2011]: <<http://www.narobe.si/stevilka-5/knjiga-5-recenzije.html>>.
- Pier Paolo Pasolini: Zofijini ljubimci*: Društvo za razvoj humanistike [online]. WWW [20. 3. 2011]: <http://www.zofijini.net/online_salo.html>.
- Pier Paolo Pasolini*: Wikipedia: The free encyclopedia [online]. WWW [20. 8. 2010]: <http://en.wikipedia.org/wiki/Pier_Paolo_Pasolini>.

KAJ JE BALKANSKI PRIHODNJIK IN KAKO BALKANSKI JE ZARES?

MARKO HADŽIĆ
Univerza v Beogradu

Povzetek

V prispevku je pokazano, kako se dva osnovna načina tvorjenja prihodnjika v jezikih Balkanske jezikovne zveze prepletata, kako se tvorita in kakšno razmerje do njiju imajo sedanje preskriptivne jezikovne norme. Podan je vpogled v proces njunega zgodovinskega razvoja in različne teoretične dostope do razlage obstoja balkanskega prihodnjika. Obravnavano je tudi vprašanje, zakaj gre za slovnični balkanizem, ki ga ne moremo primerjati s podobnimi fenomeni v drugih jezikih.

Ključne besede: Balkanska jezikovna zveza, prihodnjik, razvoj

1 Uvod

Besedno zvezo »balkanski prihodnjik« je treba razumeti kot neko vrsto okrajšave, ki naj bi pomenila »prihodnjik (futurum) v jezikih Balkanske jezikovne zveze (BJZ)«. Obravnavana bo predvsem morfološka raven, s krajšimi vpogledi v jezikovno zgodovino, uporabo in podobne slovnične fenomene v nekaterih drugih jezikih. Pokazano bo, zakaj je balkanski prihodnjik samostojen fenomen in ga lahko jemljemo kot balkanizem.

2 Zgradba balkanskega prihodnjika

2.1 Grščina

V knjižni grščini je označevalec prihodnjika slovnični členek $\theta\acute{\alpha}$ ('tha'), ki se združuje s sedanjiško obliko pregibnega glagola. Izhaja iz kontrakcije dveh elementov: glagola »hoteti« in veznika na (ina): $\text{thelei na} > \text{the na} > \text{tha na} > \text{than} > \text{tha}$ [vá (ίνα): $\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota \text{ vá} > \theta\acute{\epsilon} \text{ vá} > \theta\acute{\alpha} \text{ vá} > \theta\acute{\alpha}\nu > \theta\acute{\alpha}$]. (Joseph-Pappas)

(1) *tha tragoudho*
PRIH. peti_{sed.1.os.ed.}
"bom pel"

(grščina)

Kot pomožni glagol za tvorjenje prihodnjika *thelo* se pojavlja prvič v ljudski literaturi iz obdobja zgodnje bizantinske grščine, od 12. stoletja naprej, in sicer v obliki z nedoločnikom. V obdobju med 14. in 15. stoletjem uporaba nedoločnika postaja vedno bolj reducirana – pojavljata se novi obliki: *thelo* se združi z konstrukcijo *na* + konjunktiv in ta oblika je nekoliko spremenjena ohranila železni pomen do današnjega dne; po drugi strani se v tistem času z isto konstrukcijo (*na* + konjunktiv) gramatikalizira 3. oseba (thelei) in le-ta oblika se je postopoma uveljavila kot prevladujoči način tvorjenja prihodnjika.

Omeniti je treba, da so se različne oblike za izražanje prihodnosti s *tha*, ki jih je grščina imela med svojim zgodovinskim razvojem, ohranile do danes v številnih grških narečjih, ponekod tudi z glagolom *echo* »imeti«, tako da ni mogoče govoriti o enotni obliki. (Asenova 2002:203)

2.2 Bolgarščina in makedonščina

V obeh jezikih srečamo posestno (s pomočjo »imeti«) in namerno (s pomočjo »hoteti«) tvorbo prihodnjika, glede na to, ali gre za trdilno ali nikalno obliko. V trdilni obliki sta zgradbena vzorca ista kot v grščini, le da namesto *θά* rabita »namerni članek« (Nartnik 2006) *šte*¹ [ше] v bolgarščini oziroma *ke* [ке] v makedonščini. Nikalna prihodnjika sta sestavljena iz članka *njama* [няма] oz. *nema* [нема] (gramatikalizirani, nepregibni obliki 3. osebe ednine gl. »ne imeti«) in konstrukcije z veznikom *da* in sedanjikom (Mirčev 1978: 224) .

(2) *ще потърся* [šte potъrsja]
PRIH. poiskati_{sed.1.os.ed.}
"bom poiskal"

(bolgarščina)

(3) *нема да заборавам* [nema da zaboravam]
NIK.PRIH. da_{vez.} peti_{sed.1.os.ed.}
"ne bom pozabil"

(makedonščina)

Prihodnjik v diahroni perspektivi pri balkaniziranih južnoslovanskih dialektih bom predstavil na primeru bolgarščine. Ta razvoj, kot pravi Asenova, lahko razdelimo na štiri obdobja:

- a. V zgodnji starobolgarščini je imel sedanjik dovršnikov funkcijo prihodnjika, enako je danes v npr. ruščini;
- b. Potem nastopata konkurenčni futuralni perifrazi sestavljeni iz pregibnih glagolov *hotêti/hътêti* in *imêti* in nedoločnika. V pozni starobolgarščini (13.st.) najdemo prve sledi gramatikalizacije: spregatev gl. *hotêti/hътêti* se fonetično reducira (*štq, šteši*). Nedoločnik je še obdržan.
- c. V zgodnji novobolgarščini prihaja do krajšanja nedoločnika na nedoločniško glagolsko osnovo (*zaspа* namesto *zaspati*). Vzporedno z njegovim slabljenjem

¹ V sodobnih narečjih obstajajo še neknjižne variante če [че], ke [ке], šъ[шь], še [ше], za [за] (Asenova 2002: 205)

in počasno izgubo se pojavi tudi konstrukcija (*da*) + *sedanjik*. Pomožnik je še vedno pregiben: *šta, šteš, šte...* V pesniškem diskurzu je bila taka oblika v pogosti uporabi vse do začetka 20. stoletja.

- d. č) Sedanja oblika prihodnjika se je začela rabiti neenakomerno na različnih koncih bolgarskega govornega območja; pojavlja pa se nekje od 17. stoletja, dejansko v istem času kot v grščini.

Trdilni posestni prihodnjik izginja v bolgarščini med srednjobolgarskim obdobjem. Prav tako je nikalni namerni prihodnjik postopoma izginil v bolgarščini (vsaj v časovnem pomenu), razen v zelo redkih in zelo knjižnih primerih, ki jih ne moremo jemati za produktivni del jezikovnega sistema. Bolj se je ohranil v makedonščini:

- (4) *ne k'e odam* [ne k'e odam] (makedonščina)
 ne PRIH. hoditi_{sed.1.os.ed.}
 "ne bom hodil"

2.3 Srbščina

V srbsčini (po: Stevanović 1986; Klajn 2005) se prihodnjik tvori na naslednji način: Trdilno obliko² tvorimo s pomočjo naslonskih oblik (pregibnega) glagola *ht(j)eti* »hoteti« in nedoločnika. Če pred prihodnjikom stoji naglašena beseda, se enklitika nasloni nanj:

- (5) *ja ću vid(j)eti/reći*
 jaz hoteti_{enkl.sed.1.os.ed.} videti_{ned./povedati_{ned.}}
 "jaz bom videl/povedal"

V nasprotnem primeru, (6), se enklitika navezuje na glagol, (6a), oz. prihaja do krajšanja nedoločnika na *-ti* in zlitja z enklitiko, (6b).

- (6) a. *reći ću*
 povedati_{ned.} hoteti_{enkl.sed.1.os.ed.}
 "bom povedal"
 b. *vid(j)eću*
 videti_{prih.1.os.ed.}
 "bom videl"

Vprašalni prihodnjik nastane s polnimi oblikami gl. *ht(j)eti* »hoteti«:

- (7) *hoću li vid(j)eti/reći*
 hoteti_{sed.1.os.ed.} VPRŠ. videti_{ned./povedati_{ned.}}
 "ali bom videl/povedal"

Nikalno obliko dobimo z zanikanjem glagola *ht(j)eti*:

² Ta oblika naj bi pravzaprav veljala ne samo za trdilno obliko, temveč za vse primere, v katerih oblika prihodnjika sledi naglašeni besedi. Pogosto jo srečamo v primerih kot *Da li ću videti?* – pomožnik se enklitički nasloni na vprašalni členek *da li* enako, kot se v primeru (5) nasloni na osebni zaimsek.

- (8) *neću vid(j)eti/reći*
 nočem videti_{ned.}/povedati_{ned.}
 "ne bom videl/povedal"

Zunaj pravorečne norme večina govorcev srbskega jezika od Beograda proti severu in jugovzhodu namesto nedoločnika največkrat uporablja t.i. »konstrukcijo *da+sedanjik*« (Stanojčić-Popović 2004), čeprav se nedoločnik še najbolj ohranja v prihodnjiku, kot pravi Stevanović (1954). Torej, namesto (5) oz. (6):

- (8) *ja ću da vidim.*
 jaz hoteti_{enk1.sed.1.os.ed.} da+videti_{sed.1.os.ed.}
 "jaz bom videl"

Zaradi tega se lahko zgodi, da ni jasno, ali gre za pogovorno obliko prihodnjika ali za kombinacijo glagola 'hoteti' z želelnim pomenom in odvisnika kot njegovega dopolnilao, kot kaže primer (9).

- (9) *Neću da putujem. = Neću putovati.* {Heћy da putujem. = Heћy путовати.} (srbsčina)
 nočem da potovati_{sed.1.os.ed.} = nočem potovati_{ned.}
 "Nočem potovati. / Ne bom potoval."

Prihodnjik v obliki *hoteti+da+sedanjik* narečno obstaja tudi z nepregibnim pomožnikom (obrazec: *će+da+sedanjik*), kot v zgledu (10a), v prizrensko-timoškem (torlaškem) narečju, ki je najbolj balkanizirano, celo kot *će+sedanjik*, (10b), kar je popolnoma analogno bolgarskemu *šte+sedanjik*, makedonskemu *ke+sedanjik* oz. grškemu *tha+sedanjik*. To narečje ima sicer močen vpliv na beograjsko govornico (lastna observacija) in je tovrstni prihodnjik že zdavnaj izstopil iz njegovih mej. Najbrž se je to zgodilo zaradi nenehnega priseljevanja njegovih govorcev, ki traja že desetletja. To sem ponazoril v avtentičnem primeru (11) iz spontanega govora. Potrebno bi bilo izpeljati obsežne raziskave beograjskega urbanolekta; zaenkrat kaže, da je ta prihodnjik vse bolj pogosta izbira v pogovornem, neformalnem registru, ne glede na izobraževalno raven ali poreklo.

- (10) a. *će da vidim/vidiš ...* (prizrensko-timoška srbsčina)
 PRIH. da+videti_{sed.1.os.ed.} /videti_{sed.2.os.ed.}
 b. *će vidim/vidiš* (prizrensko-timoška srbsčina)
 PRIH. videti_{sed.1.os.ed.} /videti_{sed.2.os.ed.}
 "bom videl, boš videl..."
- (11) *Sa'će je vozim.* (srbsčina)
 zdaj PRIH. ona_{tož.} voziti_{sed.1.os.ed.}
 "Zdaj jo bom peljal."

V pogovorni srbsčini je mogoč tudi posestni prihodnjik, vendar zaradi svojega rahlega modalnega pomena in povezanosti s pogovornim diskurzom samo v omejeni rabi, in le v trdilni obliki. To si lahko ogledamo na naslednjem primeru, kjer imata (12a) in (12b) skoraj enak pomen, le da primer (12a) vključuje kategorijo neobčnosti.

- (12) a. *Ako bude to još jednom uradila,*
 če biti_{Sed.3.os.Ed.} to še enkrat naredila
ima da odem kod direktora.
 PRIH.+[NEOBHODNOST] da_{vez.} oditi_{sed.1.os.ed} pri direktor_{tož. ed.}
- b. *Ako bude to još jednom uradila, otići ću kod direktora.*
 če biti_{sed.3.os.ed.} to še enkrat naredila oditi_{prih.1.os.ed.} pri direktor_{tož. ed.}
 "Če bo to še enkrat naredila, bom šel k direktorju."

2.4 Balkanoromanski jeziki

V sodobni romunščini srečamo štiri oblike prihodnjika. Kot knjižna se uporablja konstrukcija (13a), s pregibnim glagolom »hoteti« (*voi, vei, va...*) in nedoločnikom. Drugi model, (13b), je enak, samo z aferezo *v*-ja pri pomožniku. Tretji in četrti obrazec sta sestavljena iz konjunktiva sedanjika³ in pregibnega pomožnika »imeti« (*am, ai, are...*), (13c), oz. členka *o*, (13č). Etimologija slednjega členka ni povsem jasna: lahko bi se bil razvil bodisi iz glagola *a vrea* "hoteti" bodisi iz glagola *a avea* "imeti": volet > oa > o; habunt > au > o. V aromunščini se uporablja samo en tip prihodnjika (in prav tako v meglenoromunščini in istroromunščini). Tvorimo ga s slovničnim morfemom izpeljanim iz glagola »hočem« in konjunktiva spreganega glagola. Obstaja v dveh variantah: z veznikom *s(i)* in brez njega med slednjima členoma, (13d)-(13e) (Caragiu–Marioțeanu 1977: 188).

- (13) a. *voi cînta* (romunščina)
 b. *oi cînta* (romunščina)
 hočem peti
 c. *am să cînt* (romunščina)
 imam peti_{Konj.Sed.1.os.Ed.}
 č. *o să cînt* (romunščina)
 PRIH. peti_{Konj.Sed.1.os.Ed.}
 d. *va s-cîntu* (aromunščina)
 e. *vai cîntu*
 PRIH. peti_{Konj.1.os.Ed.}
 "bom pel"

Vzorec v (13e) je analogen z (1), (2) in (10b). Lahko ga zasledujemo od zgodnjega 16. stoletja, obliko v (13č) od 18. st. Oblike (13b–č) so pogovorne ali v določeni meri narečne.

2.5 Albanščina

V albanščini obstajata dva tipa prihodnjika, ki sta v osnovi teritorialno zaznamovana, vendar je njun odnos v sodobnem jeziku bolj zapleten. Prvi tip je z glagolom »hoteti«, (14), drugi z glagolom »imeti«, (15), pri čemer je v jezikovni normi prvi. V primeru (14) je označevalec prihodnosti členek *do* (<dua), veznik *të* je neobvezen in predstavlja bolj formalno različico, glavni glagol stoji v obliki konjunktiva. V primeru (15) je konstrukcija sestavljena iz prve osebe glagola "imeti" *kam* in konjunktiva.

³ Oblike sadanjika v indikativu in konjunktivu so enake. Veznik *să* ima tudi funkcijo formalnega zaznamovalca konjunktiva.

V zgodovinskem razvoju albanščine in v sedanjih narečjih obstaja še kar nekaj modelov zgradbe prihodnjika, ampak vsi sodijo v enega izmed dveh tipov. Problematičen je desni del konstrukcije, predvsem zaradi nerazsvetljenih vprašanj albanskega nedoločnika in splošne sorazmerno slabe dokumentiranosti albanskega jezika. Za temo balkanskega prihodnjika je bolj pomembno izpostaviti časovne okvire uporabe prvega tipa. Členek *do* se začne uporabljati v 18. st. in premaga starejšo obliko s pregibnim glagolom (*dua të bëj*), ki je bila v uporabi okvirno od 15.–16. st., ko se je pojavila tudi različica s *kam*. (po: Žugra 1976)

- (14) *do (të) lexoj* (albanščina)
 PRIH. brati_{konj.1.os.ed.}
 "bom bral"
- (15) *kam të bëj* (albanščina)
 imam da naredim
 "bom naredil"

3 Specifičnost balkanskega prihodnjika

3.1 »Hoteti«

Dejstvo je, da sta tako »hoteti« kot »imeti« glagola, ki v BJZ zaznamujeta tvorjenje prihodnjika, vendar je »hoteti« nedvomno primarna značilnost balkanskega prihodnjika.

Iz vsega povedanega v 1. poglavju je očitno, da imata »hoteti« in »imeti« zvrstno gledano zelo različno distribucijo. Medtem ko je prihodnjik z gl. »hoteti« v vseh jezikih del knjižne norme, so različice z gl. »imeti« ali narečne (severna albanščina, albanščina in griko) ali pogovorne (rumunščina, grščina, tudi bolgarščina, če gre za trdilno obliko). Poleg tega, uporaba prihodnjika z glagolom »imeti« tam, kjer se navadno uporablja »hoteti«, v vseh balkanskih jezikih varuje svoj modalni pomen (12a). Torej ni do konca gramatikalizirana in je v jezikovnem razvoju ostala na "nižji" stopnji.

Čeprav se »hoteti« uporablja kot pomožnik za tvorjenje prihodnjika tudi v drugih indoevropskih jezikih (angleščina, skandinavski jeziki, redko tudi nemščina itn.), ga lahko smatramo za slovnični balkanizem. I) Ni namreč drugih primerov, kjer je v konstrukciji takega prihodnjika prišlo do desemantizacije. V skandinavskih jezikih je gl. »hoteti« ohranil svojo modalnost, pri čemer je modalna komponenta pomena primarna glede na časovno. Govorec se mora odločiti za glagol »hoteti« (npr. dansko *at vile*) ali »rabit«, »biti potreben« (dansko *at skal*) glede na pomen, ki ga želi poudariti. Upravičeno je vprašanje, ali prihodnjik v skandinavskih jezikih sploh obstaja kot slovnična kategorija časa. II) V nemščini se prihodnjik tvori s pomožnikom »postati« (*werden*). Možnost tvorjenja z glagolom *wollen* (»hoteti, imeti voljo«) je prepletena z njegovo modalno večpomenskostjo, čeprav nekaj oslABLJENO. (Srđić 2008: 118) Ni tendenc, da bi se jo začelo uporabljati več – je prav obratno – saj je novejša oblika za izražanje prihodnosti z *werden* »postati« premagala obliko z *wollen* že v 16. stoletju. (Fritz 2000: 264-269) III) V angleščini se oblika *will* (»hoteti«) uporablja za vse osebe in skupaj s kratkim nedoločnikom tvori oblike prihodnjika. Vendar ta proces ni identičen procesu v BJZ, ker ni mogoče govoriti o desemantizaciji, saj: a) je *will* modalni pomožnik; b) moderne angleške slovnice celo negirajo obstoj prihodnjika, in

c) najbolj pomembno, v poteku procesa ni ne časovne paralelnosti ne formalne analognosti z razvojem v BJZ, kar je ena izmed najbolj zaznamujočih lastnosti balkanskega prihodnjika. c) velja tudi za I) in II). IV) Med slovanskimi jeziki obstaja sistemski futurum voluntatis (prihodnjik s *hoteti*) samo v vzhodnem in osrednjem območju južnoslovanskih dialektov. Le-ta so balkanizirana (bolgarsko-makedonsko-torlaški diasistem) ali deloma balkanizirana (srbsko-hrvaški diasistem).

3.2 Slabljenje nedoločnika in njegovo nadomeščanje

Razvoj nedoločnika v BJZ se tesno prepleta z razvojem prihodnjika. Zanimivo je, da se je v jezikih, v katerih je izginil, nedoločnik najdlje obdržal prav v futuralnih konstrukcijah, v dakoromunščini celo do danes, (13a-b). V ostalih jezikih je pri prihodnjiku nadomeščen na dva načina: z drugo glagolsko obliko (konjunktiv ali sedanjik) ali z želelno-naklonskim odvisnikom, pri čemer v enem jeziku lahko obstajata oba načina hkrati (bolgarski in makedonski trdilni prihodnjik proti nikalnemu prihodnjiku). Odvisniki kažejo tendenco pridobivanja značilnosti konjunktivnega odvisnika in po tem glagolske oblike s podrednim veznikom.

Nadomeščanje nedoločnika na obeh načinih ima še en rezultat. Ker je nedoločnik, kot neosebna glagolska oblika, spremenjen ali se celo pojavlja z osebno glagolsko obliko ali z obliko, ki jo vsebuje, je prišlo do redundance v izražanju slovnične kategorije »oseba«. Pri uporabi nedoločnika jo je moral nositi pomožnik; z nadomeščanjem nedoločnika ta potreba izgine, pomožnik izgubi svojo paradigmo in oblika za 3. osebo ednine (ali oblika, ki se lahko iz nje izpelje) se posploši. Ta proces je skupna lastnost balkanskih jezikov.

4 Možni izvori

4.1 Vpliv jezikov z močnejšim kulturnim ozadjem

Balkan je območje z zelo bogato kulturno zgodovino in z velikim številom vsakovrstnih stikov, kar se odraža na bržkone vseh družbenih procesih, ki se tam dogajajo, vključno z jezikovnimi. Vpliva medsebojnega stika in kulturnega transfera prebivalcev na jezikovno stanje se na Balkanu ne sme pozabiti.

Balkanolatinščina (*Balkanlatein*; kot razlaga Werner 1980: 21, gre za latinščino na območju spodnje Donave, v kateri so se že pred prihodom Slovanov zgodile številne spremembe, ki jih ne moremo zasledovati na drugih območjih, kjer je bila latinščina govorjena) in še bolj bizantinska grščina sta imeli na Balkanu nekoč nedvomni kulturni prestiž in sta močno vplivali na vse ostale jezike. Sandfeld razlaga prihodnjik z gl. »hoteti« kot grški vpliv, kar je prepričljivo, saj veliko balkanizmov nedvomno prihaja iz grščine. Prihodnjik z gl. »imeti« pa bi mogel biti latinski vpliv. (Sandfeld 1930: 180-185) Tudi to je prepričljivo, saj je prihodnjik z »imeti« res lastnost romanskih jezikov in je v balkanskih jezikih pogostejši pri jezikih, ki so dejansko bili pod močnejšim vplivom latinščine (romunščina in severna albanščina).

Po drugi strani, prihodnjik v obliki *hočem*+nedoločnik najdemo že pri Plavtu; namerni prihodnjik je tudi v albanščini in romunščini primaren. Sandfeldova teorija je bila na začetku 20. stoletja dokaj sodobna, ampak je za sedanjo perspektivo preveč enostranska.

4.2 Substratna teorija

Bolj ali manj enako velja tudi za substratno teorijo, ki izhaja iz stališča Kopitarja, Miklošiča in Weiganda (Kopitar 1829: 59-106, Miklosich 1861: 1-71, Weigand 1924: 61), drugače značilnega za začetno fazo jezikoslovne balkanologije, da je bil bistven vpliv starobalkanskih jezikov. Tudi ta teorija ne zadošča, v prvi vrsti zaradi tega, ker spregleda časovni odmik med starobalkanskimi jeziki in obdobjem, ko se je formiral balkanski prihodnjik, in še bolj zaradi tega, ker zanesljivih podatkov o slovničnem ustroju substratov enostavno ni dovolj.

4.3 Teorija poligeneze

Sandfeldovo razlago lahko jemljemo kot zelo dobro, če nanjo gledamo kot na razlago grškega in latinskega vpliva v širšem kontekstu kompliciranega procesa poligeneze balkanskega prihodnjika. Teorija o poligenezi je še vedno odprta, obravnava različne procese v posameznih balkanskih jezikih in jih umešča v splošnobalkanski kontekst. Od šestdesetih let naprej so takorekoč vse raziskave glede tega problema izpeljane na ta način.

Citirana literatura

- Asenova, Petya, 2002: *Balkansko ezikoznanie*. V. Trnovo: Faber
- Caragiui–Marioțeanu, M. 1977: *Dialectologia română*. București
- Fritz, Gerd, 2000: Zur semantischen Entwicklungsgeschichte von wollen: Futurisches, Epistemisches und Verwandtes. V *Festschrift für Hans Ramge zum 60. Geburtstag*. Darmstadt, Marburg, str. 263–281
- Joseph, Brian & Pappas, Panayiotis, 2001: The Development of the Greek Future System: Setting the Record Straight. V *Greek Linguistics '99*. Thessaloniki: University Studio Press, str. 354–359
- Klajn, Ivan, 2005: *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Kopitar, Bartholomäus, 1829: *Albanische, walachische und bulgarische Sprache*. Jahrbücher der Literatur, Band 46. Wien, str. 59–106
- Miklosich, Franz von, 1861: *Die slavischen Elemente im Rumänischen. Denkschriften der philosophisch-historische Classe*. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaft
- Mirčev, K. 1978: Istoricheska gramatika na blgarski ezik, 3. izd., Sofija
- Nartnik, Vlado, 2006: K vprašanju zahodne meje balkanske jezikovne zveze. V *Annales*, Ser. hist. sociol., 16/2, str. 369–372.
- Reinhold, Werner, 1980: *Sprachkontakte: zur gegenseitigen Beeinflussung romanischer und nicht-romanischer Sprachen*. Tübingen: Narr
- Sandfeld, Kristian, 1930: *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*. V *Collection linguistique*. Paris: La société de linguistique de Paris, Librairie ancienne Honoré Champion
- Srdić, Smilja, 2008: *Morphologie der deutschen Sprache*. Beograd: Jasen
- Stevanović, M., 1986: *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, peto izdanje. Beograd: Naučna knjiga

- Stevanović, M., 1954: *Naporedna upotreba infinitiva i prezenta sa sveznikom da*. Naš jezik V. 2–3: 85–185
- Stanojčić, Živojin in Popović, Ljubomir, 2002: *Gramatika srpskoga jezika za I – IV razred srednje škole*, osmo izdanje. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Weigand, Gustav, 1924: *Ethnographie von Makedonien. Geschichtlich-nationaler, sprachlich-statistischer Teil*. Leipzig: Friedrich Brandstetter
- Žugra, A. V., 1976: *Toskskij tip budućeg vremena v abanskom jeziku*. Balkanskaja filologija. Učenyje zapiski LGU, Serija filologičeskikh nauk 73, str. 62–72

CATERINA PERCOTO – PRVA FURLANSKA PISATELJICA

JANA MUROVEC
Univerza v Novi Gorici

Povzetek

Caterina Percoto je prva furlanska pisateljica, ki je, poleg Pietra Zoruttija, pomembno zaznamovala furlansko književnost 19. stoletja. Pisala je v furlanskem in italijanskem jeziku, vendar so si literarni kritiki enotni, da mnogo pristnejše delujejo furlanska besedila. V njih je pisateljica upodabljala ruralni svet in trdo kmečko življenje ter s tem razdrila mit o idiličnem podeželskem življenju. Furlanske tekste je pogosto obarvala tudi s protiaavstrijsko tematiko. Pestrost besedil je že v preteklosti pritegnila zanimanje številnih kritikov, obravnava njenih del pa se z bolj sodobnimi pristopi še vedno nadaljuje. Pozornost se usmerja predvsem na ženske like, ki jih je Caterina Percoto kot prva furlanska pisateljica ustvarila v svojih literarnih besedilih. Prispevek bo predstavil prvo furlansko pisateljico in njene furlanske tekste ter prinesel vpogled v ženske like, ki jih je pisateljica upodobila.

Ključne besede: furlanska književnost, prva furlanska pisateljica, ženski liki.

1 Umestitev Caterine Percoto in kratek oris furlanske književnosti

Furlanščina je že dolgo časa zapostavljen jezik, ki mora sobivati z uradno pomembnejšim in priznanim italijanskim jezikom. Čeprav je furlanščina svojo končno in popolno obliko dosegla že okoli leta 1000, podobno kot vsi ostali romanski jeziki, je razvoj jezika potekal zelo počasi. Zaradi obrobne politične, geografske in kulturne vloge Furlanije so številni izobraženci in ustvarjalci raje uporabljali italijanščino in latinščino. Rabi furlanščine so se izogibali predvsem po letu 1866, ko je italijanščina postala uradni jezik. Razmere so se še bolj izostrile v času fašizma, ko je italijanska uradna politika načrtno zatirala furlanski jezik. Razvoj furlanskega slovstva je bil tako odvisen od posameznikov in posameznih skupin, ki so vztrajali pri rabi furlanskega jezika. Razmere za delovanje so jim bile enkrat bolj naklonjene, drugič manj, zato je

tudi furlanska književnost doživljala vzpone in padce.¹ Vsaj en močnejši razvoj furlanske književnosti in porast števila avtorjev in literarnih tekstov beležimo v 19. stoletju. Zaznamuje ga zelo znani pesnik Pietro Zorutti (furl. Pieri Çorut, 1792–1867), po katerem je bila poimenovana celo literarna zvrst *zoruttizem*, zaznamovana z ironijo in humorjem. Nekoliko pozabljen, a nič manj pomemben je tudi pesnik Antonio Broili (furl. Toni Broili, 1796–1876). To stoletje prinaša tudi drugačen način pisanja v furlanščini, in sicer izpod ženske roke. Caterina Percoto (furl. Catarine Percude) je, razen anonimnih avtoric, katerih identiteta ostaja neznana, prva ženska v zgodovini furlanskega slovstva. Njena dela so, poleg del sodobnika Pietra Zoruttija, pomenila pomemben doprinos furlanskemu slovstvu, ki so se ga, kot sem že omenila, mnogi ustvarjalci izogibali. Razmere so se začele počasi izboljševati med drugo svetovno vojno, ko se je v Furlanah prebudila narodna in kulturna identiteta. Iz tega obdobja je pomemben vsestranski Pier Paolo Pasolini (furl. Pier Pauli Pasolini, 1922–1975), ki je prekinil z *zoruttizmom*. Leta 1948 je v veljavo stopila italijanska Ustava, ki je priznala obstoj jezikovnih manjšin, s čimer so se izboljšali kulturni pogoji za razvoj furlanskega slovstva. Sledilo je literarno ustvarjanje številnih priznanih pisateljev in pisateljic (Maria Forte (furl. Marie Forte, 1899–1979), Nadia Pauluzzo (furl. Nadie Pauluzzo, 1931–1995), Novella Cantarutti (furl. Novele Cantarute, 1920–2009), Leonardo Zanier (furl. Lenart Zannier, 1935–)) in tudi današnje stanje bi lahko označili kot živahno in dejavno, saj narašča število mladih avtorjev, ki pišejo v furlanščini. (Kersevan 2003: 215–252)

Caterina Percoto je torej ustvarjalka, ki je poleg Ermesa di Colloreda (furl. Ermes di Colorêt, 1622–1692), ki je ustvarjal v 17. stoletju, in sodobnika Pietra Zoruttija zavzelo eno najvidnejših mest v furlanski literaturi.

2 Življenjska pot in literarno delo

Caterina Percoto se je rodila 12. februarja leta 1812 v Soleščanu (ital. San Lorenzo di Soleschianu) v grofovski družini. Po očetovi smrti leta 1821 se je družina preselila v Viden, kjer je pisateljica vstopila v samostan Santa Chiara. V tej ustanovi je njeno izobraževanje, ki jo je močno zaznamovalo, potekalo do leta 1829. Zaradi nestabilnega finančnega položaja in slabega zdravja svoje matere je bila že zgodaj prisiljena prevzeti skrb za družino. Pisateljica je sicer izhajala iz stare grofovske družine, vendar jo je ves čas pestil nestabilen finančni položaj. Prednosti bogate družine ni mogla izkoristiti predvsem zaradi zaostalega kmetijstva Furlanije, oddaljenosti od večjih poti komunikacije in neugodne lege med Nadižo in reko Ter. Tudi na kulturnem področju zadeve niso bile nič boljše, saj je bila Furlanija odročna in izolirana, kar je oteževalo stike z večjimi kulturnimi centri, kot so bili Torino, Milano in Firenze. Caterina Percoto je torej obtičala v okolju, ki je ni stimuliralo h kulturnemu delovanju, razen redkih potovanj.

Opisano stanje lahko kljubuje idealizaciji Caterine Percoto kot preproste in velikodušne ženske, ki je bila predana ruralnemu okolju in kmečki družbi, kar se

¹ Krizo furlanske literature beležimo predvsem v 15. in 18. stoletju ter ob koncu 19. stoletja. V teh obdobjih je močno upadlo število avtorjev in število literarnih tekstov, verjetno zaradi vojn, izgube samostojnosti, obrobne vloge Furlanije in uradno nepriznanega furlanskega jezika.

ujema s pozitivno literarno predstavitvijo podložnih in skromnih likov. (Iacobbe 2009) Tej idealizaciji namreč nasprotujejo življenjska dejstva, ki so povezana s finančnim pomanjkanjem družine. Dokaz za to so številna pisma, kjer se pisateljica pritožuje nad svojo osamljenostjo in gospodinjskimi obveznostmi, ki jo odvrčajo od literarnega ustvarjanja in ji ne dovoljujejo, da bi zaživela v kulturno bolj živahnem okolju.

Tudi samostansko okolje ji je nudilo zgolj izobrazbo na pedagoških področjih in pri praktičnih dejavnostih ter jo usmerilo k študiju latinščine in svetih spisov, ni pa ji ponujalo dovolj široke kulturne izobrazbe. Sama se je imela za osebo, ki na področju humanistike ni dovolj razgledana, zato se je v njej prebudila želja po drugih oblikah izobraževanja, bolj svobodnih in manj zadušljivih. Svoje obzorje je začela širiti prek stalne pisemske korespondence s prijateljici iz kulturnega in intelektualnega kroga, kamor je vključevala svoje poljubne misli, zadeve, ki so se dotikale Furlanije, politična vprašanja, kulturne projekte, ideologijo padskih mest in centralne Italije ipd. Pisemska korespondenca je pomembno zaznamovala tudi njeno pisateljsko pot, saj je prek pisem dobila številne predloge in nasvete, obenem je prek njih potekalo komentiranje njenih besedil. Prvi, ki jo je na ta način spodbujal pri ustvarjanju, je bil italijanski pesnik in pisatelj Francesco Dall'Ongaro. Prek njega je stopila v stik z jezikoslovcem in urednikom Niccolòm Tommaseom, časnikarjem in esejistom Carlom Tenco in časnikarjem in urednikom Pacificom Valussijem. Sicer pa je Caterino Percoto želja po znanju gnala, da je sama iskala knjige in časopise in to predvsem tiste, ki so omogočali prost pretok idej. Kasneje se je z mnogimi časopisi in revijami povezala in z njimi sodelovala (*La Favilla*, *La Ricamatrice*, *Il giornale delle fanciulle*, *L'istitutore*, *Rivista Europea*, *Il Crepuscolo* in lokalni *Il giornale udinese*, *La giunta domenicale al Friuli*, *Il nuovo gonfalone* itd.). (Scialino 1990)

Caterina Percoto se je intelektualnemu krogu pridružila z esejem, v katerem je komentirala italijanski prevod *Messiede* Andrea Maffeja, ki je bil objavljen v *La Favilli*, s čimer je vzbudila pozornost že omenjenega Francesca Dall'Ongara. Od leta 1841 naprej je redno sodelovala z *La Favillo*, kjer so izšle njene prve literarne zgodbe. Zgodba *Lis cidulis* iz leta 1844 že označuje njen prehod v zrelejše obdobje pisanja.

V naslednjih letih je pisateljica objavljala v posameznih milanskih časopisih in izdala svojo prvo zbirko z naslovom *Racconti* (*Zgodbe*, 1858). Leta 1863 je v Genovi navezala stik z brati Bottàro, ki so izdajali časopis *La Donna e la Famiglia*, kjer je ravno tako objavila nekaj novel ter drugo izdajo *Racconti* (*Zgodbe*, 1863), s katero pa ni bila zadovoljna zaradi številnih pomanjkljivosti in napak. Zatem je v Trstu objavila zbirko *Dieci raccontini* (*Deset zgodbic*, 1865). Sledila je objava zbirke *Nuovi Raccontini* (*Nove zgodbice*, 1870), ki so jo ponatisnili čez sedem let. Leta 1878 je Carrara iz Milana objavil *Ventisei racconti vecchi e nuovi* (*Šestindvajset zgodb, starih in novih*, 1878), sledile so *Novelle scelte* (*Izbrane novele*, 1880) in *Novelle popolari* (*Priljubljene novele*, 1883).

Leta 1885 je Caterina Percoto hudo zbolela, umrla je 14. avgusta 1887 v Soleščanu. Pokopana je v Vidnu, blizu Pietra Zoruttija, v nasprotju z njeno željo, da bi ostala na domačem pokopališču.

3 Furlanski teksti

Najbolj značilni obliki, ki ju je pisateljica uporabljala sta kratka zgodba in novela. Vključno z zgodbami, objavljenimi v raznih revijah in časopisih, njena literarna produkcija obsega na stotine novel.

Če se nekoliko zaustavimo pri italijanskih zgodbah, je po eseju *Estetica* in noveli *Il San Giovanni Battista* pisateljica *La Favilli* poslala naslednji dve noveli, od tega ena ni bila objavljena, ker se je obregnila ob samostansko življenje, druga *Il pazzo* pa je bila dobro sprejeta. (Iacobbe 2009) Čez dve leti je izšla *Adelina*, od takrat naprej se je začela zelo velika literarna produkcija. Od italijanskih zgodb je potrebno omeniti še naslednje: zgodbo *Un episodio dell'anno della fame*, že omenjeno *Lis cidulis* s predgovorom Pacifica Valussija, sicer pa še *Giornale di mia zia*, *Il Licof*, *L'Album della suocera*, *La Donna di Osoppo* in *La coltrice nuziale*.

Svoje furlanske tekste je pisateljica najprej objavljala v revijah (predvsem v *La Ricamatrice*), in sicer skupaj z italijanskim prevodom. Niccolò Tommaseo je v predgovoru k prvi izdaji *Racconti* dobro predstavil politično zaledje, iz katerega je pisala Caterina Percoto, in sicer z nenehnim sklicevanjem na ljudstvo in narod. Žal pa se je posvetil predvsem italijanskim zgodbam, četudi je furlanski jezik zelo cenil in ga jemal kot sredstvo, s katerim lahko pisatelj približa svoje delo preprostemu ljudstvu. Pisateljici je svetoval, naj črpa snov iz ljudskih pripovedi, kar dokazuje pismo Caterine Percoto, ki ga je poslala pesniku in prevajalcu Pietru Boniniju (furl. Pieri Bonini, 1844–1905):

»Spesso nelle sue lettere mi raccomanda di raccogliere dalla bocca del nostro popolo tradizioni, leggende, canti e anche frammenti di canti, purchè non sieno di amore.«² (Bonini 1898: 161)

Pisateljica je furlanski jezik povezovala neposredno s podeželjem. V tem jeziku je čutila ostrejši prizvok, ki je odražal težaško življenje deželanov. S pisanjem v furlanščini je dala ljudstvu možnost, da je izpovedalo svoj glas.

Prva izdaja *Racconti* iz leta 1858 (vanjo so bile vključene zgodbe, ki so izhajale v časopisih med leti 1839 in 1846) ni vključevala furlanskih zgodb, saj se je Niccolò Tommaseo zbal zaradi cenzure. Zbirka je imela precejšen uspeh in je bila hitro razprodana, kljub cenzurnim posegom pa se je razširila tudi po Furlaniji. Furlanske tekste v spremljavi italijanskega prevoda pa najdemo v drugi izdaji *Racconti* iz leta 1863, in sicer so razdeljeni v tri sklope: legende, ljudska izročila in zgodbe.

Pri slednji razdelitvi ostaja problematika pri razmejitvi med legendo in ljudskim izročilom, saj obe pripovedni obliki temeljita na ljudskih vzorcih in pripovedih, medtem ko zgodbe obravnavajo domišljijiski svet. V genovski izdaji iz leta 1863 manjkajo nekateri teksti, ki so bili sicer objavljeni v revijah, ki pa so bili vključeni v *Scritti friulani di Caterina Percoto (Furlanski teksti Caterine Percoto, 1928)*. Za še dodatne tekste je zaslužen literarni kritik Gianfranco D'Aronco, vsi teksti so zbrani v *Caterina Percoto, Scritti friulani (Caterina Percoto, furlanski teksti, 1988)*.

Pomembna razlika med italijanskimi in furlanskimi teksti je, da pisateljica v slednjih opisuje zgolj dogajanje na podeželju, v katerem vidi zdrav in nepokvarjen

² »V svojih pismih mi pogosto svetuje, naj izročila, legende, pesmi in tudi le delčke pesmi, ki niso ljubezenske, črpam iz ust našega ljudstva.«

Tekst sem v slovenščino prevedla J.M., kar velja tudi za ostale prevode v opombah.

svet, medtem ko v italijanskih tekstih obravnava bodisi mestno okolje bodisi gre za primerjavo med mestom in podeželjem. Poleg tega furlanske zgodbe v večini obravnavajo grenke izkušnje in pogosto imajo avtobiografske poteze. Caterina Percoto je uničila mit o bogatem podeželju in donosnem ter lahkem delu in je podala bolj realističen prikaz. Pri pisanju teh zgodb se je želela čim bolj približati preprostemu ljudstvu in pisati v skladu z njihovimi čustvi. Glede tega je zgovoren odlomek iz pisma, ki ga je poslala Pietru Boniniju:

»Avrei voluto poterle mandare un' altra di quelle leggende o tradizioni friulane, che ho raccolta a questi giorni: *Il sold dal Signòr*; ma da parecchio tempo inchiodata nella mia stanza, non mi è possibile una visitina al qui vicino bosco del *Romagn* dove i nostri contadini han collocata la scena, e potrei aver sbagliato il colorito locale.«³ (Bonini 1898)

Kmetje, ki živijo v zdravem in nepokvarjenem svetu, so opisani kot skromni, delavni in požrtvovalni (Pellegrini 1987):

»In che ciase malinconiche l'an passât, di carnevâl, son vignudis a marîf dôs biellis fantatis in t un bot. E' vignîvin contentis, sebben che savèvin di chiatâ dôs puoris maladis; e' vignîvin par assistilis a par judâ un'altre zovine e biele cugnade; un agnulut che, senze lagnâssi, da qualchi an 'e puartave di besolle dut il pês de numerose famèe. Come tre sûrs e' son ladis subit d'accordo e invezze di gnozzis e' an scomenzât a stâ sù une gnot paromp dongie il jet de lôr pûare madonne.«⁴ (Percoto 1988: 46)

»A sedis agn, Menie 'e jere brave e buine come duttis lis fantatis. 'E ubbidive, 'e lavorave, 'e tignive cont di siei fradis e des sôs surutis plui pizzulis, 'e judave sô mari atôr il besteam, s'al occorreve 'e deve une man tal mulin, 'e saveve la duttrine /.../«⁵ (Percoto 1988: 34)

Slednji odlomek je iz zgodbe *La mulinarie*, kjer najdemo veliko avtobiografskih potez. V zgodbi delavno, a mirno in vedro okolje zmoti nemilost, ko umre oče zaradi podrtega mlina, ki ga malomarni lastnik ni vzdrževal. Menie odslej skrbi za mater, za svoje brate in za mlin. V nadaljevanju se poroči, postane vdova s petimi sinovi, skrbi zanje in umre šele takrat, ko je za vse poskrbela in vse uredila. Vtem poseže še pisateljica z neposrednim komentarjem: »Donne Menie Durie 'e jé stade une femine di coraggio, e fortunadis lis fameis in du là che nâscin o s'implântin di cheste sorte di feminis«.⁶ (Percoto 1988: 42) Furlanske zgodbe imajo namreč vedno pedagoško funkcijo in napeljujejo k pošteni delavnosti in usmiljenosti. (Pellegrini 1987)

³ »Želela sem vam poslati še eno tistih legend oz. izročil, ki sem jih ujela te dni: *Il sold dal Signòr*; vendar zaradi časa, ko sem zaprta v svoji sobi, ne morem obiskati bližnjega gozda, kamor so naši kmetje umestili prizor, in bi lahko zgrešila lokalno barvitost.«

⁴ »Lani, v času karnevala, sta se v tisto melanholično hišo hkrati priženili dve lepi dekleti. Prišli sta zadovoljni, čeprav sta vedeli, da bosta tam našli dve ubogi bolnici; prišli sta prisostvovati in pomagati še eni mladi in lepi svakinji; angelu, ki je že leto dni nazaj, brez pritoževanja, nase prevzel breme skrbi za celo številno družino. Kot tri sestre so se dekleta takoj strinjala in vse od poroke dalje je vsako noč ena bedela ob postelji njihove bolne tašče.«

⁵ »Menie je bila pri sedemnajstih letih pridna in dobra kot vsa dekleta. Ubogala je, delala, pazila na mlajše brate in sestre, pomagala materi pri živalih na dvorišču; če je bilo potrebno, je pomagala tudi v mlinu; poznala je krščanski nauk /.../«

⁶ »Ženska kot Menie Durie je bila pogumna ženska in srečne tiste družine, kjer se rodijo ali kjer se nastanijo takšne vrste žensk.«

Precej furlanskih legend je Caterina Percoto predelala in jih obarvala s protiavtstrijsko tematiko. (Giacomini 1988) V tem pogledu je ena najbolj znanih *Lis striis de Germanie*, kjer je upodobila nemške, furlanske in karnijske čarovnice. Po usodnem dogodku, ki je verjetno alegorija za vojno, se karnijske in furlanske čarovnice bojijo nemških, nemške čarovnice pa žalujejo za izgubljenim prijateljstvom. S tem je pisateljica upodobila negativne učinke vojne. Zgovorna je tudi *L'ucellut de mont Chianine*, kjer lepo dekle iz Soleščana po dolgem plesu s sinom avstrijskega poveljnika hudo zboli in umre. Protiavtstrijsko tematiko najdemo tudi v *La rosade di San Zuan*, *La maledizion dei luvins* in v *La femine di Buje*.

4 Težave s transkripcijo in prevodi

Veliko tekstov Caterine Percoto je ostalo v rokopisih, kar je zelo oteževalo transkripcijo. To je pripeljalo do različnih variant transkripcij, sicer pa je prihajalo do različic tudi že v originalu. Na eni strani imamo torej posege avtorjev transkripcij, ki se od avtorja do avtorja razlikujejo, na drugi pa nedoslednosti, ki jih je zapisala že pisateljica sama. Pri tem je potrebno omeniti, da je precej omahovala v rabi italijanščine in furlanščine, saj je v nekaterih primerih uporabljala italijanski vzorec, v drugih pa furlanski.

Zanimivo je, da se vse te nedoslednosti v izdaji Binda Chiurla niso pokazale, saj jih je sistemsko odpravljal: popravljal je ločila, velike začetnice, diakritična znamenja, določne in nedoločne člene, naglase, reduciral je dvojne soglasnike itd. Nekatere zapise pa je pustil v originalu, za razliko od Amadea Giacominija, ki je bil v svojih popravkih bolj dosleden od Chiurla. Cuberli je po drugi strani povsem odpravil diakritična znamenja. (Pellegrini 2008)

Velike težave se pojavljajo tudi pri prevajanju njenih tekstov, saj se pri tem pogosto izgubi ritmični potek in specifično besedišče Caterine Percoto. Njene tekste tako najbolj »začutimo«, če jih prebiramo v originalu.

5 Kritike

Delo Caterine Percoto je doživelo številne kritike, ne le s strani njenega mentorja Francesca Dall'Ongara, temveč tudi ostalega literarnega kroga. Leta 1853 je Niccolò Tommaseo napisal prvo kratko, a pozitivno kritiko teksta *Lis cidulis*. Leta 1858 je v predgovoru k zbirki *Racconti* pohvalil preprosti stil, prikazovanje resničnega, neidealiziranega življenja ter izpostavil pisateljčino pomanjkanje stika z literarno kulturo. Sicer pa je bila Caterina Percoto vključena v bibliografijo Gianfranca D'Aronca (1947) in v precej regionalnih antologij.

Ponatis prve izdaje *Racconti* leta 1971 je bil opremljen z uvodom pisatelja Michela Prisca, dve leti pozneje je sledila antologija osmih zgodb literarnega kritika Bruna Maierja. Furlanske zgodbe, izdane leta 1929, so bile ponatisnjene leta 1988. Prevedel jih je furlanski pesnik Amedeo Giacomini. Šele leta 1959 se je začel bolj moderen pristop k obravnavi del Caterine Percoto, s katerim je začel literarni kritik Vittore Branca. Obravnaval je dve zgodbi, in sicer *Pre'Poco* in *La donna di Osopo*. Ugotovil je pisateljčino zmožnost, da vpogleda v človeško dušo in ustvari temačno in otožno vzdušje. (Haller 1994)

Bruno Maier je pisateljico primerjal z italijanskim pesnikom in pisateljem Alessandrom Manzoniem, ki je ustvarjal pod močnim vplivom krščanskega optimizma. Opazil je, da pisateljica predstavlja skromne in ponižne na popularen način, brez vnaprejšnje literarne determiniranosti, sicer pa da je močno nasprotna ateizmu in emigraciji. Bruno Maier je njene najboljše zgodbe prepoznal v *Lis cidulis*, *Il licôf*, *La donna di Osopo* in *Il pane dei morti*, kritiziral pa *La coltrice nuziale* in *L'album della suocera* zaradi preobsežnosti, kar je privedlo do nekoherentnosti zgodbe. Michele Prisco je leta 1972 v Caterini Percoto videl prvo realistično pisateljico 19. stoletja in eno najbolj modernih glasov regionalne literature. Je prvi, ki je odpravil kliše o romantični in velikodušni plemiški gospe, sicer pa je pohvalil njen talent pri opazovanju okolice. Opozoril je tudi na slabosti, in sicer na pretirano duhovnost, pretirane like in moralistične tendence. Literarni zgodovinar in kritik Arnaldo Di Benedetto je leta 1990 opozoril na nepotrebni sentimentalizem v zgodbah, kot je *La donna di Osopo*.

Njene furlanske zgodbe so doživele številnejše kritike od italijanskih. Niccolò Tommaseo jih je označil za jedrnate, zgoščene in preproste. Bindo Chiurlo je dejal, da so italijanske zgodbe v resnici furlanske, napisane v italijanščini po pomoti. Gianfranco D'Aronco je izpostavil linearnost in preprostost, stilistično perfektnost in didaktično kvaliteto. Nicoloso Ciceri je pokazal na razlike v predstavitvi, ki se pojavljajo med italijansko in furlansko verzijo, ter na mešanje popularne in visoke kulture. Amadeo Giacomini je poudaril pesniško čistost in melanholično veličastnost furlanskih tekstov, bližino govornemu jeziku in lokalno obarvanost. Pisateljico je cenil tudi zaradi ohranjanja folklorne tradicije Furlanov. (Haller 1994)

Kritike so se torej pojavljale že v času življenja Caterine Percoto in so z leti postajale še obsežnejše. Njena dela še danes niso povsem raziskana oziroma odpirajo nove in nove poglede, ki jih je potrebno šele preučiti. Kritike razkrivajo prednosti in tudi slabosti njenega ustvarjanja, kar odpira nekakšno demokratično polje, do katerega mora bralec pristopiti s kritično distanco, da si lahko ustvari nevtralno mnenje.

6 Ženski liki v besedilih Caterine Percoto

Kritike, ki analizirajo dela Caterine Percoto, izpostavljajo predvsem realizem, s katerim je opisovala furlanske kmete in furlansko pokrajino, njen inovativen jezik in izostren smisel za pripovedovanje. Predstavitev ženskih likov v njeni fikciji pa je bila pogosto spregledana ali zreducirana na pedagoški pomen, literarna predstavitev te tematike je tako ostala zanemarjena. Kot prva ženska v furlanski literaturi je Caterina Percoto ustvarila ženske like, ki jih italijanska literatura še ni poznala. Moški pisci so sicer dajali ženskim likom precej prostora, vendar so ženske v večini primerov prikazane kot pasivni objekti moškega poželenja, grde in kmečke ženske so predmet posmeha (Ernes di Colloredo), kasneje pa nosilke bidermajerskih značilnosti (Pietro Zorutti). (Fabris 2008)

Caterina Percoto se je pri ustvarjanju obračala na ženske in obenem pisala o njih. Po eni strani je v veliko delih posredno in neposredno naslavljala ženske in se nanje sklicevala, saj je nekatere tekste objavila ravno v ženskih revijah, npr. v *La ricamatrice*, *La Donna e la Famiglia*, *Il giornale delle Famiglie*. Po drugi strani pa je za svoja besedila pogosto izbirala ravno ženske like.

Ženski literarni liki pogosto nastopajo že v samih naslovih, npr. *Reginetta e Maria*, *L'amica*, *La malta*, *La moglie*, *La matringa*, *La femine di Buje*, *La Madonne de la Salette*, *La mulinarie* itd. Pri tem gre pogosto za poimenovanja, ki se nanašajo na predstavo o ženski, ki je vezana na dom ali hišo, ali pa na furlansko tradicijo. Za ženske like je značilno, da so v večini primerov primerjane z rožami, sadjem ali drugimi potezami iz narave:

»E' disin che une volte in chêi prâz 'vignive a passon una fantate. Blanchie e rosse come un milz, une vite gajarine, i vôi come dôs moris, il nasut visentin, 'e filave, 'e chiantave, 'e jere la plui bielle dal paîs.«⁷ (Percoto 1988: 25)

Ta način predstavitve je Caterina Percoto ustvarila iz potrebe, ker je bila v realnem svetu ženska izključenega iz patriarhalnega sveta in faličnega reda. Ravno furlansko podeželje pa predstavlja prostor, ki socialno in politično ni že vnaprej določen, v nasprotju z mesti in patriarhalnimi domovi. Narava je simbolni prostor, ki ženski omogoča, da se uresniči kot povsem razvito misleče bitje. (Kern 1996: <http://tell.fll.purdue.edu/>, dne 20. 8. 2010)

Poleg primerjav iz sveta narave je mogoče razbrati tudi tipične telesne značilnosti, predvsem pri podeželskih ženskah, saj je pri prestižnih ženskah pomembnejša obleka, ki jo pogosto krasijo razne čipke in pasovi. Ideal ženske s podeželja pa je za Caterino Percoto ženska »zovenate e fuarte« (Percoto 1988: 38), torej mlada in robustna. Pri tem gre za robustnost v pozitivnem smislu, za robustnost, ki je potrebna pri opravljanju težaškega dela na podeželju. Pridevniki, kot so robusten in čokat, pisateljici označujejo zdravje, v nasprotju z izumetničenostjo in nemirom, ki ga pripisuje bogatim ženskam. (Fabris 2008)

Za ženske s podeželja imajo veliko vrednost majhne stvari in predmeti, ki jim pripadajo: obleke, nakit, perilo ipd. Ti predmeti postanejo sredstvo izmenjave v ženski skupnosti ali pa element ženskega spomina. (Kern 1996) V *Lis cidulis* bogato Massimino njene obleke in nakit tolažijo v času bolezni. Te nimajo lepotne vloge, ampak Massimino spominjajo na pretekle srečne dni. Njen nakit v nadaljevanju postane sredstvo izmenjave med ženskami, ko Massimina podari nakit obubožani Rosi in ji s tem omogoči poroko. Podobno tematiko zasledimo tudi v *La coltrice nuziale* in v *L'album della suocera*. Sredstva izmenjave ostajajo vedno v okviru ženskih ali hišnih oziroma gospodinjskih predmetov, saj posestva in finance nadzorujejo moški. Nakit, obleke, pohištvo tako dobijo simbolno vlogo, saj se ženske nanje obračajo skorajda v religiozni luči. Ti predmeti torej delujejo kot nekakšni simboli, ki žensko spominjajo na njihovo življenje in preteklost; obenem pa postanejo v procesu izmenjave ti predmeti finančna pomoč za ženske, ki ta sredstva potrebujejo, kar omogoča ženska solidarnost.

Caterina Percoto je torej v zgodbah ustvarila in upodobila nove ženske like, pri čemer pa je treba priznati, da je njeno pisanje vendarle oviral krščanski liberalizem, ki ji je preprečeval, da bi pisala o občutljivejših temah, npr. o erotiki. Po eni strani je sledila krščanskim načelom in povelečevala zakonsko zvezo in vlogo ženske v gospodinjstvu, obenem pa kritizirala nekatere poglede na zakon, žensko ujetost v domačo sfero, njeno determinirano socialno vlogo in predvsem zgrešen način

⁷ »Pravijo, da je na tisti pašnik nekoč prišlo eno dekle. Belo in rdeče kot jabolko, ljubke postave, z očmi kot dve morji in lepim noskom, je predlo in prepevalo, bilo je najlepše na deželi.«

izobraževanja žensk, ki je usmerjeno zgolj na uspešno pripravo v gospodinjstvu. Caterina Percoto je že imela nekatere zametke idej, ki so pozneje vodile k ženski emancipaciji, vendar je potrebno priznati, da je njeno pisanje v tem pogledu vendarle ostalo ambivalentno.

Literatura

- Bonini, Pietro, 1898: Versi friulani e cenni su Ermes di Colloredo, Pietro Zorutti e Caterina Percoto. Udine: Domenico Del Bianco.
- Fabris, Angela, 2008: Le traiettorie al femminile di Caterina Percoto. V Caterina Percoto e l'Ottocento. Ur. Romano Vecchiet. Viden: Comune di Udine. Str. 83–98.
- Giacomini, Amedeo, 1988: Quasi una biografia. V: Scritti friulani: tradotti, commentati e restaurati da Amedeo Giacomini. Ur. Amedeo Giacomini. Viden: Società filologica friulana.
- Haller, Hermann W., 1994: Caterina Percoto. V: Italian women writers: a bibliographical sourcebook. Ur. Rinaldina Russell. Westport: Greenwood Press. Str. 324–32.
- Iacobbe, Antonella, 2009: Le voci di una donna-scrittrice: Caterina Percoto e il mondo contadino. Trento: UNI Service.
- Kern, Margaret, 1996: Solitude and Solidarity: Feminine Space in the Short Stories of Caterina Percoto. V: Romance Languages Annual, VIII/ 8, dostopno na <http://tell.fl.purdue.edu/RLA-Archive/1996/Italian-html/Kern,Margaret.htm>, dne 20. 8. 2010.
- Kersevan, Alessandra, 2003: Kratek zgodovinski opis furlanske književnosti. V: Dobrodošli v Furlaniji: daljni zahod, nikoli tako blizu. Ur. Enos Costantini. Viden: Società filologica friulana. Str. 215–254.
- Pellegrini Rienzo, 1987: Tra lingua e letteratura: per una storia degli usi scritti del friulano. Udine: Arti Grafiche Friulane.
- Pellegrini Rienzo, 2008: I racconti friulani. V: Caterina Percoto e l'Ottocento. Viden: Comune di Udine.
- Percoto, Caterina, 1988: Scritti friulani: tradotti, commentati e restaurati da Amedeo Giacomini. Viden: Società filologica friulana.
- Scialino, Gianfranco, 1990: Novecento letterario italiano e due studi sull'Ottocento friulano : lezioni tenute all'Università della terza età di Gorizia. Gorizia: Stampa goriziana.

POMEN KAZALNIH ZAIMKOV V SLOVENŠČINI IN SRBŠČINI

NEMANJA SIČEVIĆ
Univerza v Beogradu

Povzetek

V prispevku primerjam kazalne zaimke v slovenščini (*ta, tisti, oni*) in srbsščini (*ovaj, onaj, taj*), saj mislim, da je razlikovanje med njimi potrebno zlasti pri pouku slovenščine kot tujega jezika in pri prevajanju iz slovenščine v srbsščino (in obratno). Zaradi podobnosti obeh jezikov večina srbskih učencev slovenščine uporablja slovenske zaimke *ta, tisti* in *oni* kot dobesedne prevode srbskih *ovaj, taj* ter *onaj*. S semantiko zaimkov v srbsščini in drugih slovanskih jezikih se je v številnih delih ukvarjal P. Piper (Piper 1983, 1987, 1997). O primerjalni semantični analizi zaimkov v srbsščini in slovenščini je pisala M. Đukanović (Đukanović 2001, 2009, 2010). M. Đukanović navaja dve glavni funkciji kazalnih zaimkov: lokalizacijo in referencialnost. V okviru lokalizacijske funkcije loči dve, prostorsko in časovno (Đukanović 2009). V tem prispevku primerjam pomen kazalnih zaimkov, s čimer prikazujem, kako le-ti izražajo prostorske in časovne odnose, in utemeljujem, da dobesedni prevod ni mogoč.

Ključne besede: kazalni zaimki, prevod v srbsščino, razlika v rabi zaimkov, prostorski in časovni odnosi, primerjava slovenščine in srbsščine

1 Lokalizacija

1.1 Prostorska lokalizacija

Kazalnim zaimkom v slovenščini je skupno to, da na neki način „kažejo“ na govorca (Đukanović 2009). Slovenščina tako razlikuje tri stopnje oddaljenosti od govorca, in sicer: blizu, razmeroma oddaljeno in zelo oddaljeno (1).

- (1) *To drevo je bukev, tisto tam je javor, ono pri gozdarjevi koči pa je klen.*¹
- (2) *Ovo drvo je bukva, to je javor, a ono kod šumareve kolibe je klen.* (srbsščina)

¹ Primeri so prevzeti iz Slovarja slovenskega knjižnega jezika

V tem primeru zaimek *ta* zaznamuje, da je nekaj prostorsko ali časovno blizu, *tisti*, da je razmeroma oddaljeno, *oni* pa, da je najbolj oddaljeno od govorca. Takšen model s podobnim pomenom lahko uporabimo tudi v srbsščini (2). V sodobnem standardnem jeziku se zaimek *oni* pogosto zamenjuje s *tisti*. V pogovornem jeziku se vsaj v osrednjem prostoru *oni* ohranja, in sicer v reducirani obliki (*un*). Preoblikovanost je morda razlog, da se zaimek ohranja.

V slovnici Ž. Stanojčiča in Lj. Popovića (Stanojčić, Popović 1992) so kazalni zaimki v srbsščini razdeljeni v tri skupine:

- 1) *ovaj*, ki zaznamuje osebo ali predmet, ki je blizu sogovornika;
- 2) *taj*, ki zaznamuje osebo ali predmet, ki je v neposredni bližini sogovornika;
- 3) *onaj*, ki zaznamuje osebo ali predmet, ki je v bližini tretje, neprisotne osebe.

S tega stališča srbski *taj* pomeni 'blizu sogovornika' in, ker je v prejšnjem primeru sogovornik oddaljen od govorca, to pomeni, da je *taj* razmeroma oddaljen od govorca. Če pa sta govorec in sogovornik blizu, *taj* logično zaznamuje bližino tudi do govorca (3).

(3) *Dodaj mi taj papir!* (srbsščina)

Če je zaznamovani predmet bližji sogovorniku kot govorce, še posebej, če se nahaja neposredno ob sogovorniku (v rokah, na telesu), bi bilo v srbsščini neslovnično uporabiti *ovaj* namesto *taj* (4, 5).

(4) *Koliko si platilo tu jaknu?* (srbsščina)

(5) *Šta ti je to u ruci?* (srbsščina)

Zato *taj* v prostorsko lokalizacijski rabi v slovenščino prevajamo dvojno: kot *ta*, če sta sogovorca blizu drug drugemu (6),

(6) *Kakav je taj sladoled, je li ukusan?* (srbsščina)

(7) *Kakšen je ta sladoled, ali je okusen?*

kot *tisti*, če sta sogovorca oddaljena, ali pa je predmet/oseba veliko bližji sogovorniku (8, 10).

(8) *Ostani u tom redu, ovaj je još duži!* (srbsščina)

(9) *Ostani kar v tisti vrsti, ta je še daljša!*

(10) *Otvorite taj prozor, ovaj ne može da se otvori!* (srbsščina)

(11) *Odprite tisto okno, to se ne da odpreti!*

Srbsščina razlikuje le dve stopnji oddaljenosti od govorca, in sicer bližino do govorca, ki se izraža z zaimkom *ovaj*, in oddaljenost, ki se izraža z zaimkom *onaj* (12).

(12) *Ovaj dečak je uradio domaći, a onaj nije.* (srbsščina)

Če bi pa hoteli izraziti še tretjo stopnjo, bi uporabili prislov, pogosto *tamo* ali *onde*, (13).

- (13) *Ovaj dečak je uradio domaći, onaj nije, a onaj tamo kaže da su mu ga ukrali.*
(srbsščina)

Kot smo že rekli, v sodobnem standardnem slovenskem jeziku se *oni* pogosto zamenjuje s *tisti*. V tem primeru se za izražanje tretje stopnje oddaljenosti uporablja prislov, tako kot v srbsščini (14).

- (14) *Ta fantek je naredil domačo nalogo, tisti ni, tisti tam pa pravi, da so njegovo ukradli.*

1.2 Časovna lokalizacija

Ta in *ovaj* imata dva osnovna časovna pomena: izražata, da nekaj poteka, obstaja v času govorjenja o njem (15–18):

- (15) *Prej je skočil slabo, ta skok se mu je pa posrečil.*
(16) *Pre je skočilo loše, a ovaj skok mu se posrećio.* (srbsščina)
(17) *To pesem res lepo pojejo.*
(18) *Ovu pesmu stvarno lepo pevaju.* (srbsščina)

če stojita ob samostalniku, ki zaznamuje čas (dan, leto itd.), izražata, da je nekaj najbližje času govorjenja (19–22).

- (19) *Ta teden imam veliko dela.*
(20) *Ove nedelje imam puno posla.* (srbsščina)
(21) *To pomlad se bo oženil.*
(22) *Ovog proleća će se oženiti.* (srbsščina)

Tisti, *oni* in *taj*, *onaj* izražajo časovno odmaknjenost. *Tisti* in *taj* izražata manjšo oddaljenost in večjo določenost/znanost (23–26).

- (23) *Kaj hoćemo, tisto se je zgodilo proti naši volji.*
(24) *Šta hoćemo, to se desilo protiv naše volje.* (srbsščina)
(25) *Tistega dne je oće prišel domov.*
(26) *Tog dana je otac došao kući.* (srbsščina)

Oni in *onaj* izražata nedoločeno časovno oddaljenost (27–30).

- (27) *Oni dan je prišel stric.*
(28) *Onaj dan je došao stric.* (srbsščina)
(29) *Ono noć se je pripetila huda nesreća.*
(30) *Onu noć se desila strašna nesreća.* (srbsščina)

Kot vidimo, srbski zaimki *ovaj*, *taj*, *onaj* in slovenski *ta*, *tisti*, *oni* na podoben način izražajo časovne odnose. To pomeni, da jih, če so uporabljeni v časovnem pomenu, lahko prevedemo dobesedno: *ta/ovaj*, *tisti/taj*, *onaj/oni*.

2 Referencialnost

Kazalni zaimki lahko imajo določeno referencialnost, ko se z njimi nekaj poudarja. Poleg poudarjanja imajo tudi čustveni naboj (31–36).

- (31) *Ob slovesu jim je rekel te besede: želim, da si med seboj pomagate.*
(32) *Pri rastanku im je rekao ove reči: želim da jedni drugima pomazete.* (srbščina)
(33) *To knjižico boš pa že prebral.*
(34) *Ovu knjižicu ćeš valjda pročitati.* (srbščina)
(35) *Zaradi tistih nekaj dinarjev sta se sprla.*
(36) *Posvađali su se zbog tih nekoliko dinara.* (srbščina)

Slovenski *ta* v se v samostalniški rabi uporablja bolj pogosto kot srbska *taj* in *ovaj*. Pogosto ga iz slovenščine prevajamo z osebnim zaimkom (37–44).

- (37) *Doma živi samo oče. Ta je že star.*
(38) *Kod kuće živi samo otac. On je već star.* (srbščina)
(39) *Kakšna lepa srajca, to bom kupil.*
(40) *Kako lepa košulja, kupiću je.* (srbščina)
(41) *Doživel je nesrečo, vendar o tej ni hotel govoriti.*
(42) *Doživeo je nesreću, ali o njoj nije hteo da govori.* (srbščina)
(43) *Ob cesti stoji hiša, za to je dvorišče.*
(44) *Pored ulice stoji kuća, a iza nje dvorište.* (srbščina)

V srbsščini *ovaj* lahko zamenja samostalnik, če zaznamuje eno od več možnosti (45–48).

- (45) *Vse sobe so lepe, vendar je ta najlepša.*
(46) *Sve sobe su lepe, ali ova je najlepša.* (srbščina)
(47) *Obe strani tkanine sta pravi, le da je ta bolj gladka.*
(48) *Obe strane tkanine su prave, samo što je ova više glatka.* (srbščina)

Ovaj in *taj* v samostalniški rabi lahko zamenjata osebo in takrat imata zelo ekspresiven pomen, pozitiven ali negativen (49, 50).

- (49) *Zna taj šta radi, ne brini se.* (srbščina)
(50) *Gde ide ovaj?* (srbščina)

Slovensko *ta* se v ekspresivnem pomenu uporablja v zvezah:

ta in ta, ta pa ta za zaznamovanje osebe ali predmeta, ki se noče ali ne more natančneje imenovati. Prevajamo ga s *taj i taj* (51–54).

- (51) *Vrnili se bodo ta in ta dan.*
(52) *Vratiće se tog i tog dana.* (srbščina)
(53) *Ta in ta številka avtomobila.*
(54) *Taj i taj broj automobila.* (srbščina)

Ta ali oni, ta in oni izraža poljubnost dveh stvari. Prevajamo ga kot *ovaj ili onaj, ovaj i onaj*, (55–58).

- (55) *Na ulici srečam tega ali onega znanca.*
 (56) *Na ulici srečem ovog ili onog poznanika.* (srbsščina)
 (57) *Pojavlja se v tej ali oni obliki.*
 (58) *Javlja se u ovom ili onom obliku.* (srbsščina)

Tisti in *oni* lahko izražata osebo ali stvar, katere nočemo ali ne moremo imenovati (59–62).

- (59) *Rad je smešil tiste, ki se imajo radi bahati.*
 (60) *Vsi so prišli, tudi tisti od daleč.*
 (61) *Oni tovariš, ki je v čakalnici, naj vstopi.*
 (62) *Ljudje na vasi živijo bolj zdravo kakor oni v mestu.*

Toporišič pravi, da v tem primeru lahko uporabimo ali *tisti* ali *oni* brez velike pomenske razlike in da je *tisti* bolj navadno (Toporišič 1976). *Tisti* ima včasih pomen poudarjanja (63–64).

- (63) *Vi ste tisti, ki ne daste miru.*
 (64) *Delo je tisto, ki rešuje človeka.*

V teh primerih bi v srbsščini lahko uporabili *taj* ali *onaj*, glede na določenost (65–66)

- (65) *Taj što je slagao će platiti.* (vemo, za koga gre) (srbsščina)
 (66) *Onaj što je slagao će platiti.* (ne vemo, za koga gre in če je sploh kdo) (srbsščina)

M. Đukanović navaja dva pomena srbskega zaimka *ono* v obliki srednjega spola, ki jih ne najdemo v slovenščini (Đukanović 2009): 1) količina, pogosto majhna (67–70).

- (67) *Sad mu ne treba uzimati ono žutulje.* (srbsščina)
 (68) *Zdaj mu ni treba jemati tistih nekaj trav.*
 (69) *Ja sam ti vazdan s ono baštice, s ono krave, s ono kokošiju.* (srbsščina)
 (70) *Jaz se cele dneve ukvarjam z vrtičkom, kravico in s tistimi nekaj kokošmi.*

Kot vidimo, v prevodu v slovenščino za izražanje količine uporabljamo prislov čas, trenutek v preteklosti ali prihodnosti (71–74).

- (71) *Ipak sam pokazao milosrđe kad sam se ono našao u šumi.* (srbsščina)
 (72) *Ko sem se takrat našel v gozdu, sem le pokazal usmiljenje.*
 (73) *Na licima se primećivaše mir, kao ono kad čovek oseti zadovoljstvo posle izvršene teške dužnosti.* (srbsščina)
 (74) *Na obrazih je bilo zaslediti mir, kot takrat, ko človek občuti ugodje po opravljeni težki dolžnosti.*

V takih primerih pri prevodu v slovenščino uporabljamo prislov *takrat* ali kako drugo jezikovno sredstvo.

3 Členek *le*

V slovenščini se ob kazalnih zaimkih spredaj (*le-ta*) ali zadaj (*tale*) dodaja členek *le* (*tale, tistile, onile*; pri pridevniških: *takle ...*) za individualiziranje (75 in 77). Členek *le* nima dobesednega prevoda v srbsščini in ga zato pri prevodu izpuščamo (76 in 78).

- (75) *V času, ko boste tole prebrali, bo od lakote pomrlo nekaj deset otrok.*
(korpus Giga Fida)
- (76) *U trenutku kada budete ovo pročitali, od gladi će pomreti nekoliko desetina dece.*
(srbsščina)
- (77) *Tile naši pa so se obdali z gorilami, da te jih je strah pogledati.* (korpus Giga Fida)
- (78) *Ovi naši su se okružili gorilama, da te bude strah da ih pogledaš.* (srbsščina)

Zaključek

Slovenski kazalni zaimki *ta, tisti* in *oni* izražajo prostor v odnosu do govorca s tremi stopnjami oddaljenosti. Srbski zaimki *ovaj, taj* in *onaj* izražajo dvostopenjsko oddaljenost v dveh dimenzijah, v odnosu do govorca in sogovornika. V časovnem pomenu imajo srbski in slovenski kazalni zaimki skoraj iste funkcije in jih lahko prevedemo dobesedno – *ta/ovaj, tisti/taj* in *oni/onaj*. Slovenski, tako kot srbski kazalni zaimki imajo tudi funkcijo referencijalnosti, z njimi se nekaj poudarja, pogosto s čustvenim nabojem. Slovensko *ta* v samostalniški rabi v srbsščino ponavadi prevajamo z osebnim zaimkom. Srbsko *taj* ima samostalniško rabo, če zaznamuje eno od več možnosti ali pa izraža čustveni naboj. Zveze *ta in ta, ta pa ta / sr. taj i taj* zaznamujejo nekaj, katerega ne moremo ali nočemo imenovati. Zveza *ta ali oni / ovaj ili onaj* izraža poljubnost dveh stvari. *Tisti* ima včasih pomen poudarjanja. Če je oseba ali predmet, ki ga zaznamuje, znan, ga v srbsščino prevajamo kot *taj*. Če ne, ga prevajamo kot *onaj*. *Ono* v tretji osebi srednjega spola ima dva pomena, ki ju ne najdemo v slovenščini, količine (pogosto majhne) in časa (trenutek v preteklosti ali prihodnosti). V slovenščini se ob kazalnih zaimkih dodaja členek *le*, ki nima ustreznega prevoda v srbsščini.

Literatura

- Đukanović, Maja, 2009: *Uporedna semantička analiza zameničkih reči u slovenačkom i srpskom jeziku*, Filološki fakultet, Beograd.
- Đukanović, Maja, *Srpski i slovenački jezik – razvoj kontrastivnih proučavanja, Kontrastivna proučavanja srpskog jezika: pravci i rezultati*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Odeljenje jezika i književnosti
- Herrity, Peter, 2000: *Slovene, comprehensive grammar*, London – New York, Routledge.
- Korkondančni niz Giga Fida, < <http://demo.gigafida.net/>>.
- Maldžijeva, Vjara, Topolinska, Zuzana, Đukanović, Maja. Piper, Predrag (v redakciji Predraga Pipera), 2009: *Južnoslovenski jezici: gramatičke strukture i funkcije*, Beogradska knjiga, Beograd.
- Piper, Predrag, 1983: *Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)* Filozofski fakultet, Novi Sad.

- Piper, Predrag, 1984: O semantičkom sistemu zamenica u poređesnju sa ruskim. *Zbornik Matice srpske za slavistiku*. Novi Sad: Matica srpska.
- Piper, Predrag, 1997: *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek i Čigoja štampa.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

**ŠKRABČEVI DNEVI 7 – ZBORNİK PRISPEVKOV S
SIMPOZIJA 2011**

uredila: Franc Marušič in Rok Žaucer

DOPOLNILO (strani 165–178)

NOMINALNA KONSTRUKCIJA ZA + NEDOLOČNIK V SLOVENŠČINI

PETRA MIŠMAŠ
Univerza v Novi Gorici

Povzetek

Slovenska konstrukcija *za* + nedoločnik ima več pomenov, v središče tega prispevka je postavljena nominalna konstrukcija *za* + nedoločnik, ki lahko nadomešča samostalnik ali pojasnjuje lahki samostalnik, ob katerem se pojavlja. Predlagano bo, da se konstrukcija, kljub temu da jo vpelje element podoben predlogu, uvršča med samostalniške zveze, kar bo pokazano s pomočjo različnih testov. Izhodišče za analizo slovenske nominalne konstrukcije bo nemška konstrukcija *zu* (*za*) + nedoločnik. Na podlagi te bo za slovensko konstrukcijo predlagana analiza s samostalniškim elementom v jedru samostalniške zveze. V goli konstrukciji *za* + nedoločnik je jedro samostalniške zveze fonetično prazen samostalniški element, *za* v konstrukciji pa opravlja vlogo predložnega veznika.

Ključne besede: nominalna konstrukcija, predložni veznik, lahki samostalnik, neslišni samostalnik, namenski stavek

1 Pomeni konstrukcije *za* + nedoločnik

Da bi analizirali nominalno konstrukcijo *za* + nedoločnik, je najprej potrebno določiti njene pomene. Konstrukcija *za* + nedoločnik lahko v slovenščini opravlja vlogo namenskega stavka, lahko podrobneje določi samostalnik ali nedoločni zaimsek, nosi lahko prenesene pomene ali opisuje dogodka.¹ Ti pomeni bodo opredeljeni v nadaljevanju te sekcije.

Namenska konstrukcija *za* + nedoločnik lahko v slovenščini opravlja vlogo namenskega stavka. Namenski stavek je »del kompleksnih povedi, ki vključujejo dejstvo, da je ena glagolska situacija, tista v glavnem stavku, opravljena z namenom

¹ Primer prenesenega pomena je v (i) in primer opisa dogodka v (ii). O teh pomenih v prispevku sicer ne bomo govorili:

- (i) *Film, ki smo ga videli včeraj, je bil za bruhati.*
- (ii) *Za popraviti vse naloge sem potreboval pet ur.*

izvršiti drugo situacijo, tisto v namenskem stavku« (Schmidtke-Bode 2009: 20).² To pomeni, da so dejanja usmerjena v določen rezultat, v doseg cilja, pri čemer ni nujno, da bo ta cilj kadar koli dosežen (Schmidtke-Bode 2009). Namenska konstrukcija *za* + nedoločnik, (1) deli pomen s običajnim namenskim odvisnim stavkom, ki se v slovenščini pojavlja z veznikom *da*³, (2).

- (1) [Za varovati hišo] smo kupili psa.
(2) Kupili smo psa, [da bi varoval hišo].

V slovenski literaturi je namenski stavek običajno poimenovan kot namerni (finalni) odvisnik, ki je sicer eden od vzročnostnih odvisnikov, in deluje kot »stavčno prislovno določilo namere h glavnemu (ali nadrednemu odvisnemu) stavku. Tipična vprašalnica je *čemu* (s kakšnim/katerim namenom), veznik pa *da* (*da bi*). Tipična polstavčna oblika tega odvisnika ob glagolih premikanja je namenilniška« (Toporišič 2004: 644). Po namenskem stavku se sicer lahko vprašamo tudi z *zakaj*. Toporišič opozori tudi na to, da lahko namenjenost v slovenščini izraža tudi konstrukcija *za* + nedoločnik, čeprav te konstrukcije avtor ne poimenuje (Toporišič 2004).

Konstrukcija *za* + nedoločnik lahko podrobneje določa samostalnik ali nedoločni zaimek, kar je v primerih (3) in (4) nakazano z oglatimi oklepaji. Pri tem običajno odgovarja na vprašanje *kateri* + samostalnik, vprašanje primerno za primer (3), ali *kaj*, kot v primeru (4), ko se konstrukcija pojavi ob nedoločnem zaimku.

- (3) Prinesi mi [tablete [za spati]].
(4) Prinesi mi [nekaj [za jesti]].

Konstrukcija v teh primerih natančneje določa samostalnik ali zaimek, ob katerem se pojavi, lahko jo nadomestimo z drugo samostalniško zvezo (v primeru 0 s samostalniško zvezo *uspavalne tablete*, v primeru 0 s samostalnikom *hrana*). Tovrstne zveze bodo v nadaljevanju poimenovane z izrazom *nenamenska* konstrukcija *za* + nedoločnik (kljub temu, da pojasnjujejo namen elementa, ob katerem se pojavljajo), saj jih tako lažje ločimo od prave namenske rabe konstrukcije *za* + nedoločnik.

2 O samostalniški naravi nenamenske konstrukcije *za* + nedoločnik

V prejšnji sekciji smo videli, da lahko konstrukcija *za* + nedoločnik pojasni namen elementa ob katerem se pojavi. Vendar pa se lahko konstrukcija pojavi tudi samostojno, brez elementa, ki bi ga bilo potrebno pojasniti – ta konstrukcija bo v nadaljevanju poimenovana *gola* konstrukcija *za* + nedoločnik. Zanj je značilno, da se pojavlja v vlogi samostalnika.

Ko opazujemo konstrukcijo *za* + nedoločnik, je jasno razvidno, da se ta ne pojavlja ob vseh glagolih. Prva omejitev je seveda sama prehodnost glagola, saj se lahko *nenamenska* konstrukcija pojavlja zgolj ob glagolih, ki zahtevajo poleg imenovalniškega vsaj še eno dopolnilo. Vendar pa na samo distribucijo konstrukcije *za*

² Vsi prevodi so delo avtorice.

³ Pogosto se namenski stavek pojavlja tudi ob *zato da*:

- (i) Najel sem varnostnike, *zato da so mi varovali otroke*.

+ nedoločnik vpliva tudi to, ali glagol, ob katerem se dopolnilo pojavi, zahteva samostalniško ali nedoločniško dopolnilo.

Primeri kažejo na dejstvo, da se konstrukcija *za* + nedoločnik pojavlja zlasti ob glagolih, ki kot dopolnilo zahtevajo samostalniško zvezo.

(5) *Kupi pijačo. / *Kupi piti. / Kupi za piti.*

(6) *Miha mora piti. / *Miha mora pijačo. / *Miha mora za piti.*

Primeri kažejo na samostalniško naravo konstrukcije, saj bi se, če bi šlo v primeru zveze *za* + nedoločnik zgolj za nedoločniško konstrukcijo, ta pojavljala v položajih, kjer se lahko pojavlja nedoločnik.

Izključimo lahko tudi to, da gre v konstrukciji *za* + nedoločnik za predložno konstrukcijo, saj bi se konstrukcija v tem primeru lahko pojavljala ob glagolih, ki ne potrebujejo nobenega dopolnila, se pa ob njih lahko pojavi predložna zveza (kar pravzaprav vključuje vse glagole). Vendar je razlika jasna, če primerjamo spodnja primera.

(7) *Miha govori za lopo.*

(8) **Miha govori za počivati.⁴*

Na samostalniško naravo konstrukcije *za* + nedoločnik kažejo tudi različni testi in raba konstrukcije s predlogom *po*, ki bodo prikazani v nadaljevanju.

2.1 Test z nadomeščanjem

Test z nadomeščanjem (angl. *replacement test*) nam pomaga preveriti, ali lahko besedo (ali besedno zvezo) nadomestimo z drugo besedo (ali besedno zvezo), ki pa mora biti iste besedne vrste kot nadomeščena beseda. Če stavek pri tem postane neslovničen, to pomeni, da uporabljeni zvezi nista zvezi iste kategorije. Takšno preverjanje je mogoče, ker imajo besede iste kategorije isto distribucijo (torej se pojavljajo v istem jezikovnem kontekstu, tj. okolju pred in za besedo) (Redington idr. 1995).

V spodnjem kontekstu to pomeni, da lahko glagolsko zvezo nadomestimo zgolj z drugo glagolsko zvezo, ne da bi pri tem izgubili slovničnost:

(9) *Mirko mora delati.*

(10) **Mirko mora delo.*

Primer 0 je nesprejemljiv, ker smo na mesto glagolske zveze vstavili samostalniško zvezo. Če torej trdimo, da je konstrukcija *za* + nedoločnik kategorialno samostalniška zveza, potem lahko napovemo, da se bo lahko pojavila na mestih, kjer se drugače pojavi samostalniška zveza. Ta napoved se izkaže za pravilno, kar je prikazano v primerih (11) in (12):

⁴ V 0 razumemo konstrukcijo kot *nekaj za počivati*, zato je primer nesprejemljiv. Je pa primer nekaterim govorcem sprejemljiv, če razumemo konstrukcijo kot namenski stavek. Vsekakor pa je iz tega primera razvidno, da konstrukcija *za* + nedoločnik ni zgolj predložna zveza, vendar pa je lahko predložna zveza del celotne konstrukcije.

- (11) *Kupila sem pijačo.*
(12) *Kupila sem za piti.*

Slovnične rezultate, ki jih da test z nadomeščanjem, lahko razumemo kot pokazatelj tega, da gre v primeru (gole) konstrukcije *za* in nedoločnika za samostalniško zvezo. Enake rezultate nam da tudi test z nadomeščanjem, pri katerem samostalniško zvezo (primer 0) nadomestimo z zvezo *nekaj za* + nedoločnik, primer 0:

- (13) *Kupila sem nekaj za piti.*

To ni presenetljivo, saj je, za razliko od gole konstrukcije *za* + nedoločnik, v tem primeru očitno, da gre za samostalniško zvezo, ki ima v svojem jedru zaimek *nekaj*.

V naslednji podsekciji bo razvidno, da lahko sklep, da je konstrukcija *za* + nedoločnik samostalniška zveza, potrdimo tudi z vezniškim testom.

2.2 Vezniški test

Pri vezniškemu testu se naslanjamo na dejstvo, da lahko z veznikom *in* povežemo zgolj enakovredne elemente. To pomeni, da lahko s prirednim veznikom povežemo dva elementa (lahko tudi več elementov), ki pripadata isti besedni vrsti. Torej lahko med sabo povežemo dve samostalniški zvezi ali dve glagolski zvezi, ne pa tudi na primer samostalniške in glagolske zveze. Če gre v primeru konstrukcije *za* + nedoločnik res za samostalniško zvezo, potem pričakujemo, da bomo lahko konstrukcijo povezali z drugo samostalniško zvezo, če pa v primeru konstrukcije *za* + nedoločnik ne gre za samostalniško zvezo, bo poskus takšne vezave z *in* dal neslovničen rezultat.

Rezultati kažejo, da so povedi, v katerih samostalniško zvezo povežemo s konstrukcijo *za* + nedoločnik, slovnične ne glede na to, ali je ob konstrukciji zaimek *nekaj*:

- (14) *Pojdi mi iskati [za piti] in [kompot] / [kompot] in [za piti].*
(15) *Kupi mi [nekaj za jesti] in [časopis] / [časopis] in [nekaj za jesti].*

Da bi izključili, da gre za vezniško ali predložno zvezo, lahko opravimo tudi vezniški test s takšnimi zvezami. Ker vidimo, da sta primera 0 in 0 neslovnična, vemo, da v primeru nenamenske konstrukcije ne gre za vezniško ali predložno zvezo.

- (16) **Poišči mi [za obleči] in [da bom obut].*
(17) **Poišči mi [za obleči] in [z rokavi].*

Na tem mestu je potrebno izključiti tudi možnost, da gre v primeru nenamenske konstrukcije za nedoločniški stavek. Vezniški test nam da slovnično poved, 0, a gre v tovrstnih primerih najverjetneje za sestavljanje nedoločnih polstavkov znotraj predložne zveze z jedrom *za*, 0. Na to kaže tudi dejstvo, da zvezanih zvez ne moremo obrniti in na drugo mesto postaviti zveze s predlogom, 0.

- (18) *Kupi mi za jesti in piti.*
 (19) *Kupi mi [za [piti in spati]].*
 (20) **Kupi mi spati in za piti.*

Vezniški test kaže, da lahko konstrukcijo *za* + nedoločnik z veznikom *in* postavimo zgolj ob samostalniško zvezo. Kot smo videli v primerih (14) in (15) je pri tem nepomembno, ali je ob konstrukciji tudi nedoločni zaimsek *nekaj*.

V naslednji podsekciji bo predstavljena raba konstrukcije *za* + nedoločnik s predlogom *po*, ki kaže na samostalniškost konstrukcije.

2.3 Raba s predlogom *po*

V govoru vasi Belovo, Brezno in Sedraž, ki so del laškega govora štajerske narečne skupine, se pojavlja zanimiva raba konstrukcije *za* + nedoločnik ob predlogu *po*. Takšna zveza *po za* + nedoločnik se običajno pojavlja ob glagolu *iti*. Pomen povedi v 0 je enakovreden pomenu povedi v 0 ali 0:

- (21) *Pojdi po [za piti].*
 (22) *Pojdi po pijačo.*
 (23) *Pojdi po [nekaj za piti].*

Predlog *po* se v primeru 0 veže s tožilnikom in je rabljen »za izražanje premikanja z namenom, da pride oseba, stvar na cilju na izhodiščni položaj premikanja« (SSKJ), ta pomen pa ima tudi v primerih 0 in 0.

Kombinacija predlogov *po* in *za* se v standardni slovenščini sicer lahko pojavlja, a običajno ne z glagolom (oziroma z nedoločnikom):

- (24) *Hodili smo po za to določeni poti.*

Za zglede, kot je (24), je jasno, da je predlog *za* del pridevniške zveze, ki je del samostalniške zveze, ki kot celota služi kot dopolnilo predlogu *po*:

- (25) *Hodili smo* [_{PP} *po* [_{NP} [_{AP} [_{PP} [_P *za*] *to*] *določeni*] *poti*]].

Predlagamo lahko, da gre v rabi, ki je prikazana v primeru 0, za rabo predloga *po* s samostalniško zvezo, saj se predlog *po* običajno pojavlja s samostalniško zvezo, kot v primerih 0, 0 in 0. Na to kažejo tudi dokazi, ki smo jih pridobili s testom nadomeščanja in z vezniškim testom, ki kažeta na samostalniško naravo konstrukcije *za* + nedoločnik.

- (26) *Pojdi* [_{PP} *po* [_{NP} *za piti*]].

3 Nemška konstrukcija *za* + nedoločnik

Da bi razumeli zgradbo zveze predloga in glagola, lahko pogledamo konstrukcije, ki so podobne slovenski *za* + nedoločnik, v drugih jezikih. Podobno konstrukcijo tako najdemo v nemščini, v kateri se pojavlja konstrukcija *zu* (*za*) + nedoločnik.

Nedoločnik se ob (členku) *zu* (*za*) pojavlja ob pomožnih glagolih in v položaju predmeta, v obeh primerih pa je lahko ob glagolu tudi goli nedoločnik. Ko pa se nedoločnik pojavi v vlogi osebk, ima ob sebi nujno *zu* (Helbig in Buscha 1999).

Opozoriti velja, da slovenščina v vseh položajih, kjer lahko v nemščini najdemo konstrukcijo *zu* + nedoločnik, predložnega nedoločnika ne pozna, saj se lahko v določenih položajih v slovenščini pojavi zgolj goli nedoločnik:

(27) *Moral bi nehati (*za) piti.*

(28) *Er sollte aufhören zu trinken.* (nemščina)
on mora nehati za piti
"Mora nehati piti."

Po Bayer in Brandner (2004) je poleg te rabe za nemščino tipična tudi raba konstrukcije *zu* + nedoločnik ob nedoločnem zaimku *etwas* ali njegovem negativnem nasprotju *nichts*. V večini narečij se zveza nikoli ne pojavlja ob polnopomenskih samostalniških zvezah (npr. *ein Bier*, pivo) ali močnih kvantifikatorjih (*alles*, vse), 0. Lahko pa se nemška konstrukcija *zu* + nedoločnik pojavlja tudi ob prislovih, ki izražajo stopnjo, 0, in ob polnopomenski samostalniški zvezi, a v tem primeru opravlja vlogo namenskega stavka, 0:

(29) *Im Kühlschrank steht etwas/ nichts/ *ein Bier/ *alles zu trinken.* (nemščina)
v hladilnik stoji nekaj/ nič / ned.z. pivo vse za piti
"V hladilniku je nekaj za piti/ni nič za piti."

(30) *Es gab genug/ viel zu trinken.* (nemščina)
ono dalo dovolj/ veliko za piti
"Dovolj/ Veliko je bilo za piti." [Bayer in Brandner 2004: (5)]

(31) *Ich möchte ein Bier (haben), um es zu trinken.* (nemščina)
jaz želim ned.z. pivo imeti da ga za popiti
"Hočem pivo za ga popiti / da bi ga spil." [Bayer in Brandner 2004: (2)]

Bayer in Brandner ugotavljata, da kljub podobnosti konstrukcije z nedoločniškimi stavki, ta konstrukcija nosi ob nedoločnem zaimku *nekaj* samostalniški pomen (Bayer in Brandner 2004), kar se zdi podobno slovenski rabi nenamenske konstrukcije *za* + nedoločnik.

Da bi pojasnili zgradbo konstrukcije *za* + nedoločnik, lahko torej pogledamo zgradbo nemške konstrukcije *zu* (*za*) + nedoločnik. To bo narejeno v naslednji sekciji.

4 Analiza konstrukcije *nekaj za* + nedoločnik

Bayer in Brandner (2004) zagovarjata idejo, da se v nemščini nedoločni zaimek *etwas* obnaša kot lahki samostalniček. Za tovrstne nedoločne zaimke nekateri avtorji predlagajo, da so sestavljeni iz določnega člena in praznega samostalnika (D + N) (Larson in Marušič 2004). Za lahke samostalnice sicer velja, da »so pomensko pomanjkljivi, zato svojo leksikalno vsebino povzamejo iz predikatnega elementa (predikatni VP, AP, NP)« (Brandner 2005: 8). Naloga teh lahkih samostalnikov je tako predvsem to, da zvezi določijo kategorijo samostalniček (Brandner 2005). V slovenščini

se v vlogi lahkega samostalnika pojavljata *nekaj* in *nič*, ki zvezi zgolj določata kategorijo (samostalnik).⁵

Za nemško konstrukcijo *zu* (*za*) + nedoločnik Bayer in Brandner trdita, da jo lahko parafraziramo z odvisnim stavkom ali pridevnikom, ki samostalnik modificirata. Podobno je bilo predlagano za slovenščino, saj smo ugotovili, da zveza *za* + nedoločnik natančneje določi zaimek *nekaj*. Prav tako kot v nemščini pa lahko tudi v slovenščini konstrukcijo nadomestimo z odvisnim stavkom.⁶

Bayer in Brandner tako predlagata, da celotno konstrukcijo z nedoločnikom interpretiramo kot samostalniško konstrukcijo. Slednja nosi lastnost P, ki je izražena v leksikalni vsebini glagola. Denotacija zaimka *nekaj* je tako odvisna od leksikalne vsebine, ki jo nosi glagol v nedoločniku.

Bayer in Brandner (2004) predlagata, da je zgradba konstrukcije *zu* (*za*) + nedoločnik zrcalna slika konstrukcij z lahkim glagolom (kot je npr. angleški *do*, storiti). V konstrukcijah z lahkim glagolom samostalnik doprinese k vsebini lahkega glagola in na tak način celotna zveza poimenuje določeno aktivnost (npr. *to do the dishes*, pomiti posodo).

V primeru lahkih glagolov se širjenje pomena začne iz položaja, v katerem premaknjeni element sestavniško poveljuje svojo sled. Imenovalniki (imenovalniški samostalnik naj bi imela tudi nenamenska konstrukcija) pa so v primerjavi z lahkim glagolom ustvarjeni v višji poziciji – v položaju določila glagolske zveze. Ker se obnašajo kot osebki, se ne morejo združiti z glagolom. Premik namreč ni mogoč, saj premaknjeni element ne bi sestavniško poveljeval svoje sledi (nižanje ni mogoče) (Bayer in Brandner 2004). Bayer in Brandner vidita rešitev v odnosu, kakršnega najdemo v opisnem malem stavku. Vzemimo zgled (32):

(32) *Toneta sem srečal lačnega.*

V povedi vidimo, da sta vključena dva dogodka – ta, da smo srečali Toneta, in drugi, da je Tone lačen. Avtorja trdita, da lahko, podobno kot je bilo storjeno v s primerom (32), na dva dela razdelimo tudi zvezo *nekaj za jesti* v primeru (33):

(33) *Tone hoče nekaj za jesti.*

⁵ Konstrukcija *za* + nedoločnik se v slovenščini sicer lahko pojavlja tudi ob polnopomenskih samostalnikih, (i), in nedoločnem zaimku *nekdo*, (ii), vendar pri tovrstnih primerih ni povsem jasno, ali gre za samostalniško konstrukcijo, saj (sicer neobvezna) raba brez naglasnic znotraj konstrukcije kaže na to, da je zveza *za* + nedoločnik v teh primerih namenski stavek, ki določa namen dejanja izraženega v glagolu glavnega stavka:

(i) *Kupi mi sok za (ga) popiti na izletu.*

(ii) *Predstavi mi nekoga za (ga) peljati na ples.*

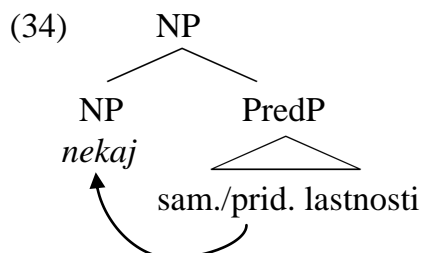
Lahko pa se ob konstrukciji v slovenščini, pa tudi v nemščini, pojavljajo prislovi stopnje, kot je *veliko*. Za tovrstne primere Bayer in Brandner predlagata analizo, v kateri ti elementi zasedajo pozicijo D⁰, NP pa zaseda neizražen element *kaj*, ta zgradba pa je vzporedna zgradbi *nekaj*. Ob taki analizi lahko z isto zgradbo lahko z lahkim samostalnikom razlagamo tudi tovrstne zglede (Bayer in Brandner 2004).

⁶ V tem primeru to ni namenski odvisni stavek:

(i) *Prinesi mi nekaj, kar se lahko poje.*

Tone nekaj hoče in to nekaj ima lastnost, da se lahko poje (oz. da je užitno). Prav to pa bi radi ujeli v strukturi konstrukcije *za* + nedoločnik.

Avtorja tako trdita, da v konstrukciji ni glagolske projekcije, ampak se glagol obnaša kot pridevnik malega stavka. Direktni predmet tega glagola dobi vlogo osebkca, to pa pomeni strukturo v (34), s prisojevalno zvezo (PredP) kot desnim prilepkom samostalniški zvezi (Bayer in Brandner 2004):

Če smo trdili, da so lahki glagoli semantično omejeni, lahko isto trdimo tudi za lahke samostalnike – so brez semantične vsebine. Dobijo jo tako, da se združijo z leksikalno vsebino glagola.

4.1 Analiza nenamenske konstrukcije *za* + nedoločnik, ko se pojavi brez lahkega samostalnika

V prejšnji sekciji je bila prikazana analiza konstrukcije *za* + nedoločnik, ko se ta pojavi ob lahkem samostalniku, vendar pa je potrebno razložiti, zakaj se lahko zveza *za* + nedoločnik obnaša kot samostalniška zveza tudi kadar ob njej ni lahkega samostalnika (t. i. gola konstrukcija *za* + nedoločnik). Takšno obnašanje je na prvi pogled presenetljivo, saj se zdi, da zveza nima izraženega samostalniškega jedra. Podobno obnašanje lahko zasledimo tudi v eliptičnih konstrukcijah v slovenščini:

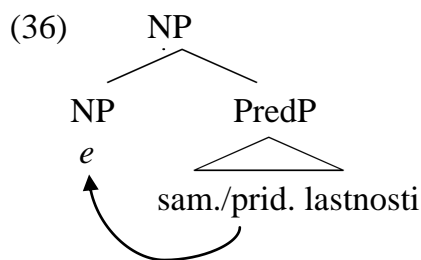
(35) *Miha hoče [rdeči avto] in Maja [modrega].*

V teh primerih se eliptične samostalniške zveze oblikujejo okoli izpuščenih jeder (v katerih nastopajo samostalniki). Pri tem se ob izpuščenem elementu pojaviti vsaj eno določilo, dopolnilo ali modifikator. Takšni eliptični samostalniki se nanašajo na interpretacijo predhodnega samostalnika, saj na podlagi njega lahko določimo spol in število (Branco in Costa 2006).

Analizo, ki smo jo iz nemščine prevzeli za zvezo *neka za* + nedoločnik, lahko razširimo tudi na golo konstrukcijo *za* + nedoločnik. Pojasnilo za samostalniško obnašanje te konstrukcije lahko najdemo v predpostavki, da gre tudi pri goli nenamenski konstrukciji za konstrukcijo *neka za* + nedoločnik. Razlika med njima je v izraženosti nedoločnega zaimka. Namesto nedoločnega zaimka *neka* imamo na njegovem mestu fonetično in semantično prazen element (*e*), na katerega se razširijo semantične vsebine nedoločnika.⁷

⁷ Ta fonetično neizražena prvina bi bil lahko fonetično neizražen *kaj*, kot ga Bayer in Brandner predlagata za primere, v katerih najdemo prislov stopnje (Bayer in Brandner 2004).

Ker je jedro fonetično neizražen samostalnik *e*, se celotna konstrukcija obnaša kot samostalniška zveza.⁸ Predlagana zgradba je v (36):

5 Analiza elementa *za* v konstrukciji *za* + nedoločnik

Element *za* običajno razumemo kot predlog. Za predloge je značilno, da se vežejo s samostalniškimi zvezami, kar pa v primeru *za* + nedoločnik ne velja, saj smo konstrukcijo *za* + nedoločnik analizirali kot del samostalniške zveze. Da bi razumeli celotno konstrukcijo *za* + nedoločnik, si je torej potrebno ogledati tudi vlogo elementa *za* ob nedoločniku, čeprav je analiza tega neodvisna od analize celotne konstrukcije. Pri razumevanju elementa *za* si bomo pomagali z jeziki, ki poznajo podobne konstrukcije.⁹

V tradicionalni slovnici je *za* definiran kot predlog. Tako v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* beremo, da se *za* kot predlog lahko veže z roditeljskim, tožilnikom ali orodnikom. Kot ena izmed rab predloga *za* s tožilnikom je omenjeno tudi izražanja namena. Običajno se predlog *za* lahko pojavlja pred samostalniško zvezo ali pred predložno zvezo. *Za* je v tem primeru jedro predložne zveze in samostalniška zveza (in v določenih primerih predložna zveza) njegovo dopolnilo, ki ji *za* tipično podeli sklon – v tem primeru je to običajno tožilnik.

Pri Rizziju (Rizzi 1982) lahko beremo, da najdemo konstrukcijo, ki je podobna slovenski konstrukciji *za* + nedoločnik, tudi v italijanščini, 0. Italijanščina sicer pozna tudi nedoločniška dopolnila, ki se pojavljajo brez veznika.

- (37) *Mario si vanta di aver vinto.* (italijanščina)
 Mario se ponaša od imeti zmagal
 "Mario trdi, da je zmagal." [Rizzi 1982: (45a)]

Druga možnost za fonetično neizraženo prvino je arbitrarni PRO, ki je nenadzorovana in pomeni nekaj podobnega kot *nekdo* (Carnie 2007).

⁸ S pomočjo fonetično praznega elementa lahko pojasnimo tudi rabo gole konstrukcije *za* + nedoločnik ob predlogu *po* – prejemnik sklona, ki ga podeli predlog, je fonetično prazen element:

- (i) *Pojdi* [PP *po* [NP *e za piti*]].

⁹ Makedonščina, slovenščini soroden jezik, pozna označevalec cilja *za*, ki se lahko pojavlja (ni pa nujen) ob namenskih stavkih z veznikom *da* (medtem ko se v slovenščini *za* pojavlja zgolj ob nedoločni namenski konstrukciji):

- (i) *Go najmiv studentot za da predava angleški.* (makedonščina)
 njega najel študent za da predava angleščina
 "Najel sem študenta, da bo predaval angleščino." [Bužarovska 2002: (3)]

V tem primeru je uporabljen predlog *di* (od, iz), lahko pa se ob nedoločniku pojavi tudi predlog *a* (do) in občasno tudi drugi predlogi. Rizzi za te predloge predlaga vezniško analizo (Rizzi 1982).

Podobno se v angleščini *for* (za) običajno obnaša kot predlog, a lahko v določenih primerih opravlja vlogo veznika. V angleščini se tako nedoločniki pojavljajo brez veznika, v tem primeru nimajo leksikalno izraženega osebka, 0. Ko se pojavijo z realiziranim veznikom, imajo ob sebi leksikalno realiziran osebek, kot v primeru 0:

- (38) *Medea tried [to poison her children]* (angleščina)
 Medea poskusila zastrupiti.NEDOL njene otroke
 "Medea je poskusila zastrupiti svoje otroke." [Adger 2004: (74)]
- (39) *I intended [for Jenny to be present].* (angleščina)
 Jaz nameraval za Jenny biti.NEDOL prisoten
 "Za Jenny sem nameraval biti prisoten." [Adger 2004: (94)]

V primeru 0 je Jenny osebek nedoločniškega stavka. Tako kot v slovenščini se tudi v angleškem jeziku *for* (za) običajno razume kor predlog, vendar lahko glede na distribucijo predloga *for* v nedoločniških polstavkih lahko trdimo, da se *for* obnaša kot veznik (Adger 2004; Carnie 2007). Dokaz za to je, da je *for* v položaju tik pred osebkom stavka in tvori sestavnik z vezniško zvezo (CP), kar je primerljivo s položajem veznika v odvisnih stavkih (Adger 2004). Omeniti velja tudi, da Bošković (1997) opozarja na mnoge avtorje, ki pišejo o semantični aktivnosti angleškega veznika *for*. Ta se namreč uporablja ob določeni skupini predikatov, ki v angleškem jeziku izražajo čustva. »Izraža subjektivne razloge, namen, rabo in cilj« (Bošković 1997: 20). *For* se lahko pojavi zgolj, ko ga dopušča višji predikat oziroma višji stavek (Bošković 1997). To vodi v sklep, da *for* opravlja funkcijo veznika.

Pri analizi elementa *za* v konstrukciji *za* + nedoločnik si lahko znova pomagamo z vezniškim testom. Vemo namreč, da lahko z veznikom *in* povežemo zgolj elemente, ki pripadajo eni besedi vrsti. Če se *za* obnaša kot podredni veznik in je kot tak jedro vezniške zveze, potem lahko pričakujemo, da bomo lahko konstrukcijo *za* + nedoločnik povezali z odvisnim stavkom. Vendar pa se izkaže, da obstaja razlika med namensko in nenamensko konstrukcijo *za* + nedoločnik. Namensko konstrukcijo lahko z veznikom *in* povežemo z odvisnim stavkom, 0. Odvisni stavek se namreč obnaša kot vezniška zveza, saj ima v svojem jedru veznik. Ne moremo pa tega tako lahko pokazati za nenamensko konstrukcijo, 0. Vidimo, da se *za* v nenamenski konstrukciji ne obnaša kot veznik, saj obeh stavkov ne moremo povezati z *in*. Poskusimo pa lahko s predložno zvezo, saj se lahko *za* obnaša tudi kot predlog, (42). Vidimo, da je rezultat neslovničen, kar pomeni, da se *za* ne obnaša kot predlog.¹⁰

¹⁰ Slovničen rezultat dobimo z obrnjenima zvezama:

(i) *Kupi mi nekaj za Toneta in za piti.*

To lahko pojasnimo s tem, da tvori *nekaj* samostalniško zvezo, ki ima v svojem dopolnilu zvezo *za Toneta*, medtem ko se *za piti* obnaša kot samostalniška zveza z izpuščenim samostalnikom:

(ii) *Kupi mi [nekaj za Toneta] in [e za piti].*

Gre torej za zvezo dveh samostalniških zvez, kar pa nam pri določanju besede *za* ne pomaga.

- (40) *Varnostnike smo najeli [za varovati otroke] in [da bodo kosili travo].*
 (41) *?Kupi mi [za piti] in [kar je poceni].*
 (42) **Kupi mi [nekaj [za piti] in [za Toneta]].*

Dokončnih zaključkov za nenamensko konstrukcijo ne dobimo tudi s testom nadomeščanja. Za element *za* v nenamenski konstrukciji torej ne moremo z gotovostjo trditi, da gre za predlog ali veznik. Na njegovo vlogo lahko sklepamo zgolj zaradi podatkov iz tujih jezikov, zato lahko predlagamo, da gre v primeru *za* v nenamenski konstrukciji za semantično aktiven predložni veznik, ki izraža namen.

6 Zaključek

V prispevku je bilo pokazano, da se slovenska konstrukcija *za* + nedoločnik v določenih primerih lahko obnaša kot samostalniška zveza, v kateri *za* opravlja vlogo predložnega veznika, ki izraža namen. Konstrukcija ima v svojem jedru samostalniški element – ta je lahko lahki samostalnik, ki je semantično pomanjkljiv in zato za določitev svojega pomena potrebuje dodaten element (v našem primeru konstrukcijo *za* + nedoločnik). To omogoča zgradba, ki je zrcalna slika zgradbe malega stavka. Na mestu lahkega samostalnika lahko v goli nenamenski konstrukciji stoji tudi fonetično in semantično prazen samostalnik (*e*), ki predstavlja razlog, da se konstrukcija obnaša kot samostalniška zveza.

Literatura

- Adger, David, 2004: *Core syntax : a minimalist approach*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Bayer, Josef in Brandner, Ellen, 2004: Light Nouns and predicative Infinitives. Rokopis. Universität Konstanz.
- Bošković, Željko, 1997: *The syntax of nonfinite complementation: An economy approach*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Branco, António in Costa, Francisco, 2006: Noun Ellipsis without Empty Categories. V: *Proceedings of the 13th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Ur. S. Müller. Stanford: CSLI Publications. Str. 81–101.
- Brandner, Ellen. 2005: The Syntax of Light Nouns. Izroček s konference GLOW colloquium. Dostopno na spletnem naslovu: <http://ling.uni-konstanz.de/pages/home/brandner/dfg/glow2005handout.pdf>
- Bužarovska, Eleni, 2002: The Purposive-Modification Continuum: Purposive Da-Relatives in Macedonian. *Southwest Journal of Linguistics* 21. 2: 67–98.
- Carnie, Andrew, 2007: *Syntax: A generative introduction*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell.
- Cristofaro, Sonia, 2008: Purpose clause. V: *World Atlas of Language Structures Online*. München: Max Planck Digital Library. Dostopno na spletnem naslovu: <http://wals.info/feature/39>
- Helbig, Gerhard in Buscha, Joachim, 1999: *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*. Leipzig, Berlin, München: Langenscheidt.
- Larson, Richard in Marušič, Franc, 2004: On Indefinite Pronoun Structure with APs: Reply to Kishimoto. *Linguistic Inquiry* 35. 2: 268–287.

- Readington, Martin in Charter, Nick; Huang, Chu-Ren; Chang, Li-Ping; Finch, Steve; Chen, Keh-jiann, 1995: The universality of simple distributional methods: Identifying syntactic categories in Mandarin Chinese. V: *Proceedings of the 4th International Conference on the Cognitive Science of Natural Language Processing*. Dublin: Dublin City University.
- Rizzi, Luigi, 1982: *Issues in Italian Syntax*. Dordrecht: Foris Publications.
- Schmidtke-Bode, Karsten, 2009: *A Typology of Purpose Clauses*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- SSKJ, 2005: Slovar slovenskega knjižnega jezika na CD-romu z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik, DZS.
- Toporišič, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.